C. RĂDULESCU-MOTRU

CULTURA ROMÂNĂ

ŞI

POLITICIANISMUL

Reformele săvîrşite în România de către politicianĭ sînt, unele, spre folosul aparent al generaţiunilor de astăzĭ, şi toate spre paguba reală a generaţiunilor de mîine.

A TREIA EDIŢIĂ

BUCUREŞTI
LIBRĂRIA SOCECŬ & Co.
21, CALEA VICTORIEI, 21
1904

PREFAŢĂ

Cuvîntul «politicianism» ne fiind încă o noţiune bine fixată în ştiinţa socială de astăzĭ, ne grăbim de la început a defini cititoruluĭ înţelesul cu care a fost asociat în conţinutul acesteĭ scrierĭ.

Prin «politicianism» înţelegem un gen de activitate politică, — saŭ maĭ bine zis, o practicare meşteşugita a drepturilor politice, — prin care cîţĭ-va dintre cetăţeniĭ unuĭ Stat, tind şi uneorĭ reuşesc să transforme instituţiunile şi serviciile publice, din mijloace pentru realizarea bineluĭ public, cum ele ar trebui să fie, în mijloace pentru realizarea intereselor personale.

In această practică meşteşugită însă nu se recurge la influenţa tradiţiunilor, saŭ la violenţă; ci aceea ce este caracteristic în practica politicianismuluĭ este că transformarea amintită maĭ sus se operează cu însăşĭ consimţimîntul acelora, cărora ea este menită să le aducă o pagubă. Cetaţeniĭ nepoliticianĭ consideră de multe orĭ pe politicianĭ ca pe o plaga, dar nicĭ odată ca pe niştе despoţĭ. De aceea politicianismul nu înflo-

reşte de cît în statele cu regim constituţional representativ, fiind-că numaĭ aci găsim în fiinţă mecanismul care să înlesnească îndeplinirea acesteĭ de a doua condiţiunĭ, anume, ca spoliatul să consimtă în mod legal la faptul de spoliaţiune comis în contra sa însăşĭ.

Acesta este înţelesul cel obicĭnuit al cuvîntuluĭ «politicianism», şi pe acesta l-am adoptat şi noĭ.

Pentru o maĭ bună lămurire adaogăm şi următoarele asupra genesiĭ fenomenuluĭ social, care se denumeşte printr'însul.

Politicianismul poate avea o dublă origină ; el este produs, saŭ dintr'o degenerare a adevărateĭ politicĭ, — politică înţeleasă şi cinstit practicată altă data ; — saŭ dintr'o nepotrivire între mecanismul vieţiĭ politice şi fondul sufletesc al poporuluĭ chemat sa-l pactice.

In primul caz, vechia activitate politică este istovita, osificată, şi decĭ nu poate stăpîni formele constituţionale, carĭ lăsate de sine degenerează într'un mecanism steril ; iar în al doilea caz, activitatea politică nu este în destul de vîrstnică, pentru a putea însufleţi mecanismul eĭ extern. In ambele cazurĭ mecanismul să substitue adevarateĭ vieţĭ politice ; el perde rolul de a fi un mijloc pentru realizarea bineluĭ public, şi se identifică cu interesele personale ale acelora carĭ se daŭ drept apărătorĭĭ luĭ. Aceea ce era înainte un mijloc pentru înălţarea totalităţiĭ poporuluĭ, devine în urmă un scop, care ascunde interesul individual.

In primul caz avem politicianismul popoarelor vechĭ

şi cu o cultură îmbătrînită; în al doilea caz, politicianismul popoarelor tinere, avînd o cultură încă neformată.

Aceste două soiuri de politicianism, deşi fie-care îşi are cauza sa proprie, totuşi ele între ele aŭ o afinitate, care le aduce să se condiţioneze reciproc. Procesul de degenerare început la popoarele vechi şi cu o cultură îmbătrînită, încurajază şi atrage după sine procesul invers al formăriĭ politicianismuluĭ la popoarele tinere. S'ar părea chiar că acesta din urmă este ca un fel de supapă de siguranţă care îndulceşte mersul celuĭ dintîĭ.

Şi aceasta nu este numaĭ o simplă ipoteză.

Corelaţiunea ambelor procese este maĭ mult de cît stabilita în politica internaţională a popoarelor. Oricine să poate convinge de existenţa eĭ, şi în scrierea de faţă a fost indicată în de ajuns.

In adevăr, nu este nimic maĭ priincios şi maĭ asigurător pentru liniştea unuĭ popor bătrîn, ale căruĭ instituţiunĭ de cultură se văd ameninţate a fi puse în serviciul unor interese materiale, represintate, bunioară, prin capitaliştĭ şi întreprinzătorĭ industrialĭ influenţĭ, ca tocmaĭ deviarea acestor interese în spre hotarele ţariĭ, pentru a fi satisfăcute pe viitor din munca altor popoare, maĭ tinere, saŭ maĭ slabe. Căcĭ mariĭ capitaliştĭ şi mariĭ industriaşĭ sînt indiferenţĭ asupra originieĭ de unde le vine cîştigul. Pentru eĭ esenţialul este să fie satisfăcuţĭ: produsele industrieĭ să-şĭ găsească debu-

șeurĭ de desfacere; capitalul să-șĭ aibă procentele asigurate. Poporul bătrîn nu-șĭ găsește liniște, pînă ce aceste interese materiale n'aŭ putut fi deviate asupra popoarelor din afară.

Dar cum să se înduplece popoarele din afară să primească rolul ce le este rezervat?

Prin constrîngere forțată? Să întîmplă și aceasta une-orĭ. Dar regula este, ca mijloacele violente să fie evitate, ca fiind legate de prea marĭ sacrificiĭ.

Aci intervine însă rolul politicianismuluĭ.

Aceea ce nu se poate dobîndi prin constrîngerea forțată, să dobîndește ușor prin mijlocirea politicianismuluĭ. Ajutorul acestuia este maĭ prețios de cît orĭ-ce putere armată. Capitaliștiĭ și industrialiĭ o știŭ eĭ, de alt-fel, prea bine.

Din momentul ce politicianismul se ivește în viața politică a unuĭ popor tînăr, din acel moment resistența acestuia este sfîrșită. Fortăreața statuluĭ tînar, se predă de bună voe. Politicianul, care o apără, îĭ deschide el singur porțile intrăriĭ. Căcĭ politicianul este dușmanul născut al zidurilor chinezeștĭ. El este gata, pentru a asigura interesul sĕŭ personal, să facă concesiĭ de orĭ-ce natură în domeniul afacerilor publice. El este tipul omuluĭ care cîștigă fără muncă, și care îndeamnă și pe alțiĭ să urască munca cinstită. Politicianul este purtătorul spoieliĭ de civilizațiune, și prin aceste disolvantul cel maĭ puternic pentru unitatea vicțiĭ naționale a popoarelor tinere...

In acest rol îl vedem pe politician pretutindenĭ: în republicile Americeĭ de Sud; în Romînia şi în ţările balcanice: în Transvaal şi în maĭ toate republicele Africeĭ de Sud; în Japonia şi în multe alte ţărĭ din Extremul-Orient...

El este o apariţie necesară în politica lumeĭ întregĭ

Dacă noĭ ne-am mărginit în paginile ce urmează să-ĭ arătăm rolul sĕŭ numaĭ faţă de cultura română, aceasta am făcut'o din cauză că n'am avut competinţa cerută ca să ne întindem maĭ departe. Scriitoriĭ maĭ pregătiţĭ însă nu vor lipsi să cerceteze rolul politicianuluĭ în tótă extensiunea mondială, pe care acesta a cucerit'o. Ar fi poate şi timpul, — pentru binele popoarelor tinere, — ca asemenea cercetare să se înceapă cît de curînd!

C. R.-M.

CAPITOLUL I

I. — Problema culturii române sub forma zeflemelei. Critica negativă. O eră nouă. II. — Caracteristica sumară a culturii. III. — Deosebirea între cultură, pseudocultură şi semicultură. IV. — Cultura română în trecut. Irrupţiunea politicianismului. Mimetismul social din a doua jumătate a secolului al 19-lea. Noui orizonturi.

I. — Discuţiunile ce s'aŭ produs pînă acum asupra culturii române, aŭ fost presentate publicului nostru într'o lumină puţin prielnică cercetărilor ştiinţifice. Asemenea discuţiuni aŭ fost pornite, în cele mai dese cazuri, din sentimente, saŭ încă mai adesea, din resentimente personale. O parte din ceĭ ce aveaŭ să se plîngă de ingratitudinea Ţării, şi cu deosebire aceĭa carĭ după o călătorie pentru studiĭ teoretice în Apus, nu găseaŭ la înapoiare deplină satisfacere aşteptărilor lor, aŭ obişnuit să scoată din comparaţia celor văzute şi citite prin străinătate cu cele existente în ţară, argumente indirecte pentru justificarea nemulţumiriĭ lor. Siguri pe superioritatea culturii ce aduceaŭ cu dînşiĭ; dornicĭ de succese, dar fără noroc: aceştĭ nemulţumiţĭ aŭ fost primiĭ criticĭ aĭ culturii române. Critica lor, îndreptăţită une-orĭ, severă tot-d'auna, se manifesta prin saloane şi în conversaţiuni zilnice sub forma de «zeflemele», un gen de ironie uşoară potrivit cu caracterul limbiĭ noastre. A fost o vreme când zeflemelele la adresa

obiceiurilor și instituțiunilor noastre, erau mai mult de cît la modă; cele reușite făceau ocolul saloanelor, aduceau autorilor lor adevărate triumfuri. Toți le aveau pe buze. Cei naivi le repetau și le împrumutau unii de la alții, fără a bănui măcar amărăciunea de suflet din care isvorîseră — veseli că au de ce rîde. Cîți-va totuși, le înțelegeau și le utilisau. In ori-ce caz zeflemiștii erau, răsbunați: succesul, care le lipsea în altele, le venea sub această formă. Decepțiunile din viața reală se explicau și se ertau. Intr'o țară incultă, ca a noastră, cine poate începe ceva serios?! Ca la noi, la nimeni.

Toate aceste manifestări ale criticei, sînt astăzi uitate, sau aproape uitate. Dacă unele mai trăiesc încă în amintirea publicului, aceasta se datorește unor cauze cu totul străine de scopul urmărit odinioară. Intîmplător cîte un artist, un I. L. Caragiale bunioară, le-a împrumutat vestmîntul artei, și ast-fel, în tocmai ca mușchiul ce se păstreaza în bucățile de chihlibar, cîte-va specimene de zeflemele persistă încă sa intereseze posteritatea. Tovărășia artei le-a scăpat de uitare.

Pe lîngă o asemenea critică, pornită din resentimente și exprimată sub o formă ușuratică, n'a lipsit să se producă și o a doua, mai documentată, mai serioasă. Din nenorocire însă, nici aceasta n'a fost susținută după un plan metodic. Numai la ocaziuni rare și acestea de regula sustrase participării mareluĭ public, critica serioasă a facut obiectul preocupării oamenilor noștri de frunte. De altmintrelea, aceștia n'au avut în vedere însăși scopul criticei, ci protestarea sentimentelor lor în contra unei stări intolerabile. Sufletele lor nobile se disculpau în fața viitorimei de vina că au trăit într'o epocă așa de nenorocită. In tocmai

ca Ponţiu Pilat eĭ sfîrşiaŭ prin a-şĭ spala mînile de orĭ-ce amestec cu ticăloşiile presentuluĭ.

In aceasta de a doua categorie de critica trebuesc puse multe articole şi discursurĭ din ale fruntaşilor neamuluĭ nostru, ca cele rostite orĭ scrise de un Barbu şi Lascar Catargi, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Lahovari, Mihail Eminescu şi alţiĭ. Critica lor isvorîtă din grija şi iubirea de ţară, a fost un puternic avertisment dat contimporanilor, a salvat multe inteligenţe de rătăcire; dar în definitiv ea a fost negativă. A arătat rĕul, fără să arate în destul şi drumul îndreptării. De aicĭ nu urmează însă că ea a fost şi sterilă. Din potrivă, pentru timpul cînd o întîlnim, critica acestor fruntaşĭ a avut un rol maĭ folositor de cît ar fi putut sa-l aiba o critică positivă. Căcĭ pe vremea cînd ea s'a produs, conştiinţa poporuluĭ român era atît de ameţita şi de îndîrjită spre rĕŭ, în cît orĭ-ce direcţie positivă ar fi trecut neluată în seamă, dacă n'ar fi sporit chiar confusia. Numaĭ într'un cîmp restrîns ca acel al literatureĭ s'ar fi putut încerca o direcţie positivă (şi acolo s'a şi obţinut oare-care rezultate [1]); în cîmpul întins al vieţiĭ sociale însă, nicĭ gînd! Trebuia să se ajungă maĭ întîiŭ la un moment de reculegere, pentru ca aci, în cîmpul vieţiĭ sociale, sfaturile positive să-şĭ aiba rostul lor. Trebuiaŭ limpezite maĭ întîĭ cugetele; alungată confusia dintr'însele. Şi aceste rezultate le a înlesnit, dacă nu obţinut, exclusiv critica negativă. Prin mijlocirea eĭ, cuvîntul patrioţilor noştri luminaţĭ a reuşit să se facă auzit, cu tot sgomotul a-

[1]) Fac alusie la rezultatele dobîndite de societatea literară *Junimea*, înfiinţată în Iaşi după puţin timp de la venirea în ţară a Principeluĭ, actualul M. S. Regele Carol I.

surzitor produs de declamatorii și propagatorii unei false culturi! Ea, critica negativă, a fost în epoca în care s'a produs, un frîu necesar, care a reținut conștiința noastră publică de la multe aventuri nebunești.

Astăzi, rolul ei poate fi socotit ca terminat. O nouă eră se deschide pentru problema culturii române.

Inceputul erei noui se întrevede chiar. Unde se mai simte astăzi tirania guralivilor de odinioară, cari ne asurzeau urechile cu fraseologia învățată pe de rost în cafenelele Parisului? Unde trufia acelor poligrafi, cari ne falșificaseră datele și tradițiile istorice pentru a-și croi lor o pensie în buget, iar țării un viitor nefiresc? Unde naivitatea senină a publicului din generația trecută, care gusta orî-ce zeflemea debitată la adresa obiceiurilor și instituțiunilor naționale?

Aŭ scăzut mult de tot infirmitățile acestea din viața noastră socială. Că mai există încă, nimeni nu contesta; dar ele, cîte sînt rămase, nu mai presinta gravitatea, pe care o presentau altă dată, pe vremea cînd debuta în viața politică un Titu Maiorescu sau Alexandru Lahovari. Generația tînără de astăzi, n'are nevoie sa se înarmeze cu ironia celui dintâi, saŭ cu talentul oratoric al celui din urmă, pentru a face sa răsbată în conștiința publică un cuvînt înțelept. Pentru atingerea acestui scop, este destul ca ea sa se ridice cu judecata pînă la ideile sănătoase ale omului de știință. Cel puțin, aceasta ne este credința.

O boală socială are o evoluțiune identică cu aceea pe care o are o boală organică. Ea trece prin o perioada de înfiltrare, în care corpul social se dispune a o primi; prin o perioadă de culminare, în care ea stăpînește corpul social; și una de descreștere, în care

corpul social biruitor o elimineaza. Aşa a fost şi cu boala de care a suferit societatea română în ultima jumatate a secoluluĭ al XIX-lea. O perioadă de înfiltrare a fost aceea în care toate influenţele streine, pretinse civilizatoare, aŭ pătruns în corpul nostru social; o perioadá de culminare, cînd s'aŭ copiat pe întrecute legile şi instituţiunile de aiurea; o perioadă de descreştere, aceea în care ne aflăm.

Generaţiunea tînăra are misiunea să grăbească însănătoşirea societăţiĭ române.

De această misiune sînt legate multe şi grele îndatoririĭ. Aceĭ ce o încearcă vor trebui să unească la un loc entusiasmul faptelĭ cu maturitatea judecăţiĭ. Vor trebui să se convingă de însemnătatea pe care în viaţa unuĭ popor o are cultura, şi potrivit acesteia să aibă energia de a-şĭ stabili norme pentru activitatea lor practică.

Fi-va tînăra generaţiune vrednică de o aşa misiune?

II. — Cultura este o condiţiune indispensabilă pentru desvoltarea popoarelor eşite din starea de barbarie. In cultură să oglindeşte finalitatea conştiinţeĭ sociale; prin ea faptele omeneştĭ dobîndesc un înţeles maĭ înalt, devin istorice. Poporul fără cultură n'are istorie, fiind-ca n'are un criteriu care să stabilească valoarea evenimentelor petrecute. In tocmaĭ cum pe suprafaţa uneĭ pustietăţi nisipul se ridică şi cade dupa schimbarea fenomenelor atmosferice, carĭ şi ele, la rîndul lor, să repetă mecanic după legile fixe ale natureĭ; tot aşa este şi viaţa uneĭ societăţi omeneştĭ în stare de barbarie. Faptele uneĭ asemenea societăţi sînt supuse

pasiv la legile elementare ale funcțiunilor organice: sînt fenomene de nutrițiune și reproducție, sînt instincte de dominare. Înțeles istoric nu capătă faptele sociale de cît atunci, cînd ele se ridică deasupra vieții elementare organice, cînd ele se succed după motivarea unei finalități conștiente. Atunci zicem că societatea în care ele se produc este o societate culta, saŭ cultivata; un termen pe care-l formăm prin analogie, după cum zicem că suprafața unuĭ teren este cultivată, de îndata ce pe dînsa, în locul nisipuluĭ care se mișcă purtat de vînt, am sădit plante care se desvoltă în vederea unei finalități fixate de noĭ. Prin cultură o societate dobîndește rostul sĕŭ istoric, și prin aceasta se diferențiază de alte societăți; în tocmaĭ cum de alt-fel, fără a voi să ducem maĭ departe analogia, și terenul cultivat castigă o înfățișare proprie fața de cel învecinat, ramas necultivat.

Cultura întreține intre membriĭ unei societăți raporturile de autoritate și legaturile de solidaritate; încă maĭ mult, ea stabilește o continuitate în munca diferitelor generațiunĭ.

In adevĕr, bunurile sufletești, din carĭ e constituită cultura, sînt în realitate singurele baze maĭ durabile pentru întemeiarea unei vieți sociale. Numaĭ după ce în sînul unei societăți se ridica altarul unei credințe religioase comune, se impune criteriul unor valorĭ morale primite de toți, se formeaza gustul pentru admirarea aceloraș producțiunĭ artistice, se stabilesc norme de gîndire pentru deosebirea adevărului de eroare, se exprimă gîndul într'o limbă uniformă, se practică obiceiurĭ și să utilizează invențiunĭ tehnice comune, etc., numaĭ atunci se operează și o apropiere

mai trainică între indivizi, se luminează muncii omeneşti calea spre cooperaţiune. Fără aceste bunuri, cari se ridică şi traesc deasupra gîndului şi fapteĭ fiecăruĭ individ, activitatea socială este oarba şi fără spor. De aceea societăţile in stare de barbarie, cu toată lunga lor durată în timp, duc totuşi o existenţă precara. Munca indivizilor se pierde de la o generaţiune la alta, covîrşita tot-deauna de nevoile momentuluĭ. Singure numaĭ bunurile sufleteşti deschid muncii o existenţă superioara şi durabilă; prin mijlocirea lor viaţa individuluĭ se înobilează şi profita obştiĭ. Credinţele religioase, obiceiurile, instituţiunile şi valorile morale, operile de artă şi adevărurile ştiinţeĭ, sînt singurele cari învinge moartea. Individul, luat de sine, ar fi o ărătare fără înţeles, dacă în viaţa socială nu i-ar fi dat luĭ să se asocieze şi să contribue la existenţa bunurilor sufleteşti, la cultura poporuluĭ din care face parte.

Dar bunurile sufleteşti deşi transformă şi înobilează activitatea individuluĭ, nu nimicesc însă şi raţiunca de a fi a acestuia, adică *individualitatea*. Ele constituesc pentru societate o armatură, care îşi are *individualitatea* sa proprie. Numaĭ ca atare, rolul lor este acel arătat mai sus. Nişte bunuri sufleteşti, cari s'ar impune orĭ unde, şi orĭ-cum, orĭ-căruĭ popor în genere, ar înceta de a mai întreţine spontaneitatea individuluĭ; ele s'ar asemana cu legile determinismuluĭ mecanic, cari nu permit de cât o veşnică repetiţie de fenomene. Constituită din aşa bunuri generice, cultura ar înceta să mai fie un criteriŭ pentru judecata faptelor istorice. Succesiunea acestor fapte ar apare identică cu succesiunea fenomenelor din natura fisică.

Cultura adevĕrată, prin mijlocirea căreia un popor se rìdică şi prosperă, se presintă totdeauna ca o individualitate puternică. In ea găsim rezumate toate însuşirile caracteristice ale societăţiĭ, toate creaţiunile marĭ şi originale eşite din sufletul acesteia. Amintirea zilelor trăite, precum şi idealurile proiectate în viitor; impresiunile venite din lumea externă, precum şi cele isvorîte din spontaneitatea sufletească, se contopesc în ea ca într'un tot armonic şi indivisibil. Cultura desăvîrşită hotăreşte diferenţiarea permanentă între popoare; ca este, neîndoios, cea maĭ înaltă manifestare a individualităţiĭ. Exemplarele în care ea se întrupează sînt capetele de operă ale natureĭ, sînt justificarea vieţeĭ omeneştĭ însăşĭ.

Din nefericire asemenea exemplare sunt relativ puţine. In această privinţă, popoarele n'aŭ maĭ mult noroc ca indivizĭĭ. Precum între aceştia puţinĭ ajung să-şĭ constitue o personalitate puternică, tot aşa şi între popoare: puţine sînt carĭ ajung la o cultură desăvîrşită. Cultura desavîrşită, ca şi personalitatea individuluĭ, este o potenţare a legilor naturiĭ; ea este un ideal, care nu este dat a fi atins de cît de ceĭ aleşĭ.

Majoritatea popoarelor cîte s'aŭ perindat pe suprafaţa globuluĭ, n'aŭ ajuns să aibă o cultură desăvîrşită. Dar ele n'aŭ rămas nicĭ în barbarie; ci unele, şi cele maĭ numeroase, s'aŭ mulţumit cu o stare de semicultură, din care n'aŭ fost volnice a eşi, de cît cînd aŭ fost cutropite de popoare maĭ puternice; iar altele, cele nenorocite, s'au sleit, pînă la dispariţiune, într'o stare de cultură falşă, de pseudocultură. Semicultura şi pseudocultura sunt stărĭ intermediare între barbarie

și cultura adevĕrată; una și alta n'aŭ avantajele acesteĭ din urmă, dar nicĭ desavantajele celeĭ d'intîĭ.

Pentru înțelegerea problemeĭ ce ne preocupă suntem obligați să ne oprim puțin asupra lor.

III. — Vom începe cu pseudocultura. In ce consistă, și prin ce se deosebește ea de adevĕrata cultură?

In aparență, pseudocultura cuprinde aceleași elemente pe carĭ le întîlnim și în cultura adevĕrată. Un popor în stare de pseudocultură cunoaște toate valorile sufletești pe carĭ le întîlnim și la poporul cult. Religiune, știință, arta, invențiuni tehnice, etc., toate sînt la el în ființă, și încă une-orĭ sub o formă maĭ sclipitoare de cum le întîlnim la poporul adevĕrat cult. In special organisațiunea luĭ politică nu lasă în aparență nimic de dorit. Se pare că fie-care membru al societățiĭ este bine la locul sĕŭ — ba chiar că unĭĭ sînt bine în maĭ multe locurĭ [1]); și că toți conlucrează pentru prosperitatea publică. Artiștĭ, savanți, apostolĭ moralĭ prin cuget și faptă, tehnicienĭ, etc., întreține în viața publica o agitație febrilă. De multe orĭ sufletul acestuĭ popor ajunge să fie extraordinar de comprehensiv. Nu este aspirațiune, care să se fi produs aiurea, care să-l lase pe el rece; nu este obiceiu saŭ instituțiune, care să nu-l intereseze și chiar să nu-l pre-

[1]) «Japonezul, scrie A. Bellessort, își schimbă profesiunea ca domiciliul. Lucrătorul n'a învățat încă meșteșugul seu, ca se desgustă și se apucă de alt-ceva... Te ducĭ la medicul care te a îngrijit odată și acolo aflĭ că acușea s'a făcut bancher. Negustorul de ierĭ este astăzĭ avocat. Fabricantul de azĭ era maĭ erĭ reporter de gazetă. Nimenĭ n'are iubirea de meșteșugul învățat și nicĭ demnitatea profesiuneĭ. Japonezĭĭ și-au rupt frînele și acum sufletele lor rătăcite aleargă fără rost» *(La société japonaise,* 3-a Ediț. pag. 391—392).

dispue a le experimenta [1]). Harta acestuĭ suflet este boită în culorile cele maĭ variate. Privită de departe ea este de o strălucire ademenitoare — aşa cum se presintă une-orĭ produsele de reclamă ale industrieĭ moderne.

De aproape însă, realitatea te intristează. Culorile variate depe harta acestuĭ suflet te fac să banueştĭ hotarele atitor coloniĭ, în carĭ se exercită influenţe deosebite şi străine una de alta. Agitaţia vieţiĭ publice îţĭ indică lipsa eĭ de originalitate; comprehensiunea extraordinară a sufletuluĭ, lipsa de adîncime. Organisaţia politică te face să surizĭ; iar roadele prosperităţiĭ te umplu de mila. E un ce care desvalue miseria realităţiĭ în ciuda fastuluĭ extern.

Un fel de intuiţiune ne face să simţim absenţa armonieĭ între aceste multiple însuşirĭ, cu carĭ se împănează cadrul pseudoculturiĭ. Este aceaşĭ intuiţiune pe care o regasim în multe alte ocaziunĭ din viaţa de toate zilele: atuncĭ, bunioară, cînd intrînd în casa unuĭ parvenit suntem isbiţĭ de discordanţa dintre exteriorul mobileĭ şi interiorul sufletesc al stăpînuluĭ; orĭ, auzind afirmările mincinosuluĭ, bănuim ocolirea adevăruluĭ; orĭ, asistînd la fanfaronadele fricosuluĭ, prevedem lipsa de energie... E sentimentul ce-l avem că forma şi fondul nu se corespund; ca ne găsim înaintea a ceva rĕu întocmit, destinat să se piardă după voia imprejurărilor.

Adeseorĭ în viaţa de toate zilele întîlnim oameniĭ plinĭ de toate însuşirile, şi totuşĭ lipsiţĭ de o persona-

---

[1]) Tot în Japonia, ne spune Bellessort, suveranul pentru a obişnui pe supuşiĭ sĕĭ cu drepturile constituţionale, disolva maĭ des parlamentul. Japoneziĭ nu lasă nicĭ o instituţiune europeană fără să o experimenteze.

litate definită. Pe aceştĭ oamenĭ împrejurările îĭ solicită la fapte; împrejurările le stăpînesc voinţa. Conduita lor se presintă ca un zigzag eşit din jocul unor tendinţe contrariĭ. Nicĭ o continuitate în acţiune; nicĭ o logică dupa care să prevedem resoluţiunile luate. Sufletul lor este o împeticătură de bun şi rău, după cum a dat norocul. Faptele lor de asemenĭ. Eĭ pot făptui lucrurile cele maĭ frumoase; dar cînd sîntem în faţa acestora, dacă nu le am şti de maĭ nainte origina, n'am cunoaşte nicĭ odată cuĭ aparţin. In natura şi înfăţişarea lor nu stă săpată pecetea originalităţiĭ. Dispoziţiunile sufleteşti şi manifestările externe ale oamenilor fără personalitate, nu formează o unitate organică. Din ele nu se constitueşte o individualitate, care să resiste influenţelor externe.

Aşa şi elementele carĭ alcatuesc pseudocultura. Legătura între ele este întîmplătoare şi puţin definita. Aci nu este o excepţie să întîlnim o credinţă religioasa traind alăturĭ cu instituţiunĭ sociale opuse [1]); valorĭ morale recunoscute din vorbă, dar în fapt neaplicate; o ştiinţa oficiala alaturĭ de o ignoranţa reala un interior de suflet necioplit învaluit în haina uneĭ arte de împrumut; aspiraţiunĭ şi idealurĭ sociale transformate în titlurĭ de renta. Aci extremele se ating fără ca ele sa jignească sentimentul cui-va. Artistul se impune prin protecţiĭ politice; ignorantul face ştiinţă şi nemernicul morală; legile politice le aplica acel ce le nesocoteşte maĭ des; biserica luĭ Dumnezeŭ

[1]) In Japonia cultul strămoşilor s'a păstrat pînă acum şi influenţează viaţa socială, de şi legile scrise ale Japonieĭ sînt copiate după ultimele legĭ ale Europiĭ. (comp. N. Hozumi, *der Einfluss des Ahnenkultus auf das japanische Recht.* Berlin 1901).

o represintă aceĭ care nu ştiŭ să se represinte pe eĭ însăşĭ.[1])

Apoi, acea ce este încă şi mai caracteristic:

Nicĭ o creaţiune puternică nu sgudue pînă în temelie sufletul poporuluĭ pseudocult. La dînsul toate se petrec la suprafaţă, fiind-că toate sînt de împrumut. Emoţiunile adîncĭ pentru adevăr, frumos şi bine, sînt necunoscute. Nicĭ un ideal, care să ceară jertfe personale. Ofrandele aduse acestuia sînt pe cît se poate culese fără multă oboseală.

Acestea sînt notele caracteristice, pe carĭ scriitorĭĭ le pun de obiceiŭ pe seama pseudoculturiĭ. Sînt ele tot atîtea desavantagiĭ?

Faţă de aceea ce există în starea de barbarie, negreşit că nu. Ele constituesc din potrivă un titlu de superioritate pentru pseudocultură. Şi cu deplină dreptate.

In societăţile barbare, lipsind cu desăvîrşire autoritatea bunurilor sufleteştĭ, prin urmare şi înfrînarea pe care acestea o aduc cu dînsele, instinctele de dominare şi interesele materiale, ocupă primul plan. Din aceasta cauza, în societăţile barbare lupta pentru existenţa devine maĭ dîrjă şi maĭ nemiloasă. Poziţiunea individuluĭ este întolerabilă. Toate legăturile sociale se cimentează cu sacrificiul libertaţiĭ şi sîngeluĭ sĕŭ. Din fericire, în asemenea societăţĭ, individul este maĭ mult o fiinţă instinctivă, de cît conştientă, şi astfel el are

---

[1]) In Bolivia din America de Sud, clerul este compus din tot ce e maĭ putred. Nu este rar ca bolivianí, carĭ şi-aŭ cheltuit averea în strengăriĭ la Paris, reîntorşĭ în ţară să se facă preoţĭ. (A se citi în această privinţă informaţiunile ce le dă A. Bellessort în *La jeunne Amérique*).

norocul să nu cunoască forma cea mai acută a durerii: durerea morală.

Faţă de această stare nenorocită, pseudocultura se presintă cu mult mai bine. In mijlocul poporului pseudocult lupta pentru existenţă este mai potolită şi mai umană. Individul este desrobit de sub tirania instinctelor sociale. In principiu el este liber să-şi aleagă ocupaţiunea şi să-şi urmărească interesele sale personale. Şi de acest principiu, dacă nu folosesc toţi indivizii, folosesc totuşi cîţi-va într'o măsură destul de largă.

Poporul pseudocult dispunînd apoi uneori de capitaluri mari, deşi de regulă imprumutate, poate să-şi plătească o armată numeroasă şi bine echipată, şi prin mijlocirea acesteia să întreprinda cuceriri teritoriale: bunioară poporul japonez. Căci în condiţiunile în cari se întreprind războaiele astăzi, superioritatea unei armate se masoară mai mult după capitalul pus în armamentul său de cît după dispoziţiunile sufleteşti ale soldatului. Un aventurier politic — cum este actualul pretins împarat al pustiilor Saharii, Jacques I, — dispune, prin capitalurile sale, de o armată superioara multora din micile state ale Europei.

De obiceiu însă, la popoarele pseudoculte de formaţiune nouă, — nu ca în Japonia, unde sub spoiala civilizaţiunii europene găsim încă urmele vechii culturi naţionale,—starea de pseudocultură este prin excelenţă favorabilă individului cu sentimente cosmopolite. Desrobit de sub lanţurile societăţii barbare, dar încă neîntregit în conştiinţa altei unităţi sociale, individul din societatea pseudocultă este liber să urmeze impresiunilor sale de moment. Mediul în care el trăeşte, îi oferă o

viață variată și ușoară, îi dă ocaziune să guste din fructele civilizațiuneĭ universale: dînsul este liber să aleagă după pofta inimeĭ. Mintea sa nu se turmentă cu aflarea rostuluĭ istoric, pe care îl va fi avînd grupul social din care face parte... Rostul sĕŭ se concentră în fericirea sa personală.[1]) De asupra-ĭ stă cerul cu locuința zeilor indiferenți, împrejur sînt semeniĭ, țesuți din aceași stofă ca dînsul. In momentele grele, cînd fericirea sa este amenințată, el are două scăpărĭ sigure: orĭ schimbarea de loc, «ubi bene ibi patria»; orĭ protecția unuĭ popor puternic. Nicĭ un regret nu-l leagă de pămîntul ce locuește; ființa sa deslipită de aci se va alipi dincolo, în tocmaĭ ca acele animalicule, carĭ se asociază trup de trup, pentru a forma întinse coloniĭ. Pretutindenĭ este la dînsul acasă. Cu un suflet format din înpetecăturĭ, el se asociaza ușor or căreĭ vieți sociale.

---

[1]) Și încă adeseorĭ în formele eĭ cele maĭ abjecte. Iată, bunioară, cum ne descrie Belessort, viața socială din Icaca, un port important al republiceĭ Chili pe țărmul oceanuluĭ pacific. «Fie-care colonie își are clubul sĕŭ; aci saŭ în cafenele se tratează afacerile. Avocații își daŭ aci consultațiile, agenții de comerț redijează comandele, fabricanții de salpetru discută interesele lor, și toți își punctează conversația prin ajutorul micelor păhărușe. Cele de chartreuse sunt virgule, cele de whisky punct de exclamație, cele de coktail puncte suspensive. Auguriĭ din Tarapaca nu se pot privi fără să bea. Și aceĭ ce beau nu de gustă, ci toarnă. Ceĭ maĭ mulți nicĭ nu șed, ci în picioare, în jurul comptoaruluĭ de zinc, golesc pahar după pahar. Cînd îĭ vezĭ și auzĭ, jurĭ că se încearcă să înece în alcool setea lor nesfîrșită de banĭ. Vorbesc de milioane și beaŭ disperat. Poftele îĭ consumă maĭ mult de cît îĭ pîrlește soarele, și sufletele lor sînt secĭ ca și cactusul depe munte. Și nu contenesc de a-și muia buzele în lichidul auriŭ al sticlelor. Intrați în clubul englez: priviți pe gentlemenii aceia, roșiĭ cum este cărămida, unii rezemați de comtuar, iar alții stând drepți după moda britanică: toți n'au altă plăcere în afară de gîdilitura lichiduluĭ în gît...» *(La jeune Amérique* pag. 61—62).

Asemenea indivizĭ, eşiţĭ din mijlocul societăţilor pseudoculte, îĭ găsim în numĕr destul de mare prin capitalele marĭ ale Europiĭ, în Paris, Londra, Berlin. De aci eĭ întreţin în fosta lor patrie continuitatea influenţelor streine; eĭ sînt apostoliĭ pseudoculturiĭ universale.

De pseudocultură, saŭ falşa cultură, se deosebeşte semicultura destul de clar, dacă nu atît de clar, cum se deosebeşte de pseudocultură, însăşĭ cultura adevărată.

In semicultură întîlnim de asemenĭ disparitatea tendinţelor sufleteştĭ, lipsa de armonie şi de continuitate în conştiinţa socială, dar ea nu ne dă impresia unuĭ ce rĕu întocmit, ci a unuĭ ce nedesăvîrşit. Dacă ne este iertat a face din nou recurs la imaginĭ, am zice: semicultura ne este înfăţişată intuitiv prin imaginea uneĭ case, aşezate bine pe temelie, avîndu-şĭ încăperile şi acoperişul gata, dar neînzestrată încă cu scărĭ, ferestre şi mobile. Lumea nu poate circula întrînsa pentru ca să o poată cunoaşte. Casa este solidă şi spaţioasă, dar calităţile eĭ nu se pun în valoare. Ceĭ din năuntru n'aŭ să sufere de întemperiĭ, dar n'aŭ nicĭ plăcerea să se cunoască eĭ între eĭ, şi nicĭ să-şĭ dea seamă de poziţia în care se află casa. De acea de multe orĭ eĭ se îmbulzesc şi se strivesc. Dacă s'ar construi scările, s'ar deschide ferestrele, s'ar instala confortul necesar! Atunci, de odată cu putinţa de a circula, şi raporturile între ceĭ dinăuntru s'ar stabili într'un chip normal; cu lumina, ce ar pătrunde prin ferestre, s'ar cunoaşte şi eĭ între eĭ maĭ bine, precum ar cunoaşte şi poziţiunea caseĭ lor în lumea externă. Viaţa dinăuntrul caseĭ ar fi maĭ cu spor.

Intuiția semiculturii nu ne evoacă apoi în minte acea notă de falșitate, pe care o găsim la pseudocultură. Ea nu se poate compara cu mincinosul, care ocolește adevărul, saŭ cu fanfaronul fără energie; ci mai curînd cu omul neinstruit, care se trudește în deșert pentru a prinde o expresiune potrivită gîndului sĕŭ, saŭ cu neîndemînatecul, care cheltuește o muncă neegală cu scopul ce are de atins.

Semicultura sta la jumătatea drumului ce duce la cultura desăvîrșită. Pînă la dînsa poate ajunge orĭ-ce popor sănătos, adică orĭ-ce popor, care nu este strivit de condițiunĭ istorice și geografice prea nenorocite, saŭ nu este vlăstarul uneĭ corcițurĭ de rase opuse. La cultura adevărată însă nu pot ajunge de cît popoarele dotate cu calităților deosebite.

Dar cînd aceste calități lipsesc, starea de semicultură este deja un rezultat destul de satisfăcător. Popoarele semiculte, dacă nu aŭ individualitatea și originalitatea pe care le aŭ popoarele culte; dacă creațiunile lor sufletești nu rămîn pentru eternitate să vorbească lumeĭ de ce aŭ fost odată; în schimb însa, ele oferă totuși un mediu sănătos pentru desvoltarea normală a indivizilor, din carĭ sînt alcătuite. Pseudocultura falșifică, dimpreună cu sufletul societățiĭ și sufletele indivizilor, scoborîndu-ĭ pe aceștia la rolul de păpuși ridicule; semicultura, din fericire nu are aceleași efecte. Ea menține posibilitatea binelui. In mijlocul poporuluĭ semicult nu este rar să întîlnești indivizĭ întregĭ.

Exemple, carĭ să ne ilustreze aceste afirmărĭ, se pot culege cu grămada din istoria omenirĭi.

Toate popoarele cu adevărat culte din Europa de astazi, cum sînt bunioară Francezĭ, Englezĭ, Germanĭ

etc., aŭ trecut, înainte de a ajunge unde sînt, prin o periodă de semicultură. In această periodă întîlnim tendinţe sociale diverse; întîlnim ciocniri şi oscilaţiuni; simţim încă lipsa unei unităţi sufleteşti; dar nu întîlnim şi lipsă de indivizi. Din potrivă, aceea ce caracterisează perioda de semicultură la aceste popoare; aceea, ce din punct de vedere istoric, face ca perioda premergătoare culturei lor să ni se înfăţişeze ca un ce nedefinit, este tocmaĭ ivirea unor indivizi extraordinarĭ, carĭ prin forţa gîndirii şi varietatea activităţiĭ lor, ne împrăştie atenţiunea în direcţiuni deosebite, şi ne daŭ sentimentul că asistăm la lupta omuluĭ cu destinul.

Din acordarea acestor forţe extraordinare a rezultat, probabil, cultura, pe care o admirăm noĭ astăzi la numitele popoare.

IV. Dar să revenim acum din noŭ la ţara noastră. Netăgăduit, pînă la o cultură desăvîrşită nu s'a ridicat nicĭ odată poporul român. Nicĭ una din creaţiunile sufletuluĭ sĕŭ n'a reuşit să întipărească în istoria omenirii nota individualităţiĭ sale; în nicĭ o ramură de activitate el n'a realisat neîntrecutul. Dar iarăşĭ netăgăduit, că din timpurile cele maĭ vechĭ şi pînă acum de curînd, el s'a menţinut într'o stare de semicultură onorabilă. Străinul, care ne vizita ţara, găsea la noĭ, în lipsa unei culturĭ desăvîrşite, începuturile unei culturĭ sănătoase. Inainte de toate el găsea oamenĭ întregĭ la minte şi la fapte; caractere necioplite, dar turnate dintr'o bucată. Arta, ştiinţa, morala, obiceiurile ţăreĭ, atît cît eraŭ şi cum eraŭ, întregeaŭ de minune sufletul strămoşilor noştri. Ele nu eraŭ în măsură

să-ĭ ridice prea sus, dar eraŭ suficiente ca să le lumineze rostul vieţiĭ. Pentru apărarea lor îşĭ vĕrsaŭ dînşiĭ sîngele, şi-şĭ duceaŭ sărăcia. Ele eraŭ rupte din sufletul lor, şi cu nicĭ un preţ nu le ar fi părăsit, saŭ schimbat cu altele.

Starea de semicultură durează până la începutul secoluluĭ al XIX-lea. După această dată urmează o perioadă de trăgănire, în care crîmpeiele vechiĭ noastre culturĭ încearcă în zadar să covîrşească influenţele noĭ. Această perioadă se încheie de odată cu prima jumătate a secoluluĭ al XIX-lea. Ultima generaţiune formată la şcoala culturiĭ strămoşeştĭ este aceea care realizează în 1859 actul eroic al Unirĭĭ. Cu dispariţia acesteĭ generaţiunĭ se taie şi firul de continuitate al culturiĭ române.

De aci înainte sufletul poporuluĭ nostru se înstrăinează de trecutul sĕŭ. Procesul de întregire a conştiinţeĭ naţionale, proces urmărit de atîtea secole, dar neisbîndit, este terminat cu proclamaţiunĭ politice fictive şi mincinoase. Roadele uneĭ culturĭ desăvîrşite, pe carĭ neamul nostru nu le putuse dobîndi prin munca sa proprie, prin sacrificiĭ şi suferinţĭ, avea să le aducă acum primul venit în geamantanul sĕŭ de voiaj. La ce atîta trudă şi aşceptare pînă la plămădirea uneĭ culturĭ naţionale? Era maĭ uşor şi maĭ eroic să se sfîrşească totul într'o zi! Trebuia găsit numaĭ talismanul făcător de minunĭ; şi opera era gata. Pe acesta îl şi găsirĕ tinerĭĭ românĭ, pe carĭ moda îĭ trimisese la şcolile din Paris. Talismanul era libertatea politică, drepturile politice! Talismanul era politicianismul [1]):

[1]) *Ce am voit şi ce voim,* articol publicat în *Românul* din 26 şi 28 Maĭ 1864, şi reprodus în volumul: *Din scrierile luĭ Ion C. Brătianu,* I, pag. 358.

«Când noĭ, ceştia maĭ puţin înaintaţĭ în vîrstă, «deschiserăm ochiĭ, soarele civilizaţiuneĭ moderne se ri-«dicase destul de sus şi razele luĭ pătrunseseră pînă în «România; puturăm dar vedea maĭ limpede şi maĭ «departe de cum văzuseră părinţiĭ noştri. Uniĭ dintre noĭ «puturăm a ne duce chiar în vatra luminilor celor nouĕ, «care sînt menite să transforme faţa lumeĭ. Spectacolul, «ce ni se înfăţişa, era sublim; istoria omenirĭĭ pînă aci «nu-ĭ putea opune nimic—: nisce naţiunĭ cu o indi-«vidualitate, cu o personalitate care lăsase indărăt pe «poporul rege, pe poporul roman, cu o energie de «acţiune, cu o fecunditate în creaţiunea lor şi cu un «spirit de iniţiaţiune ce nicĭ măcar nu-l bănuiau ceĭ «vechĭ. Ceea-ce însă ne minună şi maĭ mult era liber-«tatea, independenţa fie-căruĭ om, fara excepţiune de «clasă şi de profesiune, într'aceste societăţĭ compacte «şi puternice; căcĭ cine nu ştie că în vechime era o «credinţă că Statul nu poate deveni puternic de cît «cu sacrificiul independenţiĭ cetăţeanuluĭ. La un ase-«menea spectacol, care este Românul ce nu s'a simţit «umilit, nu numaĭ într'însul, dar în naţiunea luĭ în-«treagă? Toţĭ dar ne întoarseram cugetările noastre «către România şi, cu inima strînsă de durere, cău-«tarăm cauzele carĭ ne ţin într'o stare atît de degra-«datoare... Şi atuncĭ ceĭ maĭ ageri dintre noĭ rădica-«răm un colţ al mantieĭ Românieĭ şi văzurăm un lanţ «nesfîrşit, ce ţinea încleştate toate mădularele eĭ; cea «d'întîĭ zală era de gîtul ţăranuluĭ şi cea din urmă de «gîtul Domnuluĭ. Era dar un lucru firesc să ne punem «la lucru ca să sfărîmăm acel lanţ.»

Acel lanţ nu era făurit din ignoranţă, pasivitate

morală, orĭ alte lipsurĭ sufletescĭ; lanțul era de natură exclusiv politică.

«Ce fel! Dumnezeŭ a fost maĭ puțin darnic pentru «noĭ? Facultățile noastre intelectuale și morale sînt «ele maĭ slabe decît ale celor-l'alte națiunĭ europene? «Dar străinul însuș mărturisește că la umbra latelor «căciulĭ țurcănescĭ, scînteiază maĭ multă inteligență «de cît din ochiĭ țăranilor națiunilor celor maĭ civili«zate. Apoĭ tineriĭ noștri nu rivalisează eĭ cu junimea «Franțeĭ în facultatea Parisuluĭ?»

Nu lipsea dar cetățenilor românĭ de cît libertatea și drepturile politice pentru ca eĭ să se ridice dintr'o săritură la nivelul popoarelor celor maĭ civilizate. Țăranul, meseriașul, negustorul român, ar fi rivalisat și ar fi întrecut pe cel frances, saŭ german, dacă ar fi avut drepturile politice. Fără acestea, ce voiați ca dînșiĭ să înceapă? Căcĭ libertatea politică era pentru țăranul, meseriașul, negustorul român, — nu un fruct al desvoltărĭĭ sale economice și sufletescĭ, cum a fost aiurea, — ci o condițiune indispensabilă pentru începerea orcăreĭ activități. Adevărata cultură începea de la drepturile politice. Insăș colonisarea Dacieĭ s'a făcut «în numele și prin puterea uneĭ ideĭ,» aceea a libertățiĭ![1])

[1]) Așa ne asigură I. C. Brătianu: «Democrațiĭ vedeaŭ bine atunci»—după victoriile definitive ale luĭ Traian asupra Dacilor. —«că nu maĭ au mijloace de restaurare în Italia, și de aceea «ast-fel precum scim că la 1660 făcură Puritanĭ din Englitera «prin emigrația lor în America, după căderea Republiceĭ engleze, «suntem întemeiați pe toate dovezile a zice, că și poporațiile «democratice și libere ale Italieĭ, ca să scape de jugul fisculuĭ, de insolența favoriților, de amenințarea de-a fi desmoștenite de «proprietarĭĭ ceĭ marĭ, și scîrbite de saturnalele despotismuluĭ, «luară într'o mînă fierul pluguluĭ și în cea-l'altă paloșul, și ve«nirĭ să împlînte pomul Libertățiĭ într'un pămînt nou, tînĕr și «puternic, departe de atmosfera cea molipsită de putrejunele des-

Sufletul şi raţiunea de a fi a României este democraţia. Daţi-le cetăţenilor români libertatea şi drepturile politice, şi cu acestea i-aţi fericit pentru totdeauna! Pretenţiunile lor la o cultură autonomă şi originală, sînt minime de tot. Dacă drepturile politice sînt asigurate, dacă politicianul îşi are idealul său realizat, sufleteşte României s'ar vinde oricui. Ion C. Brătianu avusese buna voinţă sa-i ofere, încă de la 1853, Franţei.

«Constituirea Statului român, zicea el într'un *memoriu*, ar fi cea mai frumoasă cucerire ce a făcut «vre-odată Franţa afară din teritoriul său. Armata «Statului român ar fi armata Franţei în Orient, por-«turile sale de la Marea Neagră şi de pe Dunăre ar «fi intrepositele comerţului frances, şi din cauza abun-«denţii lemnelor noastre de construcţiune, aceste por-«turi ar fi tot de odată magasinele de construcţiune «(chantiers) ale marinei franceze; produsele brute ale «acestor avute ţări ar alimenta cu avantagiu fabricele «Franţei, cari ar găsi în schimb un mare debit în «aceleaşi ţări. In fine Franţa va avea toate avanta-«giile unei colonii, fără a avea cheltuielile ce aceasta «ocazionează. Compararea nu este exagerată. In lipsă «de o metropolă, am adoptat de mult timp pe Franţa

---

«potizmului, sigure fiind c'aci aveau a combate numai năvălirile «barbarilor Nordului şi ai Asiei,—luptă ce le întăria şi mai «mult, dîndu-le prilejul de a uda rădăcinile pomului Libertăţii «cu sîngele vrăjmaşului şi al martirilor democraţiei.» Dacă poporul român fu în tot cursul istoriei atît de nenorocit şi asuprit, «pricina era fiind-că el purta într'însul principiul care va dărîma «toate tronurile regilor, şi va spulbera toate castelele şi toate «legile stăpînitorilor, la cari şi întru cari naţiunile vecine cre-«deau şi se închinau.» *(Din scrierile şi cuvîntările lui Ion C. Brătianu,* I, pag. 30—31.

«de a doua noastra patrie; ea a devenit sorgintea «vie din care tragem viața noastră morală și inte-«lectuală» [1]).

Așa sub lumina lor teoretica concepțiunile sociologice ale gînditorilor de la 1848. Printr'însele își inaugură politicianismul român opera sa regeneratoare... Vom vedea mai tîrziu rezultatele la care s'a ajuns.

Fusese pînă aci sufletul poporului nostru, concentrat în sine și bănuitor la tot ce venea din afară, de acum înainte el tinde să se reverse și privește cu rîvnă la cele patru puncte cardinale. Suprema țintă a politicianismului și printr'însul a Românului, de acum nainte este sa placă Europii. Prima grijă, să se schimbe și sa se transforme rînduiala țării, pentru a o face pe aceasta corespunzătoare și demnă de oamenii civilisați.

In mai puțin de 50 de ani vatra țaranilor de la Dunare ajunse de nerecunoscut. Europa însăși, în vederea careia se făceau toate aceste preparative, rămasă uimită. Cînd progresele fura vizibile, ea nu întîrzia chiar să-și manifeste, prin pana jurnaliștilor, admirația sa nemărginită. Așa ca la sfîrșitul secolului al XIX-lea, politicianii români avură dese ori ocazia să-și frece mâinile de bucurie și să se felicite reciproc. România era acum pretutindeni apreciată, ca un element de ordine și de progres. Autoritatea cea mai înaltă a timpului — Herr Mayer de la *Neue Freie Presse* și Monsieur Jourdain de la *Le Temps* — a spus'o; și noi trebue s'o credem.

---

[1]) *Memoriu asupra Românilor dat Împăratului Napoleon III* (publicat în *Romanulu*. 6 Decembre 1861).

Schimbarea la faţă, pe care societatea româna o săvîrşi în cursul secoluluĭ trecut, sub influenţa politicianismuluĭ, este un fapt aproape fără pereche in istoria societaţilor omeneştĭ. Pentru a-ĭ găsi un alt fapt de comparaţie, trebue să recurgem la o viaţă maĭ extinsă de cît viaţa socială, şi anume trebue să recurgem la viaţa din lumea zoologică. Aci întîlnim, într'adevăr, nişte fenomene asemănătoare, pe carĭ le putem folosi spre comparaţie: fenomenele de *mimetism*.

Iată în ce consista ele. Cîte-va animale, din grupul celor micĭ şi plapînde, prin urmare expuse a deveni prada altor animale maĭ puternice, aŭ proprietatea de a-şĭ schimba culoarea corpuluĭ pînă ce ajung de nerecunoscut. Unele dintr'însele se identifica mediuluĭ extern, iau culoarea frunzelor, a lemnuluĭ, a pietrelor; altele, maĭ şirete, se îmbracă în culoarea animalelor cu proprietăţĭ veninoase. Cu modul acesta ele înşeala pe cele puternice, scapa de primejdie şi se pot perpetua. Mimetismul lor este o armă în lupta pentru existenţa.

Să aiba loc mimetismul şi în viaţa sociala? Ştiinţa sociologieĭ n'a examinat încă aceasta ipoteza; dar, după cele petrecute în societatea româna, fenomenul e foarte probabil. Pentru a fi însa aproape de adevar trebue sa adaogam că la acest mimetism n'a luat parte întreg poporul românesc, ci numaĭ pătura sa de sus, elita conducătorilor. De alt-fel şi la animale schimbarea de culoare priveşte, nu atât corpul animaluluĭ, cît celulele după faţa externa. Poporul român a rămas şi azĭ foarte puţin civilizat, pe gustul Europeĭ; dar în schimb, cît de mare a fost succesul acesteĭ civilizaţiunĭ în pătura conducătoare!

Succesul acesta însă era de așteptat. El se explică istoricește destul de bine prin obișnuința ce și-o căștigase din vreme elita societății române, de a vorbi o limbă străină [1]), și de a se primeni la fie-care secol cu maniere internaționale: cu Turcii Turcĭ, cu Rușii Rușĭ, cu Nemții Nemți. . . .

Secolul al XX-lea găsește mimetismul nostru social într'o vădită descreștere. Pe de o parte, cauza care-l provocase, acel «ce va zice Europa», perduse mult din misterul de altă dată: Europa, cînd ĭ-a fost dat să vorbească, a vorbit ca orĭ-ce negustor capitalist, fără inconjur și fară farmec; pe de altă parte și elita noastră sociala nu maĭ era aceea care a fost în trecut. Cursul vremeĭ a înlocuit multe din elementele vechĭ cu altele noĭ, și prin aceasta a făcut-o să-și piardă plasticitatea de odinioară. Noile elemente, eșite din straturile sănătoase ale poporuluĭ, fiind maĭ apropiate de obîrșie, sînt iresistibil atrase spre vechile tradițiunĭ. In mijlocul lor momelile civilizațiunii ușoare

[1]) «In sfîrșit trebue să se țină seamă și de aceia,—pentru a în-«țelege adoptarea grăbită a modelor nouă în cugetare, în lite-«ratură, ca și în petrecerĭ și îmbrăcăminte, — că ocupațiile «rusești și austriace, cele d'întîĭ maĭ ales, nu erau considerate «ca trecătoare. In 1769, Canta își încheia cronica în cuvinte care «arată că el credea că s'a mîntuit de acum înainte cu «Domnia «de la Turcĭ» și că începe traiul supt «Impărăția Mosculuĭ». . . «Cînd se vedea că Rușiĭ rămîn atita vreme, cînd se arăta atît «de limpede că Turcii nu li se pot împotrivi cu izbîndă, cînd «peirea împărățieĭ turcești părea așa de apropiată și înlocuirea «dominațieĭ Sultanuluĭ prin a Impăratuluĭ ortodox, așa de na-«turala, și părințiĭ știau pentru cine să-și crească copiiĭ. Cău-«tarea preceptorilor străinĭ, trimiterea la școlile europene, «cetirea cărților în limbĭ apusene, — toată această educație «nouă își găsește explicația și în această concepție a viitoruluĭ «ce aștepta principatele. Era bine să fie copiiĭ asigurați pentru «orĭ-ce fel de împrejurare». N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, II, pag. 10—12.

nu mai aŭ atîta trecere. Simţul de conservare prinde iarăşi consistenţă în rîndurile neamuluĭ nostru.

Numaĭ de s'ar termina mai repede cu evoluţia boaleĭ noastre sociale!

Căcĭ sănătatea ne va reveni, sunt sigur. Ea se întrevede de pe acum în numeroase manifestărĭ. Atmosfera cea grea în care ne ţinea pînă acum practica politicianismuluĭ, începe a fi străbătută de cîte-va raze luminoase.

Iată o pleiadă de tinerĭ istoricĭ, cinstiţĭ şi harnicĭ, carĭ pe baza adevăratelor date ale trecutuluĭ, încearcă să reconstituiască începuturile culturiĭ noastre naţionale! Iată o societate a oamenilor de ştiinţă întrunită în Congres, dînd probă de simţ critic şi de vigoare intelectuală! Iată pînă şi în viaţa politică, apanajul recunoscut al politicianismuluĭ, arătîndu-se aurora uneĭ ere nouă! Oamenĭ de partid, carĭ fac din moralitatea poporuluĭ ţinta activităţiĭ lor; oamenĭ politicĭ de meserie, şi totuşĭ avînd curajul să înfrunte asaltul întereselor pornite din instinctul de dominare şi egoism! Iată în sfîrşit, că numărul celor ce se interesează de limba şi datinele noastre creşte; că idea de a deveni colonia altora indignează...

Fără îndoială, intrăm în convalescenţă. Lupta pentru consolidarea culturei române începe a ne înălţa inima şi mintea. «O nouă epocă de cultură trebue să «înceapă pentru noĭ» — zice cu drept cuvînt istoricul N. Iorga. «Trebue, saŭ altfel vom muri! Şi e păcat, «căcĭ rînduri lungĭ de strămoşĭ cinstiţĭ ni staŭ în urmă «şi n'avem dreptul să ne înstrăinăm copiiĭ» [1]).

[1]) *Semănătorul,* No. 20 (1903).

CAPITOLUL II

I. — In ce consistă cultura, după H. Schurtz. Realitatea culturii şi actualitatea dispoziţiunilor sufleteşti. Raportul între evoluţia intelectuală şi tehnologia. Teoriile socialiste. II.— Excurs în domeniul psihologiei. Erorile psihologiei tradiţionale. Substanţialitatea şi individualitatea sufletului. Wilhelm Wundt. Teoria contractului social. Concepţia psihologiei ştiinţifice despre suflet. III. — Aplicarea legilor psihologiei la problema culturei. IV. — Importanţa unităţii de cultură.

Afirmaţia, pe care am făcut-o mai sus, că în desvoltarea societăţilor, cultura are importanţa uneĭ condiţiunĭ indispensabile, constitue în planul acesteĭ scrieri adevărul fundamental de la care decurg toate cele l'alte părerĭ expuse. In măsură ce această afirmaţie este bine întemeiată, în aceiaşĭ măsură ne este rezervat şi dreptul de a critica viaţa societăţii române din present. Este însa această afirmaţie falşă, saŭ puţin evidentă, atuncĭ şi dreptul la critică dispare. Aceea ce am numit noĭ boală socială, va fi cu drept cuvînt numită de alţiĭ semnul maturităţiĭ, saŭ preludiul unuĭ viitor de aur.

De aceea nicĭ un argument, din acele ce se pot aduce în sprijinul afirmaţiunii de mai sus, nu poate fi de prisos. Toate cît sînt, sînt bine venite. In cazul nostru chĭar, cu cît maĭ multe, cu atît maĭ bine. Publicul nostru, în discuţiunĭ de asemenea natură,

cînd nu are deja gata o soluţie contrară formată la şcoala energumenilor din ultima jumătate a secoluluĭ al XIX-lea, este din cale afară de sceptic.

«Cultura română», mă rog? In ce să consiste ea? In armonia tuturor însuşirilor caracteristice ale neamuluĭ! In conştiinţa solidarităţii şi continuităţiĭ muncĭĭ! Vorbe, iubitule! Realitatea nu cunoaşte armonie şi solidaritate. Fie-care pentru sine! Fie-care cu interesele sale! A trecut vremea poezieĭ... Astăzĭ trăim într'un secol materialist.

Un asemenea psitacism filosofic, din nenorocire, nu este o excepţie să-l auzĭ repetîndu-se. Adepţiĭ luĭ sînt pînă în zilele noastre destul de numeroşĭ. Influenţa luĭ s'a încuibat adînc, întocmaĭ ca şi rădăcinile buruienĭĭ rele, crescută liber în ogorul necultivat. Contra luĭ trebue să procedăm cu răbdare şi bine înarmaţĭ. Ne propunem a încerca aceasta în paginile ce urmează.

I. — In ce consistă cultura? se întreabă Heinrich Schurtz, unul dintre ceĭ maĭ cunoscătorĭ în aceeaşĭ materie [1]). «Europeanul care are dreptul să se fălească de «a sta în mijlocul celeĭ maĭ înalte culturĭ ce se găseşte «astă-zĭ pe pămînt, ar trebui să dea răspunsul fără nicĭ «o greutate. De fapt el nu are de cît să privească în «jurul luĭ, ca să găsească dinaintea sa splendoarea «cultureĭ în forma cea maĭ palpabilă. Aci se ridică lo«cuinţe, palate şi catedrale; aci lanurile de grîŭ se «mişcă în valurĭ; dincolo umblă trăsurile şi gem ma«şinile; dincolo iarăşĭ sunt expuse, în cele maĭ ele-

[1]) *Urgeschichte der Kultur*, Einleitung, 1900.

«gante prăvălii și magasine, lucruri nenumărate, din «cari omul își clădește casa și își împodobește corpul, «își procură alimentele și obiectele de plăcere, își face «instrumentele cu cari lucrează. S'ar părea că dintr'o «dată, el este în stare să prindă aproape cu mîinile «ființa culturii, să o coprindă și să o cunoască cu toate «simțurile».

«Dar când privirea îi dă răgaz să mediteze, atunci «frumoasa imagină, prinsă în primul moment, nu'i mul- «țumește de loc setea sa de cunoștință adevărată. I-se «întîmplă și lui ceea ce i s'a întîmplat filosofului ma- «terialist, care crezuse a fi găsit în materie ulti- «mul fundament al lucrurilor, și se bucura cu naivi- «tate de descoperirea sa: în momentul în care voi să «cerceteze această materie însăși, presupusă a fi «așa de sigură, se trezi cu ea topindu-se și despi- «cîndu-se într'un sistem de forțe. Așa și cultura: ea «nu consistă numai în fapte și produse materiale, *ci în «forțele cari aduc asemeni rezultate.* Aceasta nu e greu «de dovedit. Să ne închipuim un oraș dintr'o țară cultă «oare-care, bunioară din Germania, distrus cu desă- «vîrșire în urma unui eveniment oare-care, pe cînd «însa locuitorii săi au reușit să se salveze. In acest caz, «de sigur avem să vedem cum îndată pe același loc, «sau poate în apropiere, casele au să se ridice din «nou, și tot felul de bunuri culturale au să se îngră- «mădească, pentru ca în sfîrșit să vedem construindu-se «iarași un oraș asemeni celui dispărut, și poate încă «mai înfrumusețat și mai îmbunătățit. De altă parte, să «ne închipuim acum că tot orașul cu tot conținutul său «material ar fi rămas în picioare, dar că populația ar «fi perit, și că în locul ei ar fi intrat bunioară, o horda

«de negri australieni. Nicĭ o îndoială că în această ipo-
«teză ne aşteptăm ca locuinţele vechĭ să nu întîrzie
«a se dărîma, instrumentele şi maşinele pe carĭ nimenĭ
«nu va şti să le întrebuinţeze, să se ruginească şi să
«se strice, în scurt, ca dimpreună cu oamenii să dispară
«şi cultura lor». Cultura este inseparabilă de om.

«Şi nu omul individual, ci munca întregiĭ *societăţi*
«crează cultura. Această societate coprinde, nu numaĭ
«pe ceĭ puţinĭ, carĭ într'un moment dat sînt în viaţă;
«ci ea se prelungeşte departe în trecut şi în viitor. Tot
«omul ce-ĭ aparţine, consumă din ideile şi munca
«multor generaţiunĭ ce l'aŭ precedat, şi în acelaş
«timp, conştient saŭ inconştient, luptă cu rîvnă să
«pregătească drumul celor ce vor veni după dînsul.
«Comoara ştiinţeĭ trece din generaţie în generaţie, este
«păstrată în cărţĭ şi documente şi fără ea individul nu
«ar însemna nimic. Dar în acelaş timp, această co-
«moară moştenită ar fi moartă şi fără efect, dacă ea
«n'ar trăi în generaţia actuală şi n'ar impinge la noĭ
«creaţiunĭ: ea poate să doarmă une-orĭ în operile vre-
«milor trecute, dar adevărată cultură ea nu devine de
«cît atuncĭ cînd *trăeşte*».

«Toate rezultatele culturiĭ materiale sînt numaĭ în-
«velişul extern al unor fenomene sufleteştĭ interne, şi
«ele staŭ cu acestea din urmă în acelaş raport, în
«carĭ staŭ şi atomele materiale faţă de forţa vie, care
«formează şi menţine corpul. Istoria culturiĭ este istoria
«sufletuluĭ omenesc».

Teoria luĭ Heinrich Schurtz, de alt-fel teoria tuturor scriitorilor de frunte, este în acord cu ultimele date positive ale psihologieĭ ştiinţifice. Cultura există numaĭ într-atît, într-cît este *actuală* în sufletul omenesc.

Substratul eĭ nu stă de sine și în afară de manifestările sub carĭ ni se arată, ci cultura consistă tocmaĭ în aceste manifestărĭ. Ființa eĭ se identifică cu dispoșițiunile sufletești ale societățiĭ, iar legile eĭ sînt de natura *legilor* cărora urmează fenomenele sufletești în genere.

Despre acestea din urmă, cea maĭ înaltă autoritate a timpuluĭ nostru în ramura psihologieĭ, Wilhelm Wundt, se exprimă astfel: [1]) «Sufletul nostru nu este «alt-ceva de cît suma însăși a actelor noastre interne, «a representărilor, sentimentelor, voințeĭ noastre, orĭ «și cît acestea în conștiință s'ar împreuna într'o uni-«tate și s'ar ridica prin desvoltărĭ dreptate, pînă la o «gîndire reflexivă și la o voință liberă morală. Pentru «explicarea legăturеĭ între actele noastre interne, nicĭ «odată nu vom găsi motiv să reducem noțiunea «actualităților sufletuluĭ la un ce care să fie alta de cît «tot o împreunare de representărĭ, sentimente și voință. «Ficțiunea uneĭ substanțe transcendente, față de care «conținutul vieții noastre sufletești să apară numaĭ ca «un efect extern, întocmaĭ ca o umbră trecătoare, o «asemenea ficțiune nesocotește nu numaĭ deosebirea «fundamentală dintre experiența internă și cea externă, «dar amenință chiar să transforme într'o curată nălu-«cire toate cîte daŭ ființeĭ noastre sufletești o valoare și o importanță. Aceea ce se petrece în conștiința «noastră este un act imediat. Ca atare nu este nicĭ «odată nevoe de ipoteza uneĭ substrat în afară de ex-«perința noastră subiectivă. Actele sufletești, atît cît «se petrec în noĭ, pe atît și există pentru noĭ. Deose-

[1]) *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele.* 2-te Aufl. pag. 492—494.

«birea între aparenţă şi realitate, care este folositoare «pentru înţelegerea lumiĭ externe şi care ne şi duce «să formăm noţiunea uneĭ substanţe materiale, de alt-fel «o ipoteză bine venită pentru înţelegerea fenomenelor «externe, aplicată la cunoaşterea de sine a subiectuluĭ, «pĭerde orĭce înţeles». . . . «Adevărata fiinţă a sufletuluĭ nu consistă în nimic alt-ceva, de cît în viaţa sufletească însăşĭ». Intr'un cuvînt, sufletul nu există ca o substanţă de sine stătătoare, care se poate despărţi de manifestările sale, ci el există numaĭ în aceste manifestarĭ.

In acelaşĭ înţeles am văzut că trebue luată şi fiinţa culturiĭ. Ea nu există de cît pe cît timp este actuală în sufletu membrilor uneĭ societăţi. Focare de cultură, ¡nstituţiunĭ culturale, ligĭ culturale, etc. toate sînt simple vorbe, pe cît timp lipseşte din sînul lor actualitatea dispoziţiunilor sufleteştĭ ale societăţiĭ. Realitatea lor nu se poate afirma în afară de acestea din urmă. Ele sînt bunurĭ culturale numaĭ pe cît timp tráesc în sufletul actual al uneĭ societăţĭ. De aceea comit o greşeală de judecată aceia, carĭ cred că se poate împrumuta o cultură, fără a se pregăti din vreme dispoziţiunile sufleteştĭ ale societăţiĭ. Dar asupra acestora vom avea ocaziune maĭ tîrziŭ să revenim maĭ pe larg.

Iata prin urmare o faţă a problemeĭ noastre bine clarificată. Cultura nu residă în obiectele externe şi materiale, pe carĭ le avem dinaintea noastra, ci în forţa internă care le a produs pe acestea. Bunurile culturale sînt însăşĭ dispoziţiunile actuale ale sufletuluĭ uneĭ generaţiunĭ. O societate devine culta din momentul ce membriĭ sĕĭ se bucură de anumite funcţiunĭ superioare sufleteştĭ, şi intreţin conştient în

practica vieţii lor anumite deprinderi intelectuale şi morale.

Căreĭ cauze se datoreşte acum ivirea acestor anumite funcţiunĭ superioare în sufletul societăţiĭ omeneştĭ? — este o întrebare la care iarăşĭ avem din partea ştiinţeĭ un răspuns destul de sigur.

Lupta pentru existenţă sileşte pe om, ca şi pe toate vietăţile depe suprafaţa pămîntuluĭ, să tindă la o adaptare pe cît maĭ perfectă posibilă cu mediul în care trăeşte, saŭ cu condiţiunile de viaţă organică. Din această luptă pentru existenţă iese biruitor cel maĭ bine înzestrat[1]). Natura operează între indivizĭ o selecţiune; ea înlătură pe ceĭ neapţi şi păstrează pentru a se perpetua pe ceĭ ce corespund maĭ bine condiţiunilor vieţiĭ. Mecanismul special prin care se stabileşte selecţiunea între indivizĭ, precum şi problema fixăriĭ speciilor animale prin ajutorul acesteĭ selecţiunĭ, n'are să ne preocupe pentru moment. Aceea ce avem să reţinem din cercetările biologieĭ de astă-zĭ, sînt numaĭ cele două fenomene constatate de marele naturalist Ch. Darwin, şi necontestate încă de nicĭ un naturalist de seamă, anume: tendinţa spre o adaptare din ce în ce maĭ perfectă a indivizilor la mediu, şi selecţiunea ce operează natura în rîndurile acestora. Aceste două fenomene, carĭ se întîlnesc peste tot în lumea organică, sînt strîns legate de un al treilea, iarăşĭ tot atît de netăgăduit: fenomenul de evoluţiune a organismuluĭ animal spre o diferenţiare a elementelor luĭ.

---

[1]) Lupta pentru existenţă are loc la animale chiar între indivizĭ, la om însă de obiceiu între grupurile etnice saŭ sociale. De aceea s'a susţinut, eronat dé către unĭĭ, că omul se emancipează de sub tirania acesteĭ legĭ.

Adică exerciţiul funcţiunilor cu carĭ animalul răspunde excitaţiunilor lumiĭ externe, atrage după sine diferenţiarea organismuluĭ însuşĭ. Animalul luptînd pentru conservarea sa, se transformă, se diferenţiază. El dobîndeşte în lupta pentru existenţă nouĭ deprinderĭ, şi pe acestea apoĭ le fixează înlăuntrul organismuluĭ sĕŭ. Aceste deprinderĭ odată fixate, în parte se transmit prin hereditate generaţiuniĭ viitoare, în parte daŭ loc numaĭ la o predispoziţie, care uşurează fixarea pentru maĭ tîrziŭ.

Acest fenomen al diferenţierĭĭ organice aduce cu sine şi apariţiunea acelor funcţiunĭ superioare sufleteştĭ, din carĭ am văzut că isvorăşte cultura. Omul urmează în această privinţă legiĭ biologice care stăpîneşte întreaga lume organică.

Cu o singură deosebire însă. Pe cînd în seria celor l'alte animale, diferenţierile se însumează şi se fixează în ţesătura întreguluĭ organism, la om ele se fixează aproape exclusiv în ţesătura creeruluĭ.[1]) Această deosebire explică pentru ce la prima vedere tipul omuluĭ pare că rămîne neschimbat de la o generaţie la alta, pe cînd în seria zoologică tipul specieĭ se schimbă în mod apreciabil. Modificările produse în ţesătura creeruluĭ, sînt maĭ puţin visibile ca acele produse în restul organismuluĭ. «Structura corpuluĭ unuĭ Australian, saŭ «a unuĭ Patagon, să abate numaĭ în micĭ amănunte de «la aceea a unuĭ Arian saŭ Chinez; şi chiar, pe cît «din osămintele găsite putem stabili proprietăţile cor«porale ale generaţiunilor preistorice, suntem în drept «să conchidem că acestea nu se deosebeaŭ aproape

[1]) Gegenbauer, *Lehrbuch der Anatomie* 1890 pag. 34.

«prin nimic de generaţiunile de acum. Aşa că rămîne «neîndoios, că la om diferenţierile corporale aŭ încetat «înca de mult, şi că în locul lor a intrat desvoltarea «creeruluĭ, şi a forţelor concentrate aci, adică a su«fletuluĭ. De alt-fel şi în lumea animală, conştiinţa se «ridică de la treptele cele maĭ de jos, până la unele «maĭ de sus, şi prin aceasta se aratá că între om şi «animal nu se deschide un abis; dar pe cînd la ani«male, desvoltarea sufletească merge paralel cu di«ferenţiarea corporală, la om, aceasta din urmă se «anihilează aproape cu desăvîrşire în favoarea des«voltăriĭ creeruluĭ»[1]).

Ne grăbim să adaogăm în parantesa, că diferenţierea creieruluĭ omenesc, despre care este vorba aci, nu trebue înţeleasa ca un fel de sporire, în număr şi în mărime, a elementelor anatomice din care creierul e format. O asemenea concepţie simplistă e departe de adevăr. Funcţiunile superioare sufleteştĭ n'aŭ nevoe atît de sporul cantitativ al elementelor nervoase cît de diferenţierea raporturilor de asociaţie carĭ există între elemente.[2]) Prin urmare desvoltarea sufletească rămîne tot-d'auna puţin visibilă. Creierul unuĭ sălbatic, comparat cu creierul unuĭ savant european cum ar fi al unuĭ Gaus bunioara, se presintă la prima vedere cu puţine deosebirĭ. Circonvoluţiunile afectate centrilor sensitivĭ şi motorĭ sînt aproape aceleaşĭ în creierul sălbateculuĭ, ca şi în acela al savantu-

---

[1]) Heinrich Schurtz: *Urgeschichte der Kultur*, pag. 5-6. «În desvoltarea excesivă a creeruluĭ trebue căutată principala diferenţă între om şi anthropoide». J. Deniker, *Les races et les peuples de la terre*, pag. 20.

[2]) Adever stabilit prin studiile luĭ Paul Flechsig (comp. *Gehirn und Seele*, Leipzig 1896).

luĭ; ceea ce însă diferenţiază pe unul de altul este gradul de complexitate al centrilor de asociaţiune. Pe cînd savantul îşĭ are stabilite, între elementele sale nervoase, cele maĭ variate şi complexe asociaţiunĭ, salbaticul nu are de acestea de cît foarte puţine. Prin mijlocirea acestor asociaţiunĭ însă, savantul e capabil de o activitate cerebrală mult superioară celeia pe care o poate desfăşura sălbaticul; deşi din punct de vedere cantitativ masa lor nervoasă e aproape aceeaşĭ. Creierul lor, întocmaĭ ca un piano, presintă unuia şi altuia acelaşĭ număr de clape; dar unul ştie să acorde sunetele acestor clape pentru a scoate din ele melodiĭ armonioase, pe cînd cel'alt nu reuşeşte a scoate de cît sgomote disparate [1]).

Desvoltarea covîrşitoare a funcţiunilor superioare sufleteştĭ, omul a putut-o întreţine numaĭ graţie inventăriĭ instrumentelor de muncă. Intrebuinţarea instrumentelor desparte pe om, în manifestările sale externe, de animal. In straturile cele maĭ vechĭ ale scoarţeĭ pămînteştĭ, cînd găsim instrumente, chiar în formele cele maĭ primitive, ştim că acestea aŭ aparţinut oamenilor. Istoria înaintăriĭ şi răspîndiriĭ instrumentelor, merge paralel cu întinderea stăpînirĭ omuluĭ asupra naturiĭ şi determină în genere gradul culturiĭ sociale. Prin mijlocirea instrumentelor omul se eliberează de sub tirania mediuluĭ cosmic, făcîndu-şĭ munca maĭ spornică şi maĭ uşoară. [2])

---

[1]) J. Deniker. *Les races et les peuples.* pag. 122.

[2]) Comp. E. Kapp. *Grundlinien einer Philosophie der Technik* (1877); L. Noirée, *Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit* (1890); L. Woltmann, *Der historische Materialismus* (1900), etc.

Diferențiarea sufletească și întrebuințarea instrumentelor sînt ceĭ doĭ factorĭ maĭ importanțĭ, prin carĭ își susține omul posițiunea sa excepțională în mijlocul naturiĭ. Dar din aceștia doĭ, care este premergător? Oare inventarea intrumentelor se datorește desvoltăriĭ intelectuale a omuluĭ, saŭ această desvoltare intelectuală este venită în urmă, după întrebuințarea instrumentelor? «Mîna este nu numaĭ organul muncĭi, dar și produsul eĭ», zicea Fr. Engels, și după dînsul alțiĭ generalisară influența instrumentelor asupra organismuluĭ omenesc atît de mult, în cît pe seama spontaneității intelectuale a acestuia nu rămăsese aproape nimic.[1]) Teoreticienĭi socialiștĭ, în special, aŭ susținut mult timp această teorie. In scrierile lor, factorul sufletesc ajunsese să fie cu desăvîrșire eliminat din rîndul factorilor carĭ determină evoluțiunea socială. Sub denumirea de «ideologie a fie-căreĭ epoce», el era redus la rolul pasiv al uneĭ oglinzĭ, care avea facultatea de a resfrînge, cînd maĭ bine, cînd maĭ fantastic, mersul evolutiv al factorilor realĭ istoricĭ: mijloacele tehnice de producțiune, saŭ elementele organisațiuniĭ economice a societățiĭ.

Astăzĭ această teorie exagerată este părăsită cu totul. Teoreticienĭi socialiștĭ eĭ înșișĭ aŭ înlocuit-o cu următoarea formulare moderată dată de Ed. Bernstein. «Cine aplică astăzĭ teoria materialistă în istorie, este «dator să o aplice în forma eĭ complectată de acum «iar nu în cea primitivă de odinioară; adică el este «dator, ca pe lîngă desvoltarea și influența forțelor «de producțiune și a raporturilor economice, să aibă

[1]) Fr. Engels, *Der Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen (Die neue Zeit.* XIV No. 44).

«în vedere şi noţiunile juridice şi morale, tradiţiunile «istorice şi religioase ale fie-căreĭ epoce, influenţele «geografice şi alte influenţe naturale, între carĭ na«tura însăşĭ a omuluĭ, precum şi dispoziţiunile sufle«teştĭ ale acestuia»[1]).

Este neîndoios însă, că şi teoria opusă celeĭ inspirate de socialistul Engels, dacă s'ar exprima într'o formă tot aşa de exagerată, ar fi şi ea departe de adevăr. Evoluţiunea societăţilor omeneştĭ, cum nu poate fi determinată exclusiv de tehnica producţiunĭ, tot aşa nicĭ exclusiv de desvoltarea internă a sufletuluĭ omenesc. Aplicarea uneĭ invenţiunĭ tehnice are adese orĭ o înrîurire maĭ adîncă asupra societăţiĭ omeneştĭ de cît o are publicarea unor speculaţiunĭ abstracte, dobîndite în urma unor lungĭ şi grele argumentaţiunĭ. Chiar progresul ce se operează în judecata omuluĭ, de cîte orĭ nu este el sprijinit şi accelerat în mod decisiv de o invenţiune tehnică, de o trebuinţă economică?

Adevărul nu poate fi găsit, în nicĭ una din aceste două direcţiunĭ, pentru simplul motiv că nu există de sine stătătoare cele două obiecte pe care ele le pun faţă în faţă. Inteligenţa omenească şi instrumentele inventate de dînsa nu pot fi separate şi apoĭ opuse. Ele sunt părţile unuĭ *tot;* şi acest *tot* se bucură de o realitate maĭ deplină ca părţile. Invenţiunile tehnice, prin carĭ omul îşĭ întinde stăpînirea sa asupra natureĭ, sînt o prelungire a sufletuluĭ, «o proiecţiune a organelor sufleteştĭ» asupra mediuluĭ înconjurător, după o

[1]) *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemocratie* (Stuttgart 1889) pag. 7. Comp. şi Paul Weisengrün, *Der Marxismus und das Wesen der sozialen Frage* (Leipzig 1900), Ludwig Woltmann, *Der historische Materialismus* (1900) pag. 238 şi urm.

prea fericită expresiune a luĭ E. Kapp.[1]) A separa organele sufleteștĭ de projecțiunile sale, și apoĭ a le opune, este a creia de bună voie o problemă insolubilă. Nicĭ odată nu se va înțelege atuncĭ raportul între dînsele, și rolul ce-l aŭ ele împreună în desvoltarea cultureĭ.

Cauza care a făcut pe atîțĭ cugetătorĭ, și în deosebĭ pe teoreticienĭĭ socialiștĭ, să rătăcească în jurul acesteĭ probleme insolubile, a fost concepțiunea eronată ce eĭ aveaŭ despre sufletul omenesc; a fost neglijarea aceluĭ *tot* despre care amintirăm maĭ sus. Sufletul omenesc era luat de dînșiĭ într'un înțeles mai restrîns de cum ar trebui să fie luat; i-se stabilea hotare carĭ nu există în realitate, sau maĭ bine zis, pe carĭ știința de astăzĭ nu le maĭ recunoaște. Negreșit eroarea nu era din vina lor și nu era proprie numaĭ lor; ea era impusă de ignoranța trecutuluĭ și sprijinită de insuficiența științeĭ psihologice de atuncĭ. Chiar și azĭ, ea nu este cu desăvîrșire înlaturată. Nenumărate motive o mențin încă în viață.

De aceea, pe de o parte, pentru a evita neajunsurile teoriilor extreme; și pe de altă parte, pentru a pune pe adevăratul eĭ teren întreaga discuțiune începută maĭ sus, trebue să ne familiarizăm cu noua concepțiune pe care știința phsihologică o dă sufletuluĭ. Și sîntem obligați a insista asupra eĭ cu atît maĭ mult, cu cît, după cum vom vedea îndată, în această concepțiune ne este dat și principalul argument pentru sprijinirea afirmațiuniĭ noastre despre importanțeĭ culturiĭ.

---

[1]) *Grundlinien einer Philosophie der Technik.* (1877).

Este o excursiune cam lungă, pe care o întreprindem în domeniul psihologiei, — și care pentru mulți cititori va părea obositoare, — dar avem convingerea că la sfîrșit utilitatea ei va răsplăti cu prisos desavantajele de moment. Este cu neputință de altfel a înțelege valoarea culturii, fără a scruta condițiunile vieții sufletești în genere. Psihologia rămîne pentru tot-d'auna cea mai sigură conducătoare în cercetările de sociologie.

Vom începe mai întîiŭ prin a arăta precis în ce constă eroarea vechei concepțiuni asupra sufletului și în urmă vom arăta noua bază pe care se ridică concepția științifică din psihologia de azi. In parte, una și alta ne aŭ fost indicate deja în citațiunea împrumutată din Wundt, de la începutul acestui paragraf.

II. — Concepțiunea tradițională despre viața sufletească coprinde două aserțiuni mai principale, pe cari știința din zilele noastre le găsește ca fiind în contrazicere cu faptele observabile și cu raționamentul logic. Aceste două aserțiuni sînt: întîiŭ, fenomenele sufletești sînt produsele sau accidentele unei substanțe, *sufletul*; și al doilea, această substanță, întocmai ca și aceea din natura materială [1]) este parcelată pe indivizi, adică ca consista într'un fel de atomi substanțiali, sau de entități de sine stătătoare, cari ar explica apoi unitatea pe care o îmbracă fenomenele sufletești în conștiința fie-căruĭ om în parte. Noțiunea substanțialității,

[1]) Științele naturale încep a părăsi și ele astăzi această concepțiune care implică discontinuitatea fenomenelor naturii. (Comp. Fréderick Houssay, *Nature et sciences naturelles*, Paris 1903).

și raportarea unității de conștiință la o parcelare a substanței pe indivizi, sînt așa dar cele două mari erori ale vechiĭ concepțiuni. Una și alta aŭ fost isvorîte dintr'o interpretare greșită a faptelor, și aŭ fost continuate apoĭ din motive streine științeĭ.

Asupra substanțeĭ sufletești se făcea de psihologia tradițională două ipoteze: după una, substanța sufletească era imaterială, după alta ea se confunda cu materia. Cea dintîĭ era ipoteza metafisiceĭ spiritualiste, iar cea de a doua a metafisiceĭ materialiste. Amîndouă însă se certaŭ numaĭ asupra naturiĭ substanțeĭ; căcĭ existența acesteia din urmă era în afară de discuție: era postulatul de la care plecaŭ împreună. Psihologia de astă-zĭ contestă tocmaĭ aceia ce atît pentru psihologia veche spiritualistă, cît și pentru cea materialistă era în afară de discuție; ea contestă existența însăși a uneĭ substanțe sufletești.

Luĭ Wilhelm Wundt îĭ revine în special meritul de a fi netezit terenul acesteĭ direcțiuni în știința psihologieĭ. Cercetările sale analitice asupra noțiuneĭ *substanță*, l-aŭ condus să examineze din nouŭ și extensiunea acesteĭ noțiuni în explicarea fenomenelor sufletești.[1]) Rezultatul acesteĭ examinărĭ a fost întărirea adevăruluĭ, bănuit de alt-fel și de alțĭ filosofĭ înaintea luĭ, că ipoteza uneĭ *substanțe* sufletești, departe de a ajuta la explicarea fenomenelor sufletești, cum ajută la explicarea fenomenelor fisice, este una din erorile fundamentale ale psihologieĭ tradiționale[2]).

---

[1]) W. Wundt: *Logik*, vol. I și II partea 2-a; *System der Philosophie*, pag. 267 și urm.; *Ethik*, pag. 467 și urm.

[2]) *David Hume* și *Em. Kant*, pentru a nu cita de cît pe ceĭ maĭ de seamă, sînt filosofiĭ carĭ înaintea luĭ Wundt aŭ insistat

Foarte convingător arată Wundt (în «System der Philosophie» pag. 289 şi urm.) cît de greşită este aplicarea noţiunii de substanţă la fenomenele sufleteşti. «Noţiunea de substanţă este isvorîtă din interpretarea «fenomenelor fisice, unde ea-şi păstrează un înţeles «precis şi acceptabil. Conform postulatului ştiinţelor «naturale, atomii constituesc, după cantitate şi calitate, «substratul neschimbat al lumii materiale, şi orî-ce «schimbare se petrece aci se reduce la combinarea şi «mişcarea atomilor. Dacă însă aplică cine-va această «noţiune de substanţă la viaţa sufletească, atunci saŭ «ridică orî-ce înţeles noţiunii, saŭ renunţă la explica- «rea vieţii. Viaţa sufletească nu este neschimbătoare «şi persistentă cum este atomul, ci caracteristic la «dînsa este tocmai transformarea internă şi continuă. Ea «nu revine nicî-odată, ca atomul, în urma uneî împreu- «nărî prin care trece, la vechia sa stare înapoî. Prin ur- «mare ea nu poate fi numită în acelaş înţeles *substanţă*, «cum poate fi numit atomul. In conştiinţa noastră ne sunt «date numai dispoziţiuni schimbătoare şi fenomene; «noţiunea de substanţă se adaugă în urmă, ca o «ipoteză explicătoare. Dar ce ne îndreptăţeşte să facem «această adăugire? Partisanii zic: raţionamentul «ne îndreptăţeşte; căcî o sensaţiune, un sentiment, o «idee, întocmai ca şi mişcarea, nu pot sta de sine, ele «presupun o substanţă. Dar o substanţă materială «(cum zic materialiştii) nu poate să stea la baza feno- «menelor sufleteşti, căcî de îndată ce încercăm să ne «representăm un sentiment, saŭ o imagină, legate de

---

asupra acestuî adevăr. Cel dintîî în *Treatise on human nature* (1739-40) şi *Inquiry concerning human understanding* (1769); cel de al doilea în *Kritik der reinen Vernunft* (1781).

«un atom saŭ o grupà de atomĭ, simțim că este cu «neputință. Aceea ce este dat ca unitate nu se poate «lega de o substanță materială extensivă și divisibilă. «Prin urmare trebue să admitem pentru înțelegerea «unității noastre interne, numaĭ o substanță fără în- «tindere și indivisibilă (teoria spiritualistă).

«Ca este cu neputință împreunarea unuĭ sentiment, «saŭ uneĭ ideĭ, cu un ce material extensiv, o prea «adevărat, fără îndoială. Dar să facem aceiașĭ încercare «și cu substanța inmaterială. Sa încercàm a ne re- «presinta intuitiv, bunioară imagina turnuluĭ luĭ «Babel, saŭ teoria darwinistă în raport cu religiunea și «morala, prin saŭ în launtru uneĭ substanțe inextensive. «Cred că vom întîlni aceiașĭ imposibilitate. Dar se va «zice poate: intuițiunea nu se poate dobîndi fiind-ca «substanța inmaterială însăși nu este intuitivă, însa «ca se poate gîndi. Atuncĭ aș voi să știŭ, în ce con- «sistă oare conținutul acesteĭ substanțe? In nemateriali- «tatea și nedivisibilitatea eĭ? Dar acestea sînt numaĭ «negațiunĭ, și din negațiunĭ nu se poate face ceva real. «Sau să consiste conținutul substanțeĭ în însăși sen- «timentele și ideile carĭ se presintă în conștiință? Dar «aceste sentimente și ideĭ, pare că am zis că sînt «numaĭ niște accidente, niște efecte trecătoare ale «substanțeĭ sufletești! Și noĭ am vrea sa știm în ce «consistă tocmaĭ aceasta din urmă. Sa consiste sub- «stanța în accidentele sale? Atuncĭ am fi de acord, «cacĭ am ajuns la părerea că sufletul consista tocmaĭ «în ceia ce face viața, în sentimentele, ideile și «fenomenele sufletești în genere. Saŭ să fie substanța «un ce necunoscut, totdeauna în culise, un «lucru în «sine»? Dar atuncĭ aș voi să știŭ întru cît acest ce

«necunoscut înţelege existenţa sentimentelor ideilor «etc. ?

«Prin urmare, sufletul consistă în felurimea feno-«menelor sufleteşti, carĭ ne apar unitar la lumina con-«ştiinţeĭ; iar despre vre-o substanţă, care ar fi în «afară, saŭ în dosul, saŭ sub fenomenele sufleteşti în-«săşĭ, nu putem şti nimic.»[1])

Am citat înadins această argumentare, nu din însăşĭ scrierile luĭ Wundt, ci din o scriere de popularisare ştiinţifică, *Einleitung in die Philosophie* de Fr. Paulsen, o scriere dintre cele maĭ răspândite ce avem în biblioteca filosofică de astăzĭ.[2]) Autorul eĭ, o adevărată autoritate de altfel, nu expune aicĭ cercetările sale originale, ci ca istoric conştiincios el resumă principalele rezultate la care a ajuns filosofia contimporană. Unul dintre aceste rezultate este şi înlăturarea noţiunĭĭ de substanţă din domeniul fenomenelor studiate de psihologie. Forma clară şi convingatoare, în care găsim redată argumentarea, probează că în judecata luĭ Fr. Paulsen acest rezultat trece drept indiscutabil.[3])

De altfel noţiunea de substanţă nu maĭ este în lar-

---

[1]) Fr. Paulsen, *Einleitung in die Philosophie*, 5-a Ediţie 1898, pag. 133—134.

[2]) *Einleitung in die Philosophie* a apărut în anul acesta (1904) în a 10-a ediţiune.

[3]) El este primit de majoritatea psihologilor de astăzĭ: comp. Fr. Jodl, *Lehrbuch der Psychologie* (2-te Aufl.) pag. 35–108; Guido Villa, *La psychologie contemporaine*, ch. VIII, (trad. Rossigneux), John. Rehmke, *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie* (1894), şi maĭ popular în scrierea de curînd apărută a aceluiaşĭ autor: *die Seele des Menschen* (1902); în Franţa cu deosebire scrierile luĭ Th. Ribot. Chiar filosofiĭ carĭ menţin încă substanţialitatea sufletuluĭ, pentru motive teologice, recunosc totuşĭ, că direcţiunea filosofică, începînd de la David Hume, este în spre ideile lui W. Wundt. Aşa: Dr. C. Gutberlet, *der Kampf um die Seele*, 3-te Aufl. 1903, I pag. 57 şi urm.

gul ei nici în ştiinţele naturale. Mulţi naturalişti de frunte încearcă a o elimina şi de aci înlocuind-o prin noţiunea energiei.[1])

O a doua aserţiune eronată a vechii psihologii, ziceam că este postularea unei individualităţi substanţiale la baza unităţii în care fenomenele sufleteşti apar conştiinţei fie-căruĭ om. Şi aceasta de a doua, este isvorîtă la început dintr'o interpretare greşită a faptelor şi sprijinită apoi pe o simplă analogie. Fiind-că intuiţiunea noastră despre lumea materială, se împacă uşor cu credinţa că ar fi existînd în afară de noi lucruri de sine stătătoare, saŭ atomi substanţiali, din combinarea cărora ar rezulta fenomenologia lumii externe, s'a produs în chip analog şi pentru lumea internă sufletească aceeaşi credinţă: sufletele diverşilor indivizi formează nişte unităţi reale şi de sine stătătoare, din combinarea cărora rezultă apoi viaţa sufletească a omenirii.

Eroarea aceasta de a doua, a fost pusă în evidenţă în zilele noastre, nu atît de psihologi, cît mai mult de sociologi. Aceştia din urmă, avînd să explice origina şi evoluţiunea societăţilor omeneşti, aŭ fost isbiţi de falşitatea unei teorii mult răspîndită odinioară, cu deosebire la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, teoria aşa numită a *contractului social,* expusă în anul 1762 de scriitorul francez J. J. Rousseau într'o broşură celebră purtînd acelaşi titlu şi care se baza pe aceasta de a doua aserţiune a psihologiei tradiţionale. Teoria contractu-

---

[1]) Această tendinţă este anunţată încă din anul 1895 de către Ostwald prin celebra cuvîntare: *die Ueberwindung des wissenschaftlichen Materialismus,* rostită înaintea societăţii naturaliştilor germani reunită în Lubeck.

luĭ social explică origina şi constituirea societăţilor omeneştĭ prin ipoteza unuĭ contract expres saŭ tacit, întervenit între cetăţeniĭ unuĭ ţărĭ, pe baza căruia cetăţeniĭ ar fi renunţînd la o parte din libertatea lor naturală, în schimbul unor avantagiĭ ce le acordă lor statul, societatea. Cetăţeniĭ, fiind stăpînĭ pe voinţa lor, rămîn şi după stabilirea contractuluĭ, tot-d'auna liberĭ să schimbe forma statuluĭ în care trăesc. E cestiune pentru eĭ numaĭ de a păzi o anumită procedură în exprimarea şi realizarea voinţeĭ lor; de a nu jigni bunioară interesele şi drepturile majorităţiĭ prin capriciile uneĭ minorităţĭ. In principiu însă suveranitatea individuluĭ cetăţean rămîne indiscutabilă; ea este adevărata forţă reală din care rezultă orĭ-ce drept; statul saŭ societatea, nu are alte drepturĭ, de cît acelea ce-ĭ sînt date prin delegaţiune de către cetăţenĭ. Şi prin analogie apoĭ, tradiţiunile, obiceiurile, cultul religios, arta, instituţiunile politice şi culturale, etc., pînă şi însăşĭ limba, care se vorbeşte de popor, toate trebuesc să se explice ca fiind produse din combinarea saŭ acordul stabilit între membriĭ societăţiĭ. Fiinţa acestora ar fi singura reală, — întocmaĭ cum după ipoteza filosofieĭ materialiste, atomiĭ erau singurĭ realiĭ, — combinările produse între presupusele entităţĭ individuale sînt opera timpuluĭ, adică vremelnice. Vremelnică dar întreaga viaţă a poporuluĭ, şi singurele realităţĭ, entităţile sufletelor individuale.

Discreditul în care a căzut teoria individualistă a contractuluĭ social, a atras după sine şi discreditul teorieĭ psihologice, care îĭ servea eĭ drept bază. Ipoteza sufletelor individuale şi substanţiale, se îndreaptă astă-zĭ spre drumul uităriĭ, dimpreună cu ipoteza cetăţeni-

lor suverani cari și-ar fi constituind viața socială dupa libera lor voință. Viața societății, după afirmațiunile științei sociale de astă-zi, are o realitate superioara vieței sufletești a individului cetățean. Acesta din urmă e produsul, iar nu creatorul celei d'întîi. Fără o viață socială, individul omenesc nu s'ar ridica d'asupra vieții animale, el ar fi în veci sclavul instinctelor organice. Inteligența și valorile sufletești ale individului, nu premerg vieței sociale, ci succed acesteia; individul omenesc a ajuns la complexitatea sufletească de astă-zi, grație numai vieții sociale.[1])

Aceste afirmațiuni sunt curente în știința sociala de astă-zi. Câte odată ele tind chiar până la exagerare. Sociologul Gumplowicz crede că «cea mai mare eroare a psihologiei individualiste este presupunerea că omul individual gîndește . . . Gîndirea omeneasca nu-și are isvorul în individ, ci în mediul social în care acesta traește; în sfera socială în care omul respiră. Individul nu poate gîndi alt-fel de cît cum i-se dictează de influențele mediului social, influențe cari se concentrează în creierul său».[2]) Saŭ cu o expresiune a lui Izoulet: *inteligența este fiica cetății*. «Individul speciei noastre poate trai izolat (sălbatic), saŭ în societate (civilisat). In primul caz el nu posedă de cît însușirile animalității, adica: sensațiunea, apetitul, impulsiunea și strigătul. In al doilea caz, din contră, el posedă însușirile pe cari le numim proprii omenești, și anume: pe lîngă sensațiune, rațiunea; pe lîngă apetit, aspirațiunea; pe lîngă impulsiune, libertatea;

[1]) L. Gumplowicz, *Grundriss der Sociologie* (1885); bibliografia cestiunii este dată aci.

[2]) *Op. cit. passim.*

pe lîngă strigat, cuvîntul saŭ verbul. In primul caz, el nu este de cît un anthropoid ; în al doilea el este propriŭ zis un om. Numaĭ în al doilea caz individul specieĭ noastre are un suflet.»[1]) Şi citaţiunĭ de felul acesta s'ar putea împrumuta cu grămada din scrierile de sociologie contimporană.

In rîndurile psihologilor, aceeaşĭ direcţiune. James Mark Baldwin intitulează două din scrierile sale cele maĭ importante, pe una: *desvoltarea mintală a copilului şi a rasei,* iar pe acea de a doua: *interpretarea socială şi morală a desvoltăriĭ mintale;* [2]) şi în amîndouă caută să stabilească influenţa covîrşitoare pe care o are viaţa socială asupra desvoltăreĭ intelectuale a individuluĭ. Această influenţă nu este contestată astăzĭ de nicĭ un psiholog maĭ de seamă. Pentru toţĭ, singura explicare a conţinutuluĭ conştiinţeĭ individuale stă în viaţa socială. Ştiinţa, arta, religiunea, etc., nu sînt produsele unor funcţiunĭ psihice individuale, ci ale vieţiĭ sociale [3]). Feuerbach avusese şi el acest adevăr în vedere, cînd scriea încă de mult: «Existenţa îşĭ o datoreşte omul natureĭ ; dar însuşirea sa de om, numaĭ oamenilor». [4])

Iar Wilhelm Wundt, care represintă în această materie, după cum am maĭ spus, cea maĭ înaltă autoritate ştiinţifică, consideră despărţirea individuluĭ de mediul înconjurător, ca o simplă *abstracţiune arbitrară* pe care numaĭ motive metodologice o pot cere, şi pe

---

[1]) Jean Izoulet, *La cité moderne,* pag. 148-9 (Paris 1894).

[2]) Apărute, una în *biblioteca filosofieĭ contimporane* a lui Felix Alcan (Paris) şi cea de a doua în *biblioteca sociologică internaţională* (Giard et Brière, Paris).

[3]) Alois Riehl, *Der philosophische Kriticismus,* II 2, pag. 64.

[4]) Fr. Jodl, *Lehrbuch der Psychologie* (2-te Aufl.) I. pag. 19

care o tolerăm, întocmaĭ cum tolerăm să se vorbească și aiurea în psihologie despre elemente sensaționale și voliționale, fără a avea însă vre-odată în gînd a acorda acestora o existență separată [1]).

Nu insistăm maĭ mult. Acum ni se par destul de lămurite erorile de carĭ se făcea culpabilă vechia concepțiune asupra sufletuluĭ, din psihologia tradițională. Evitarea acestor erorĭ este pentru viitor cel maĭ bun mijloc de a pregăti terenul uneĭ nouĭ concepțiunĭ în acord cu datele științeĭ.

In noua concepțiune nu vor maĭ intra așa dar ipoteza substanțialității, și aceea a individualității substanțiale. Viața noastră sufletească constă din acte sufletești: representărĭ, emoțiunĭ, tendințe reflexe și voliționale, etc., carĭ n'aŭ la baza lor vre-un substrat substanțial, față de care ele să fie considerate drept efecte, saŭ drept accidente; în al doilea rînd apoĭ, unitatea cu care aceste acte să înfățișează conștiinței noastre nu este legată de o individualitate substanțială, cum ar fi, după ipoteza materialistă, aceea a atomilor, ci unitatea lor este numaĭ o unitate funcțională și nimic alta. Unitatea sufletească există, pe cît timp există o corelațiune între diferitele funcțiunĭ sufletești; dispărînd acestea, dispare și unitatea de conștiință. Saŭ, cu alte cuvinte, conștiința nu trebue să ne o imaginăm ca existînd independent de actele carĭ se petrec într'însa, ci ea consistă în însăși aceste acte. Unitatea sub care conștiința se presintă, este un produs al organisării actelor din conținutul sĕŭ. Noua psihologie lasă astfel cu totul la o parte ceea ce făcea

[1]) Wilhelm Wundt, *Logik*, II. 2-te Abth. 1895, pag. 292—293.

principala preocupaţiune a vecheĭ psihologiĭ; ea nu se ocupă de substanţa sufletuluĭ [1]). Scopul eĭ este să găsească legile cauzale după carĭ fenomenele sufleteştĭ se înlănţuesc, şi se condiţionează; şi pentru atingerea acestuĭ scop ea face apel, ca şi cele l'alte ştiinţe, la observaţiune şi la experiment. Cercetările sale nu ambiţionează se descopere esenţa firiĭ sufletuluĭ, ci numaĭ legile după carĭ se desfăşură, orĭ unde ni se înfăţişeaza, viaţa sufletească. Pentru oamenĭĭ carĭ împărtăşesc direcţiunea noueĭ psihologiĭ, concepţiunea asupra sufletuluĭ se resolvă în cunoştinţa legilor cauzale ale vieţeĭ sufleteştĭ [2]).

Dar e timpul să revenim la firul argumentăriĭ noastre de maĭ sus.

III. — Controversa daca desvoltarea intelectuală a premers instrumentelor tehnice, saŭ dacă acestea aŭ premers celor dintîĭ, cum s'ar fi putut începe dacă nu se pleca de la ipoteza individualităţii substanţiale a vecheĭ psihologiĭ? Pe baza că fie-care om formează o lume de sine stătătoare, o individualitate substanţială, neapărat că era greŭ de înţeles raportul între individ şi mediul social. Individul apărea ca închis într'o cetăţuie, din care numaĭ prin mijloace imperfecte comunica cu mediul înconjurator. Celor convinşĭ de existenţa substanţeĭ sufletuluĭ, instrumentele tehnice

[1]) Noua psihologie e o psihologie fără suflet, «Eine Psychologie ohne Seele», a spus încă de mult celebrul autor al *Istorieĭ materialismuluĭ*, F. A. Lange *(Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 2-te Aufl. 1875, pag. 380—381.

[2]) Comp. Guido Villa, *La psychologie contemporaine*. (Paris 1904) pag. 85 şi urm.

le apăreau ca niște producțiuni efemere, eșite din manifestările accidentale ale substanței spirituale; iar pe de altă parte, celor deprinși să aprecieze din cercetările istorice marea importanță a tehnologiei, rolul inteligenții individuale avea să li se presinte incomparabil prea mic. Și o înțelegere nu putea să se stabilească între ei pe cît timp se menținea vechea concepție asupra sufletului.

Astăzi însă, pe baza nouei concepțiuni asupra sufletului, înțelegerea este ușoară. Unitatea individualității este o unitate, nu de substanță, ci de funcțiuni sufletești. Ca atare, din punct de vedere teoretic, ea nu exclude posibilitatea altor unități de asupra, ori alături cu ea. Din contră, această posibilitate se impune de raționament. Intocmai cum grupul funcțiunilor, cari se petrec în launtrul unui individ, organizează unitatea conștiinței acestuia, tot așa funcțiunile sufletești inter-individuale, pot să organizeze unități deosebite. Acestea sînt cele pe cari le cunoaștem în viața practică, ca unități etnice și culturale. Realitatea lor nu se poate contesta. Ba încă ele sînt mai reale, cum cu drept cuvînt susține W. Wundt, «fiind-că ele sînt mai durabile și mai coprinzatoare. Aceste calități ale lor au și facut ca, în toate timpurile, și în ciuda teoriilor contrare ale filosofilor, datoriile către societate să fie considerate ca mai importante de cît datoriile către individ».[1])

Funcțiunile sufletești se pot dar organisa în unități diferite. Una dintre acestea, dar nu unica, este aceea pe care o oglindește conștiința individuală. Alaturi

[1]) *System der Philosophie* (1889) pag. 593.

de ea însă sînt şi altele, tot aşa de reale şi de importante. In rîndul acestora trebue să căutăm şi pe aceea, care întregeşte inteligenţa individuluĭ cu instrumentele tehnice, făcîndu-le să apară împreună ca un singur tot. Şi odată această unitate constatată, ce rost să maĭ aiba întrebarea despre prioritatea inteligenţiĭ asupra instrumentelor tehnice? Oare părţile unuĭ tot nu se condiţionează reciproc?

Apoĭ de asupra acesteĭ unităţi, care reuneşte inteligenţa omenească şi proecţiunile sale organice, exista unitatea conştiinţeĭ sociale cu rezultatele materiale ale muncii săvîrşite de atîtea generaţiunĭ: unitatea sufletească a culturiĭ. In faţa acesteĭ unităţi, ce rost să maĭ aibă nedomirirea dacă există saŭ nu o cultura saŭ bunurĭ culturale, în afară de dispoziţiunile sufleteştĭ ale omuluĭ? Prin ce aceste bunurĭ dobîndesc ele o valoare culturală, dacă nu prin actualitatea lor în conştiinţa socială?

Nicĭ un rost, fără îndoială. Ceea ce am zis despre viaţa sufletească a individuluĭ este aplicabil şi la viaţa sufletească a societăţiĭ. Nu aŭ realitate de cît bunurile carĭ aŭ actualitate. O substanţă aparte care să garanteze existenţa lor nu există. Ele există pe cît timp se manifestă ca o corespondenţa între dispoziţiunile sufleteştĭ şi rezultatele materiale externe. Desvoltarea inteligenţiĭ nu se poate concepe fără desvoltarea tehnologieĭ, precum nicĭ cultura unuĭ popor, fără dependenţa intimă dintre evoluţia conştiinţeĭ sociale şi transformările lumeĭ materiale.

Aceĭ ce cred alt-fel sînt evident în eroare. In eroare sînt ast-fel mulţĭ dintre buniĭ noştriĭ Romînĭ, carĭ cred că patria lor este înzestrată cu şcolĭ, de îndată ce au

văzut că s'aŭ clădit case în carĭ se adună elevĭi la anumite ore din zi. In eroare, de asemenea, ceĭ ce cred că există o cultură romînească, ce s'ar fi păstrînd ca un odor sacru în temeliile instituţiunilor noastre de cultura! In eroare ceĭ carĭ cred ca există un patriotism românesc, adînc săpat unde-va pe vre-o placă de metal indestructibil! Patriotism, şcoală, cultură, nu există, de cît pe măsură ce sînt actuale în sufletul cetăţenilor. Realitatea lor nu se întemeiază pe vre-o substanţă de sine stătătoare şi aparte, pe care cine-va să o poată păstra sub lacăt; realitatea lor stă în însăşĭ manifestarea lor actuală. Şcoală nu există, pe cît timp nu există învăţătură; patriotism de asemenea, cît timp nu exista fapte patriotice; cultură, pe cît timp ea nu e vie în conştiinţa publică.

In eroare apoĭ toţĭ politicianiĭ carĭ aŭ bătut monedă din credulitatea publică. Eĭ aŭ o predilecţie pentru numele de liberalĭ, democraţĭ, patrioţĭ, naţionalişti... şi te aĭ aştepta ca epitetele acestea să acopere întru cît-va faptele lor; dar de loc. Toţĭ aceştia se cred îndreptăţiţĭ la asemenea epitete, fiind-că aŭ luat parte la aşa numita revoluţie de la 1848, — de la *paşopt*, cum se zicea pînă de curînd în întrunirile publice. Aerul, gazetele, întrunirile, saluturile, ştrengăriile de la *paşopt* sînt în concepţia lor, ca şi pînza roşie din care sĕ făceaŭ steagurile plimbate pe stradă, o materie care se poate îmbeti şi purta ca talisman în buzunar. Aĭ talismanul, eştĭ de toate, aĭ dreptul la toate. Guvernul ţi se cuvine. Care popor se maĭ guvernează astă-zĭ, fără patriotism, fără principiĭ democratice şi naţionale? Tu *paşoptistule* eştĭ indispensabil! Tu aĭ talismanul în buzunar; şi acesta te asigură. Tu, cînd te

adresezĭ poporuluĭ, n'aĭ nevoe să-ţĭ enumerĭ faptele; arăţĭ talismanul. Poporul trebue să te slăvească. Iar pretenţia altora că ar avea şi eĭ dreptul de a se numi liberalĭ, naţionalĭ, democraţĭ, ... este o adevărată usurpare de proprietate! Se fură talismanul...

Dar să fie oare numaĭ o eroare de judecată din partea acestor politicianĭ?

IV.—Trecem acum la încheierea argumentărĭĭ noastre.

Unitatea vieţĭĭ sufleteştĭ, aşa cum se presintă conştiinţeĭ individuluĭ, nu este prin urmare creată de vre-o unitate substanţială a sufletuluĭ, ci este produsă din convergenţa saŭ corelaţiunea funcţiunilor sufleteştĭ. Unitatea sufletească este ea însăşĭ o funcţiune Realitatea eĭ este de aceeaşĭ natură ca a tuturor fenomenelor sufleteştĭ de care este condiţionată, şi cu care dispare dimpreună.

De alt-fel această dispoziţiune unitară nu este specială numaĭ fenomenelor sufleteştĭ, ci ea se regăseşte în întreg domeniul fenomenelor organice. Viaţa, aŭ observat în toate timpurile oamenĭĭ de ştiinţă, ni se prezintă ca un complex de funcţiunĭ alcătuite după un plan unitar. Energia vitală are un curs ireversibil, adică are o direcţiune spre care converg toate manifestările sale. Această direcţiune în funcţiunĭ stabileşte tipul organismuluĭ, individualitatea acestuia. Din aceasta unitate funcţională, naturaliştiĭ de până acum făceaŭ chiar nota diferenţială între viaţă şi materie.

O asemenea notă de diferenţiare nu maĭ poate fi susţinută astă-zĭ, după ce s'a cunoscut maĭ bine constituţia şi varietatea de fenomene pe carĭ le presintă

cristalele. [1]) Totuşi rămîne netăgăduit, ca viaţa, oriunde o întîlnim, se presintă ca un complex de funcţiuni dispuse după un plan unitar. Unii, pe baza teoriei evoluţioniste, au încercat să-şi explice necesitatea cauzală a acestei unităţi. «Mulţi oameni, zice W. Roux, privesc ca o minune faptul că funcţiunile elementare dintr'un organism sînt divizate şi spre folosul totalităţii. De sigur că în intenţiunea funcţiunilor elementare nu stă de loc folosul totalităţii; funcţiunile elementare trăesc pentru propria lor conservare. Dar dacă totuşi constatam că pe lînga conservarea lor, ele condiţionează şi conservarea totalităţii, acest fapt îşi are explicarea sa în teoria lui Darwin: din mii şi milioane de împerecheri produse între funcţiunile elementare, ni s'au păstrat numai acelea cari au folosit totalităţii, iar restul a perit dimpreună cu totalitatea pe care ele nu au putut-o conserva.» [2]) Unitatea care se stabileşte între funcţiunile organice este aşa dar o condiţiune pentru conservarea şi desvoltarea vieţei însăşi. O complexitate de funcţiuni organice, fără o adaptare internă a acestora, este menită să dispară. Organismul nu se poate desvolta în mediul naturei externe, de cît după ce funcţiunile sale elementare şi-au stabilit o viaţă unitară în mediul lor intern.

Aceste adevăruri se pot repeta şi pentru fenomenele vieţii sufleteşti.

Unitatea de conştiinţă a individului este o condiţiune indispensabilă pentru desvoltarea sufletească a acestuia. Din unitatea de conştiinţă isvorăşte funcţiu-

---

[1]) A. Dastre, *La vie et la mort*, pag. 141 şi urm.

[2]) W. Roux, *Der Kampf der Theile im Organismus*, pag. 229, (Leipzig, 1881).

nea apercepțiunii, funcțiune care face cu putință judecata și operațiunile superioare ale inteligenții. Omul prin apercepțiune se ridică d'asupra asociațiunilor pasive ale stărilor sale sufletești, reușește a face o selecțiune în împreunarea acestora și ast-fel ajunge să-și extindă orizontul său intelectual. Funcțiunea apercepțiunii este o funcțiune de asimilare, indispensabila pentru creșterea inteligenții Fără ea, mijloacele de adaptare ale omului n'ar întrece în perfecțiune pe acelea ale animalului. Unitatea de conștiință este așa dar arma cea mai prețioasă pe care o posedă omul în lupta lui pentru existență.

Tot aceeași importanță, dacă nu încă și mai mare, o au și unitățile pe cari le *găsim în* viața socială. Precum activitatea intelectuală a individului nu se extinde de cît grație funcțiunii de apercepțiune care isvorăște din unitatea conștiinței, tot asemenea o populațiune numeroasă nu poate trăi la o l'altă, de cît grație culturii isvorîtă din unitatea conștiinței sale sociale. «Limita pînă la care poate crește populațiunea unui grup social depinde de cultura acestui grup» [1]). Desvoltarea vieții unei societăți presupune un sistem de cultură, adică o armonie între valorile sufletești, cunoscute și apreciate de toți membrii societății. Numai ast-fel se impun individului datorii către grupul din care face parte, și se poate vorbi în genere de valoarea universală a moralei [2]), de solidaritatea și continuitatea muncii sociale. Unitatea de cultură este

---

[1]) Dr. R. du Bois-Reymond, *Die physiologischen Wirkungen der Kultur auf den Menschen.* Politisch-anthropologische Revue I, 5, pag. 333.

[2]) W. Windelband, *Präludien*, pag. 310.

semnul distinctiv al societăților forte. Ea traduce în afară unitatea de direcțiune a vieții acestor societăți; condiționează expansiunea și puterea lor de asimilare [1]). Alături de societățile forte având-și cultura lor bazată pe o unitate de direcțiune sufletească, societățile desagregate sufletește, apar mici și slabe, întocmai ca animalele cu un sistem nervos segmentar alături de animalele cu un sistem nervos dispus în centri deplin desvoltați.

Dar, încă odată, unitatea de cultură nu residă într'o unitate substanțială obiectivă, ci în unitatea actuală a conștiinței membrilor societății. Semnele externe ale culturii n'au nici un preț, fără acea unitate de suflet, cu care ele trebuesc să fie legate. Cultura materială importată de peste granițe, fie chiar cumpărată de la un excelent debitant, nu poate înlocui adevărata cultură: aceea care stă actuală în conștiința unei societăți și inspiră actele ei zilnice.

In acest înțeles, cultura este de primă necesitate pentru desvoltarea unui popor. In acelaș înțeles urmează să fie luată și de noi.

---

[1]) Thomas Achelis, *Ethnologie und Ethik*, Politisch-antropologische Revue, I, pag. 467.

CAPITOLUL III

I. — Gîndirea mitologică proprie popoarelor primitive. Religiunea, obicelurile, instituțiunile la popoarele primitive și la cele culte. II. — Cultură și civilizațiune. Civilizațiunea chinezească. Mentalitate nestabilă și ridicolă. III. — Falșificarea civilizațiunei europene de către indigenii din colonii și de către Japonezi.

I. — Eroarea de a considera sufletul omenesc ca un corp substanțial, iar nu ca suma actelor sufletești reunite într'o unitate de conștiință, și prin analogie apoi eroarea de a considera cultura ca putînd să existe și în afară de dispozițiunile sufletești ale membrilor unei societăți, nu sînt numai conclusiunile eronate ale unor sisteme filosofice, a căror premise aŭ fost bazate pe observația inexactă a faptelor, ci ele aŭ o rădăcină mai adîncă. Erorile acestea sînt inerente însăși felului de a gîndi a omului primitiv, și chiar probabil a felului de a gîndi a unor anumite rase.

Alfred Vierkandt, care a studiat în special deosebirea între popoarele primitive și popoarele culte, descrie în chipul următor felul de a gîndi al celor d'întâi.

«In primul rînd, conștiința omului primitiv este încătușată de datele sensibile și direct intuitive; înțelegerea lui nu se poate ridica pînă la abstracțiune și prin urmare ea nu poate cuprinde fenomenalitatea naturei, fiind-că aceasta este mai abstractă de cît cor-

purile însăși; iar de cîte orĭ se încearcă, ajunge tot la o intuițiune identică cu acea a corpurilor. Apoĭ maĭ puțin încă omul primitiv poate să 'șĭ formeze o noțiune despre suflet, care este maĭ cuprinzător și maĭ complicat de cît orĭ ce lucru corporal. In al doilea rînd, gîndirea omuluĭ primitiv este condusă de asociațiunea pasivă a stărilor de conștiință, iar nu de asociațiunea activă a apercepțiunii, care la omul cult condiționează înțelegerea cauzală a naturei». [1])

Felul acesta de a gîndi a omuluĭ primitiv, pe care Vierkandt îl numește gîndire *mitologică*, maĭ de aproape cercetat presintă următoarele caractere: «Inclinarea spre personificare». Omul primitiv vede în manifestările naturei, manifestările uneĭ voințe ascunsă în obiecte, întocmaĭ după cum sînt privite de dînsul și manifestările propriuluĭ său corp. In această înclinare găsim explicarea tuturor mitologiilor vechĭ și moderne. «Actele sufletești sînt socotite ca avînd o formă materială». Este în destul de cunoscută în această privință, credința pe care o aŭ popoarele primitive despre existența materială a sufletuluĭ. Un negru australian s'ar considera pentru tot-d'auna nenorocit, dacă la uciderea unuĭ vrăjmaș viteaz, ar perde ocazia să 'șĭ mărească propria sa vitejia, înghițind inima celuĭ ucis. «Fenomenele naturale, în genere, sînt considerate ca lucruri materiale». «Cauzele fenomenelor de asemenĭ sînt tot-d'auna obiecte externe». Un primitiv nu poate concepe desfășurarea fenome-

[1]) Alfred Vierkandt, *Naturvölker und Kulturvölker* (1896) pag. 253. Scrierea luĭ Vierkandt este întemeiată pe cercetările luĭ Friedrich Ratzel, Wilhelm Wundt și Richard Andree *(prefața* pag. VI).

nelor naturei, ca isvorînd din condiţiunile intrinsece ale acesteia; ci el crede tot-d'auna că schimbările din natură sunt efectele unor impulsiuni venite din afară. Cauzele externe sunt mai palpabile de cît cele interne şi deci sînt preferate.

Teoria substanţialităţii, pe care o mai întîlnim uneori, ca o teorie explicatoare şi în cărţile noastre de psihologie, este rămăşiţa acestui fel de gîndire mitologică, proprie omului primitiv. Ea este o ilusiune, pe care raţiunea omenească 'şi a făurit'o în lunga sa perioadă de ignoranţă. [1]) In ea regăsim acea personificare şi concretisare intuitivă a fenomenelor sufleteşti; personificare şi concretisare, pe care le impusese odinioară îngustimea conştiinţei omului primitiv. Dar în viitor teoria substanţialităţii este menită a dispare din ştiinţa noastră contimporană. Mintea omului cult deprinsă cu operaţiunile de abstracţiune, şi eşită din starea de pasivitate caracteristică omului primitiv, nu mai poate vedea într'însa, de cît o simplă explicare naivă, formată prin analogie după intuiţiunea obiectelor externe. De aceea rostul nouei direcţiuni pe care am văzut că a luat'o psihologia contimporană. De aceea şi direcţia tuturor ştiinţelor de astăzi, nu numai a psihologii. [2])

Cu felul de a gîndi a omului primitiv stau în acord toate cele l'alte manifestaţiuni sufleteşti ale acestuia, fie că ele iau forma religiunei, fie a artei, fie a obiceiurilor sau institutiunilor politice. Pretutindeni. aceeaşi

---

[1]) L. Gérard-Varet, *L'ignorance et l'irréflexion*, pag 198—214. (Paris. 1898).

[2]) L. Stein, *Der Neo-Idealismus unserer Tage*, în *Archiv für systimatische Philosophie*, Neue Folge, IX, 1903, pag. 265 şi urm.

dependință de impresiunile mediului extern, aceeași pasivitate în judecată și voință.

Religiunea popoarelor primitive este lipsită de acea putere lăuntrică sufletească, care face tocmai principala pîrghie a religiunii popoarelor culte. Esența divinității consistă pentru aceste popoare într'o forță dinamică externă, iar nu în valoarea ei morală. De aci importanța ceremonialului extern, care covîrșește la dînsele cu mult realisarea în fapte a legilor morale. Religiunea nu pătrunde viața sufletească a omului primitiv; ci ea rămîne la suprafață ca un obiect de contemplațiune, dacă nu de teroare. Învățăturile ei nu se identifică cu motivele interne cari determină faptele; ea nu purifică și înoește sufletul; ci se impune ca un despot, și cere o ascultare pasivă.

Tot astfel și în viața politico-socială a omului primitiv, după care de altmintrelea viața religioasă este numai o copie [1]). Aceeași lipsă de spontaneitate, aceeași practică rutinară și mecanică. Obiceiurile și instituțiunile sînt pentru omul primitiv, ca niște drumuri închise de ziduri, pe care dînsul trebue să meargă, fără a se întreba de rostul lor. De altfel această pasivitate își are și ea avantagiile sale. Fiind sclavul rutinei, omul primitiv nu e torturat de prea multe gînduri, nu e expus să rătăcească ușor. Pasul său e sigur, de și inconștient făcut; viața sa se scurge în uniformitatea cronologică a evenimentelor. De la viața istorică, pe care o întîlnim la popoarele culte, omul

[1]) «So wie die Völker sich bessern, bessern auch ihre Götter». (Lichtenberg); «Mit ihren Gemeinden wachssen die Götter». (Erwen Rohde); compară H. Höffding, *Religionsphilosophie*, pag. 290.

primitiv este exclus; dar prin aceasta rămîne apărat şi de îndatoririle pe care istoria le-ar impune. Nicĭ o sbuciumare sufletească pentru realisarea unuĭ ideal de cultură; nicĭ un îndemn nobil spre diferenţiare. Acel *pathos al distanţeĭ*, de care vorbesc filosofiĭ [1]), şi care să găseşte la obîrşia tuturor aristocraţiilor sociale, este aci rudimentar şi meschin. Cîte-va micĭ podoabe pe corp, dacă nu tatuarea însăşĭ a acestuia, şi în colo satisfacerea instinctelor de dominare şi de apetit organic. Nobilul sălbatic e mulţumit cînd îşĭ are stomacul plin şi curtea plină de sclavĭ. Nobilul cult îşĭ găseşte cu totul într'altă direcţiune mulţumirile sale.

Cultura desvoltă alte cerinţe în sufletul celuĭ ce o înţelege şi dă altă menire nesecatuluĭ *pathos al distanţeĭ*... La omul cult religiunea străbate pînă în adîncimea conştiinţeĭ; învăţăturile morale, ca şi legile sociale în genere, trăiesc în faptele luĭ însăşĭ. Popoarele primitive cred, că religiunea şi legile sociale sînt susţinute de o putere externă lor, întocmaĭ cum cred că şi pămîntul stă pe furcĭ, saŭ pe spatele unuĭ elefant; popoarele culte însă aŭ din contră convingerea, ca singurul sprijin al legilor morale şi sociale stă numaĭ în conştiinţa actuală a omuluĭ, după cum şi sin-

---

[1]) Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, Neuntes Hauptstück. pag. 235. «Ce numim nobil? — Fără acest *pathos* «al distanţeĭ, care se produce din deosebirele de clasă, din con«tinua privire şi privire în jos a claseĭ stăpînitoare spre ceĭ su«puşĭ şi aserviţĭ, precum şi din continua obişnuinţă a acestor «din urmă în a asculta şi a sta jos şi departe, — fără acest pathos, «nu s'ar produce nicĭ acea rîvnă a sufletuluĭ omenesc spre «orizonurĭ noĭ şi spre situaţiunĭ maĭ înalte, maĭ rarĭ, maĭ de«părtate, maĭ încordate . . . ; în scurt, nu s'ar produce înălţa«rea tipuluĭ om, şi treptata cucerire de sine pentru a ajunge «formula morală, supra-morală».

gura propta a pamîntuluĭ în spaţiŭ, o formează propriile sale legĭ de rotaţiune.

Dar cît de anevoie este însă pînă să se ajungă la cultură! Cît de anevoie să se emancipeze omul de sub tirania instinctelor sale, să spargă din naintea sa zidurile, carĭ îĭ hotăraŭ drumul! Cîte chinurĭ şi lupte cu sine însuşĭ, pînă ce sufletul să se deschidă şi să se pătrundă de alte cerinţe, de cît acelea ale fireĭ sale corporale! Şi cît de expus apoĭ, să fie din noŭ învins şi să decadă...

II.—Unele popoare par chiar condamnate, din cauza raseĭ lor, să nu se ridice nicĭ odată pînă la adevarata cultură. Ast-fel popoarele carĭ aparţin rascĭ galbene, cum sînt Chineziĭ, cu toată vechimea lor, sînt încă departe de a fi cucerit bunurile culturale, pe carĭ le întîlnim la popoarele europene din Apus. Ştiinţa chinezească consistă în mare parte într'un verbalism foarte complicat, dar arid, din care lipsesc cu desăvîrşire tendinţele ştiinţeĭ noastre europene. Chinezul nu se instrueşte, pentru ca prin ajutorul celor învăţate să poată cuceri natura spre folosul sĕu, ci se instrueşte pentru a avea o podoabă maĭ mult, adesea nefolositoare. Arta luĭ e rudimentară şi cu totul lipsită de inspiraţiunea şi avîntul, carĭ caracterisează arta la popoarele culte. Iar în privinţa religiuneĭ, e destul să spunem că adesea-orĭ chinezul lasă pe seama uneĭ micĭ jucăriĭ, care se învîrteşte, grija de a îndeplini îndatoririle cultuluĭ religios. Învăţăturile morale sînt singurile carĭ aŭ atins maĭ adînc sufletul chinezuluĭ; dar acestea nu pentru a face dintr'însul o fiinţă autonomă şi liberă, ci pentru a mări încă maĭ mult pasivitatea

luĭ înăscută. Maxima vieţiĭ luĭ este: Fă-te mic, supune-te rutineĭ! Din aceste cauze chinezul urăşte schimbarea, şi se complace în viaţa de imobilitate pe care o duce de miĭ de anĭ. [1])

Şi cu toate acestea, viaţa socială a poporuluĭ chinez se deosebeşte în mod vădit de viaţa sociala a barbaruluĭ primitiv. Chinezul utilizează, pentru confortul său material, multe invenţiunĭ tehnice, iar organizaţiunea societăţiĭ, în care el trăeşte, îĭ asigura o liniştе şi un adăpost, cu totul necunoscute barbaruluĭ primitiv. [2]) Aceasta a şi făcut pe unĭi scriitorĭ să deosebească starea popoarelor asemănate celuĭ chinezesc, atît de starea de barbarie a popoarelor primitive, precum şi de aceea de adevărată cultură, numind-o stare de simpla *civilizaţiune*.

Poporul chinezesc, zice Houston St. Chamberlain în celebra sa scriere: *die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts,* [3]) are astă-zĭ o viaţă activă şi înfloritoare, şi aşa a fost el în tot-d'auna. Este perseverent, dibacĭŭ şi răbdător. In multe lucruri firea luĭ aminteşte firea poporuluĭ judeu, şi anume se potrivesc unul şi altul în lipsa totala de cultură, de şi chinezul este maĭ asiduŭ şi maĭ iscusit de cît judeul. Este îndoială, dacă chinezul va fi având şi cea maĭ mică aptitudine pentru invenţiunĭ, dar în orĭ-ce caz, el are talentul de a-şĭ apropia şi imita aceea ce prinde de la alţiĭ, şi tot-d'auna ştie să găsească unĕĭ invenţiunĭ întrebuin-

---

[1]) Comp. Ch. Létourneau. *La psychologie ethnique,* (1901), pag 243—275.

[2]) M. von Brandt, *Die chinesische Philosophie und der Staats-Confucianismus,* (Stuttgart 1898).

[3]) Dritte Auflage, pag. 741.

ţarea sa practică. Chineziĭ aŭ cunoscut înaintea noastră hîrtia, tiparul, praful de puşcă şi o sută alte lucruri. Apoĭ alături cu industria, eĭ aŭ avut şi erudiţiunea. Encicopleđiile chinezeşti nu sînt în 10—40—100 volume, ci în mai multe miĭ. [1]) Şi cu toate acestea, ce le folosesc lor atîtea şi atîtea? Eĭ posedă praful de puşcă şi nu modifică întru nimic tactica lor războinică; aŭ hîrtie şi tipar, şi n'aŭ nicĭ un scriitor adevărat; aŭ miĭ de volume de anale istorice, şi totuşĭ n'aŭ o istorie; aŭ avut compasul, şi n'aŭ ştiut să creeze cu el nicĭ o speculaţiune matematică. Chinezul ar putea să fie numit omul-maşină. El este admirabil cît rămîne în sătuţul luĭ, să-şĭ ude grădina, sa cultive pomiĭ şi sa crească copiĭ; dar de îndată ce depăşeşte marginile acesteĭ activităţi, în care instinctul îl ţine şi îl priveghează, şi se avîntă în operaţiunĭ marĭ industriale şi politice, în lucrarĭ de ştiinţă adevărată, atunci chinezul nostru este o figură ridiculă. El înţelege prin ştiinţă eruduţiune, prin industrie, ţinere de registre, prin politică, intrigă şi trecere de examen pentru mandarinat. In activitatea luĭ lipseşte acel ce sufletesc, care aduce cu sine puterea creatoare, — lipseşte cultura. Chineziĭ aŭ moraliştĭ, dar n'aŭ speculaţiunĭ filosofice; aŭ mulţĭ poeţĭ şi dramaturgĭ, dar nicĭ un Dante saŭ Shakespeare; aŭ civilizaţiune, dar nu cultură.

Pentru ca un popor să fie apt de cultură, să cere ca el să fie apt de o personalitate. Se cere ca între conştiinţele membrilor săĭ să se stabilească o unitate

[1]) In biblioteca muzăuluĭ britanic din Londra există o enciclopedie a literatureĭ chineze în 5020 volume. Această enciclopedie a fost începută sub domnia şi prin ordinul împăratuluĭ Kang-Hie (1662—1722) şi a fost tipărită în interval de 40 anĭ. Ea ocupă două sălĭ complecte din Britisch Museum.

sufletească, întocmaĭ cum se stabileşte între elementele sufleteştĭ din năuntrul unuĭ singur indivíd; pe această unitate a conştiinţeĭ sociale se bazează apoĭ creaţiunile în artă, în ştiinţă, în religiune, în tehnică, — întocmaĭ cum în limitele unuĭ singur individ, pe baza unităţiĭ de conştiinţa se desfăşură funcţiunea apercepţiuniĭ.

Popoarele carĭ ajung la această unitate de conştiinţă, aŭ o cultură; iar acele carĭ nu ajung, pot avea cel mult o *civilizaţiune*.

Caracterul distinctiv între cultură şi civilizaţiune sta în aceea, că una, cultura, pătrunde adînc firea poporuluĭ, pe cînd civilizaţiunea stă numaĭ la suprafaţă. Popoarele cu adevărat culte, cum aŭ fost în anticitate Eleniĭ, şi cum sînt în timpul nostru Germaniĭ, Engleziĭ, Franceziĭ, aŭ o activitate religioasă, artistică, ştiinţifică şi tehnică, potrivită individualităţiĭ lor. Chiar şi atuncĭ cînd ele împrumută, le găsim transformînd conform acesteĭ individualităţi. Popoarele menite a avea însă numaĭ o civilizaţiune, sînt lipsite de această individualitate; ele n'aŭ în mijlocul activităţiĭ lor acel germene unificator, care să le ducă la o unitate sufletească.

Şi natura a fost în genere puţin darnică cu aceştĭ germenĭ unificatorĭ. Ea a îngrijit ca în societăţile barbare, aĭ căror membri nu se ridică pînă la o conştiinţă de sine, să se producă această unitate cît maĭ uşor prin mijlocirea instinctelor sociale; dar pentru societăţile eşite din starea de barbarie, a căror membri au tendinţa de a se orienta după conştiinţa lor proprie, ea pare din contră a fi multiplicat dificultăţile pentru dobîndirea unităţiĭ sufleteştĭ. Cîte grupărĭ

și agregate sociale! Cîte turme de oameni și cît de puține popoare culte!

Civilizațiunea imitează cîte odată așa de bine cultura, în cît pentru unii ele se și confundă. Manierele externe, lustrul confortului material, presintă une-ori ochiului nedeprins înfățișarea culturii însăși, dar aceasta nu pentru o lungă durată. Intuiția omului cult descoperă îndată că se află înaintea pseudoculturii. Desarmonia internă se manifestă în ciuda hainei externe de împrumut. Civilizațiunea este o haină pentru corp; cultura este o deprindere săpată în suflet.

De aceea este o mare deosebire între popoarele-numai civilizate și popoarele culte. Cetățenii celor dintîi sînt solidarizați prin înfățișarea externă, — sînt îmbrăcați la fel; cetățenii popoarelor culte sînt solidarizați prin unitatea deprinderilor sufletești. Și din această cauză rezultă acumularea de energie de care sînt capabile popoarele aceste din urmă în deosebire de cele dintîi. Cultura stabilește între activitățile diferiților cetățeni un raport intim de corelațiune pe care nu-l poate da simpla civilizațiune externă; sau, cu un alt cuvînt, elementele culturii formează împreună un organism, pe cînd acele ale civilizațiunii, o îngrămădire moartă.

Dar negreșit e mai ușor a dobîndi o civilizațiune, de cît o cultură. Și multe popoare, cu toate că rasa lor este aptă de cultură, totuși, din cauza condițiunilor istorice, sînt condamnate la spoiala civilizațiunii. Căci civilizațiunea se împrumută prin imitațiune și se răspîndește cu o iuțeală uimitoare, cum se și perde de altminteri tot așa de repede [1]). Cultura se transformă,

[1]) H. S. Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, 3-te Auflage, pag. 809.

dar de pierdut ea nu se perde de cît dimpreună cu poporul care a creat-o. Fondul intim al religiunii, al artei al ştiinţei uneĭ epoce se păstrează etern în sufletul generaţiunilor din epocele posterioare; el este un veşnic dătător de viaţa pentru ceĭ ce vin în urmă. In actul nostru de judecată, în conduita noastră morală, în plăcerea artistică, în sentimentul religios, ce avem noĭ astăzĭ, trăesc tendinţele şi concepţiunile strămoşilor noştri; ele ni s'aŭ transmis dimpreună cu viaţa lor organică. Şi în tocmaĭ cum însaşĭ viaţa noĭ nu o putem împrumuta, ci numaĭ întreţine, tot aşa este şi cu cultura. Cultură de împrumut nu există; ea trebue să isvorască din miezul personalităţiĭ noastre. Din spontaneitatea inimiĭ şi a minţiĭ noastre trebuesc să se producă valorile morale şi religioase, iubirea de adevar şi plăcerea de a crea; iar darul de imitaţiune, orĭ-cît de folositor ar fi el, nu ne poate înlocui acest isvor launtric al sufletuluĭ nostru.

Civilizaţiunea, da; ea se poate dobîndi prin imitaţiune. Eştĭ produsul uneĭ societaţĭ orientale; aĭ creerul deprins cu pasivitatea chinezuluĭ; eştĭ lipsit de curaj moral şi de un sentiment religios; aceasta nu te va opri însă, ca trăind în mediul uneĭ societaţĭ occidentale, în Paris bunioară, să adopţĭ toate elementele civilizaţiunii externe. Te veĭ îmbraca după ultima modă; veĭ frecuenta opera şi teatrul; veĭ face plimbărĭ la Bois de Boulogne în trăsură elegantă, saŭ în automobil; veĭ asista la curse; ţĭ veĭ permite chiar şi oarecarĭ manĭĭ, cum ar fi bibliomania; veĭ discuta politica şi te veĭ pasiona de ea; veĭ fuma tutun şi veĭ uza şi abuza de cognac; veĭ adopta, maĭ ales, toate viţiile vieţiĭ parisiene, etc., etc., ... într'un cuvînt, veĭ fi în

aparența un parisian desavîrșit. Și cu toate acestea ce imensa distanța sufletească rămîne între tine și un parisian! In alegerea modeĭ, pe care tu o preferĭ, nu intră de loc o alegere artistica, cum se întîmpla la parisian; la teatru te ducĭ, fiind-ca ochiĭ tĕĭ sensibilĭ sînt fascinațĭ de spectacol, dar sufletește tu eștĭ un orb în mijlocul aceluĭ public cult; placerea pe care tu o simțĭ în plimbarea de la Bois de Boulogne, întrece cu puțin în calitate placerea pe care o simte și calul ce-l aĭ în ham; politica te pasioneaza, și citeștĭ jurnale, dar ideile politice sînt pentru tine ca stofa roșie pentru taur; virusul vieții parisiene apoĭ, acele viții carĭ macina ultimele resturĭ din viața sufletească a unor nenorociți învinșĭ de soarta, pe tine te seduc și te abandonezĭ lor, fiind-ca între tine și aceĭ nenorociți exista o mare asemanare; — aceĭ nenorociți aŭ decazut, și tu d'abia te aĭ ridicat pîna la viața rudimentara a simțurilor...

Diferența sufletească între adevaratul produs al societații parisiene, și între tine, produsul societații orientale, este imensa. La el, exista o energie launtrica a sufletuluĭ care corespunde civilizațiuniĭ externe. Inima și inteligența luĭ sînt într'un echilibru care îl face sa resiste solicitarilor externe; el profită de confortul civilizațiuniĭ, fără însa a-ĭ fi sclav. Tu însă, lipsit de acea energie launtrică, fĭ eștĭ cu adevărat sclav. Mirarea ta este tot-deauna: cum poate cineva să resiste tentațiunilor vieții parisiene? Cum poate cineva să munceasca serios, cînd este înconjurat de atîtea placerĭ? Și mirarea ta este îndreptațită. Tu aducĭ cu tine în mijlocul aceleĭ civilizațiuni numaĭ simțurile, gata de a se deschide tentațiunilor externe, și nicĭ o

deprindere adîncă sufletească, care să te apere în contra lor. Deprinderile sufletești, pe carĭ le aducĭ cu tine, sînt produsul uneĭ desvoltărĭ sociale, care nu se ascamănă cu desvoltarea societățiĭ apusene; ele ar fi bune pentru civilizațiunea țărĭĭ tale, dar nu pentru orĭ și ce altă țară în genere. De aceste deprinderĭ sufletești însă tu nu te poțĭ desbăra de îndată ce trecĭ granița pătrieĭ, ci le păstrezĭ în ciuda poate a voințeĭ tale, și eștĭ constrîns să le acomodezĭ cu nouile tendințe imitative pe care ți le impune civilizațiunea mediuluĭ nou. Se operează astfel în persoana ta o altoire nenaturală a uneĭ vieți artificiale, și de împrumut, pe un fond cu desăvîrșire nepotrivit. Rezultatul este un produs hibrid, o personalitate șovăitoare între cele maĭ disparate inclinațiunĭ, o mentalitate nestabilă și ridicolă.

III. — «Poțĭ face ușor ca un negru, saŭ japonez, să «capete diploma de bacalaureat, saŭ de avocat; dar cu «aceasta n'aĭ influențat asupra constituțieĭ lor mentale, ci «le aĭ dat numaĭ un simplu *vernis* cu totul superficial. «Instrucțiunea nu le poate da deprinderile intelectuale, «logica, și maĭ ales caracterul occidentaluluĭ; căcĭ a-«cestea se crează numaĭ prin ereditate. Negrul și ja-«ponezul pot să aibă toate diplomele posibile, prin a-«ceasta nu probează însă că eĭ aŭ ajuns la nivelul «europenilor... Pentru a-ĭ transforma complet, ar «trebui să poțĭ maĭ întîĭ transforma sufletul lor» [1]. Rezultatele, pe care le-aŭ dobîndit francezĭ în colo-

[1]) Gustave Le Bon, *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples.*

niile lor, cu pretinsa asimilare a indigenilor, sînt destul de dezastroase, după afirmările tuturor celor ce aŭ studiat cestiunea la faţa loculuĭ. [1]) Pretutindenĭ indigeniĭ n'aŭ împrumutat de cît formele peritoare ale civilizaţiunii externe, perzîndu-şĭ în acelaşĭ timp, echilibrul moral şi intelectual. Limba, ştiinţa, morala, instituţiunile, etc., împrumutate de la francezĭ, dar trecute prin constituţia sufletească a indigenuluĭ, ajung de nerecunoscut. Inlănţuirea logică a judecăţiĭ se slăbeşte. pîna ce aproape dispare Frazele cele maĭ bombastice se pronunţă la ocaziunile cele maĭ nepotrivite. Un negru consilier comunal îşĭ începe discursul cu ocaziunea înaugurăriĭ unuĭ orfelinat de copile, în chipul următor: «Astăzĭ, şi de la 1870, corolarul libertăţiĭ a fost dotat «şi noĭ constatăm, că pe măsură ce trece, Providenţa «pune continuu în domeniul inteligenţiĭ alesilor popo- «ruluĭ colonieĭ ideile cele maĭ sublime şi necesare pen- «tru progresul ţăriĭ noastre, fie pentru mărirea sa «morală şi intelectuală, fie, maĭ ales, pentru tînăra «generaţiune ce se ridică, etc.. ..»[2]) Şi explicarea acestuĭ verbiaj ridicol este uşor de dat. Negrul nu urmărea în discursul sĕŭ stabilirea unuĭ adevăr, saŭ expunerea uneĭ înlănţuiriĭ de fapte, ci pentru el cuvintele eraŭ un accesoriŭ, o muzică, în care se înfăţişà orgoliul sufletesc ce-l stăpînea în acel moment. Prin cuvintele de

[1]) Léopold de Saussure, *Psychologie de la colonisation française dans ses rapports avec les sociétés indigènes* (1899).

[2]) L. de Suassure, *op. cit.* pag. 198: «Aujourd'hui et depuis 1870, le corollaire de la liberté a été, doté, nous constatons que au fur et à mesure, la Providence place toujours dans le domaine de l'intelligence des élus du peuple de la colonie des idées aussi sublimes que nécesaires pour l'avancement de notre pays soit pour son agrandissement moral et intellectuel soit et surtout pour la jeune génération...»

împrumut se furişa, fără voia luĭ chiar, fondul sufletesc ereditar. Să nu căutăm un raţionament acolo unde el n'a avut măcar intenţiunea să pună unul. Negrul consilier era mîndru că se inaugurează un edificiŭ în ţara sa. Această mîndrie el voia să o exprime prin cuvinte; dar alegerea cuvintelor nu se operează la el după un criteriu maĭ înalt de judecată abstractă, ci după un criteriu sensibil. Negrul nu judeca, ci gesticula prin cuvinte... In acord cu această logică a minţiĭ stă la el şi logica fapteĭ. El înţelege să practice instituţiunile democratice cu carĭ a fost hărăzit din partea metropoliĭ, tot în acelaş spirit în care crede că vorbeşte după sintaxa franceză. «Spiritul public este a-«proape nul. Mulatriĭ chiar n'aŭ ajuns pînă la concep-«ţiunea «lucruluĭ public»; negriĭ şi mulatriĭ se conduc «după zicătoarea: a lua baniĭ Statuluĭ, aceasta nu în-«semnează a fura. Impăratul Dessalines delapida ve-«niturile publice şi le împărţia cu prieteniĭ sĕĭ. Cînd «numia un funcţionar noŭ avea grija să-ĭ spună; *Ju-«poaĭe* pe cîţĭ poţĭ, dar ia seama să nu se audă»[1]).

Maĭ puţin hibride sînt rezultatele spoieliĭ civilizătoare, dacă în locul unuĭ negru, considerăm pe reprezentantul uneĭ rase maĭ superioare. Insă şi la acesta ele nu sînt de loc recomandabile. Aşa despre japonez, căruia într'o vreme îĭ se aduceaŭ atîtea laude pentru repeziciunea cu care a îmbrăţişat civilizaţiunea europeană, astăzi maĭ toţĭ scriitoriĭ sînt de acord să spună cam aceleaşĭ lucrurĭ triste. In afară de disciplina militară şi fanatismul patriotic, deprinderĭ carĭ sînt o prelungire naturală din eroismul tradiţional al Japone-

[1]) L. de Saussure, *op. cit.* pag. 213.

zuluĭ, pretutindenĭ altfel, scrie F. Martin [1]), se manifestă la el, anarhia morală, provenită din cauza transițiuniĭ prea brusce de la calea urmată în timp de maĭ bine de 20 secole.

Funcționarul japonez se simte jenat în practicarea noilor legĭ, în tocmaĭ cum se simte jenat și în costumul europenesc pe care îl poartă. Morala și obiceiurile japoneze sînt un amestec de elemente vechĭ și nouĭ, o superpozițiune necimentată de tendințe disparate. Munca, atît manuală cît și intelectuală, este nedisciplinată. Lucrătorul de fabrică își ia vacanță cînd vrea, fără să țină seamă de natura serviciuluĭ ce este ținut să execute [2]). Dacă pe o stradă din Tokio, scrie Jean Dhasp, te întîlnești cu un trecător japonez care te privește cu insolență de sus pînă jos, și-l auzĭ murmurînd o insultă la adresa europenilor, să știĭ că de sigur aĭ înaintea ta un student «japonez.» [3]) Acest scump odor al civilizațiuniĭ japoneze a învățat de la cea maĭ modestă școală sătească pînă la universitate, că poporul japonez este poporul ales de zeĭ, și că nicĭ un altul nu i se poate compara în valoare și energie. Cu toate cărțile importate din Europa, mentalitatea japonezuluĭ a rămas aceiași ca maĭ nainte. Sub instituțiunile democratice persistă același spirit feudal și același dispreț pentru viața și demnitatea oamenilor. Magistratul japonez dispune arbitrar de persoana și avutul omuluĭ, cu toate că în sentința ce el dă sînt citate articolele din legile franceze [4]) «Sub eticheta parlamen-

---

[1]) *Le Japon vrai*, (Edit. Charpentier).

[2]) *Oesterreich. Monatsschrift für den Orient* (1901 No. 9).

[3]) Jean Dhasp, *Le Japon contemporain*.

[4]) Copila unuĭ european este violată de un japonez și moare

tarismului european, Japonia se vede devastată de anarhia socială care crește mereu. Această anarhie a spiritelor era inevitabilă, căci civilizațiunea europeană, cît de superficială este ea, a distrus fundamentul moralei ereditare. Dacă oamenii de stat japonezi au putut guverna pînă acum, aceasta a fost cu putință nu grație faptului că ei s'au bazat pe o opinie publică, sau pe sentimentele civice ale cetățenilor, — căci pentru aceasta ar trebui, pînă ce să se formeze, mai multe secole; — ci au guvernat bazîndu-se tot pe vechiul fond de disciplină și de respect al caracterului japonez. Dar pe măsură ce acest fond dispare, fără a se înlocui cu alt-ceva, situațiunea se înrăește. *Soții*, un soiu de zestre a tuturor partidelor politice, impun legile, asasinează, intimidează. Odată guvernanții au putut să iasă din încurcătură, declarînd războiu Chinei. Dar acest remediu, cu toate că a salvat pentru moment situațiunea, a agravat-o mai pe urmă, prin cheltuelile cu cari a fost încărcat bugetul. Nu este țară pe lume în care cetățeanul să fie mai impus, relativ cu venitul său, ca în Japonia. In timpul normal el plătește 27% din venit![1])

Și multe alte popoare sînt în cazul poporului japonez. — A poporului japonez, așa cum acesta era cunoscut pînă mai acum de curînd, căci în zilele noastre opiniunea oamenilor de știință asupra acestui popor pare a suferi o însemnată corecțiune. In publica-

---

în urma acestui atentat. Criminalul este condamnat însă numai la doi ani (și se bănuește chiar că pedeapsa n'a fost executată), pentru motivul, zice sentința, că din cauza vîrstei, copila n'a putut să se împotrivească (P. d. Saussure, *op. cit.* pag. 289).

[1]) L. de Saussure, *op. cit*, pag. 291; Henri Norman *The real Japon* (1892); André Bellesort, *La société japonaise* (3 edit. 1903).

țiunile recente devine din ce în ce mai lățită opiniunea, că sub eticheta civilizațiuneĭ apusene firea poporuluĭ japonez s'a menținut aceiași în trăsăturile sale fundamentale. Civilizațiunea împrumutată n'a servit de cît să întărească vechile deprinderĭ și în special să exagereze spiritul de cucerire pe care îl găsim în tot trecutul sĕŭ răsboinic. Astăzĭ se vorbește din nou de pericolul pe care îl presintă tendințele *panmongoliste*, în fruntea cărora stă, — cine? — el tocmaĭ, pupilul civilizațiuniĭ europene: japonezul![1])

Multe din popoarele carĭ s'aŭ desvoltat sub protecțiunea statelor europene sînt în cazul descris mai sus. Unele aŭ renunțat de bună voĭe, altele prin constrîngere, la vechile lor tradițiunĭ pentru a primi în schimb o civilizațiune de export. Observațiunile făcute asupra lor, de către diferiții oamenĭ de știință, ne duc la aceeași concluzie: imitarea formelor externe ale uneĭ civilizațiunĭ, nu înalță întru nimic nivelul moral și intelectual al unuĭ popor. Pentru ca să se obțină o adevărată înălțare în nivel, trebue să se transforme mai întîĭ însăși firea sufletească a poporuluĭ. Altfel, fără această din urmă transformare, sub formele noĭ de împrumut, continuă a trăi mai departe în nepotrivire, vechile deprinderĭ cărĭ aŭ fost cîștigate prin o viață de veacurĭ. Și din nepotrivirea între fond și formă rezultă apoĭ sbuciumărĭ în viața socială, și în cele din urmă sterilitatea acesteia. Popoarele condam-

[1]) Japonezii sînt astăzĭ în războiŭ cu Rușiĭ. Din faptul că am ilustrat prin eĭ starea de pseudocultură, nu trebue să se tragă conclusia că am subînțeles a ilustra prin Ruși starea de cultură adevărată. Ambele popoare, ce sînt astăzĭ în luptă, sînt egal de depărtate de adevărata cultură europeană.

nate la asemenea nepotrivire sînt în adevăr nenorocite. Ele nu aŭ o unitate sufletească, şi din această cauză munca lor se împrăştie fără vre-un folos pentru viitor. Popoarelor primitive, această unitate le este dată pasiv prin instinctele lor sociale; iar popoarelor culte prin idealul ce isvorăşte din însăşĭ cultura lor armonică; lor însă nu le este dată prin nimic. In lăuntrul societăţilor omeneştĭ, ele sînt întocmaĭ ca acele exemplare de animale, eşite din împerecherea unor rase deosebite: corcituri menite să dispară fără posteritate.

IV. — Popoarele momite de spoiala civilizaţiunĭĭ poate vor peri, dar civilizaţiunea, ea însăşĭ are asigurată o viaţă îndelungată.

Existenţa eĭ răspunde uneĭ necesităţĭ inexorabile.

Să ne oprim un moment asupra acesteia.

Deosebirea între cultură şi civilizaţiune ne face să înţelegem un fapt, pe care îl constatăm adese-orĭ în politica internaţională a statelor europene, şi care, la prima vedere, pare cel puţin ciudat. Anume faptul, că statele cele puternice ale Europeĭ sînt neobosite în ceia ce priveşte răspîndirea civilizaţiunĭĭ, şi indiferente în ceia ce priveşte cultura. Aşa, cînd privim la Anglia bunioară, găsim că în politica ce duce faţă de indigeniĭ din coloniile sale, precum şi faţă de toate popoarele ce intră în sfera sa de influenţă, cultivarea individualităţĭĭ sufleteştĭ a acestor indigeni, saŭ a acestor popoare, ocupă un loc aproape neînsemnat; ceea ce interesează pe Anglia, în primul rînd, este răspîndirea civilizaţiunĭĭ [1]). Acelaş lucru în politica tuturor

[1]) Gustaf F. Steffen, *England als Weltmacht und Kulturstaat*, (1899) cap. 17.

statelor puternice din Europa. Opera civilizatoare primează pretutindenĭ; pentru ea tot interesul, toate sacrificiile. Ea este ocrotită cu toată energia, pe cînd cultura este lăsată pe al doilea plan, dacă nu chiar uitată.

Deosebirea făcută mai sus ne explică însă această preferinţă.

Bunurile din care este constituită cultura, nu sînt ca o marfă pe care cine-va să o poată vinde şi să o transforme în efecte de bancă, — preţul lor nu-l cunoaşte de cît acela care şi le asimilează, şi atunci încă acest preţ nu e de natură a fi evaluat în numerar; pe cînd produsele din care este constituită civilisaţiunea, acelea da, ele îndeplinesc toate condiţiunile traficului, şi sînt înainte de toate rentabile pentru acel care le fabrică şi le exportă. Cu cît sînt mai multe popoare carĭ părăsesc starea de barbarie pentru a îmbrăca haina civilizaţiunĭ, cu atît sînt şi mai multe debuşeurĭ pentru industria popoarelor exportatoare. Căcĭ civilizaţiunea, dacă nu pătrunde adînc în firea omuluĭ barbar, şi prin urmare nu aduce o transformare morală a acestuia, cum ar aduce-o cultura, ea pătrunde totuşĭ suficient, ca să deştepte în simţurile luĭ trebuinţe nouĭ corporale. Şi acestea sînt acelea carĭ contează în comerţ. Acestea sînt acelea carĭ rentează. Nouile trebuinţe deşteptate de mirajul civilizaţiunĭ sînt tot atîtea lanţurĭ, carĭ mai bine de cît orĭce armată, ţin pe omul slab în robia celuĭ puternic. Prin o cultură adevărată s'ar fi dat fostuluĭ barbar o educaţiune serioasă, care l-ar fi deprins cu stăpînirea de sine, cu munca şi prevederea... Pe cînd civilizaţiunea, din contră, 'i-a deschis apetitul înainte de

a-ĭ da mijloacele de a se stăpîni; l'a deprins să guste din roade nemuncite. Din ele două, care e maĭ profitabilă pentru fostul barbar; care maĭ profitabila pentru europeanul exportator?

! Răspunsul, în ceea ce priveşte pe aceasta din urma, l-a dat de mult politica colonială. Civilizaţiunea a învins aci pe toată linia. Europeanul a luat asupra sa sarcina de a îngriji pe viitor, ca negrul din Africa şi mongolul din Asia, să fie, cu saŭ fără voea lor, cuceriţi civilizaţieĭ...

Iată dar secretul vieţiĭ îndelungate a civilizaţiunii! Aceasta este necesitatea inexorabila care o susţine.

Fără ea n'ar prospera industria şi n'ar merge comerţul. Fără ea nu s'ar nivela calea statelor puternice europene. Asperităţile individuale ale fie-caruĭ popor ar lua prea mult timp pentru a fi cunoscute şi educate. Europeanul ar fi prea isolat; el n'ar găsi peste tot locul un confort de traĭ: *un pays habitable*...

Victoria civilizaţiuniĭ asupra culturiĭ este pentru aceste motive aşa de desăvîrşită în politica internaţională, în cît ea ameninţă să se întindă şi în lăuntrul popoarelor europene. Uzina civilizaţiuneĭ se găseşte continu în căutare de noĭ debuşeurĭ pentru produsele sale. Ea ameninţă prin extensiunea sa să aservească pînă chiar şi pe aceia carĭ aŭ creat-o. Fabricatele eĭ destinate consumaţiuniĭ, s'aŭ îngrămădit, ea cere consumatorĭ...

Nenorocite popoarele micĭ, în sînul cărora se vor găsi mulţi de aceştia!

CAPITOLUL IV

I. — Greutăţile pe carî le întîmpină un studiu ştiinţific asupra culturei române. Metoda comparativă; avantajele şi desavantajele ei. II. — Reformele datorite politicianismului apreciate de admiratorii revoluţiunii de la 1848. III. — Economia de timp şi spaţiu în viaţa economică a popoarelor culte. Munca disciplinată ca bază materială a culturei. Agitaţia şi nedisciplina în munca Românului. IV. — Valoarea de uz şi valoarea de schimb în preţuirea lucrurilor. Valoarea de uz e singura cunoscută ţăranului român. V. — Lipsa spiritului de economie. Vechiul suflet strămoşesc în consumatorul român de astăzi. VI. — Rolul religiunei şi al moralei în pregătirea cetăţeanului la practica drepturilor politice. Primele colonii europene în America de Nord. VII. — Diferenţa fundamentală între Biserica ortodoxă şi Bisericile din Apus. Rolul operilor în justificarea credinţei. Izbăvirea sufletului ca scop esenţial al credinţei ortodoxe. Părerea lui A. Harnack asupra spiritului creştinismului primitiv. Concordanţa între Biserica ortodoxă şi creştinismul primitiv. Ortodoxismul nu este o şcoală pentru viaţa politică cetăţenească. VIII. — Menirea Bisericei ortodoxe în Orientul Europei. Rolul binefăcător al ritualului pentru popor. Sprijinul adus de Biserica ortodoxă în constituirea naţionalităţii române. IX. — Politicianii şi clerul. X. — Postulatul identităţii în logica individului şi în logica societăţii. Perioada de constrîngere şi perioada de liberă discuţiune în desvoltarea popoarelor. Procesul psihologic al formării deprinderilor sufleteşti şi raportul acestora cu cultura. Cooperaţiunea socială bazată pe o identitate a deprinderilor sufleteşti. Viaţa politică, justiţia şi funcţionarea instituţiunilor publice la popoarele din Apusul Europei. Ştiinţa

în trecutul popoarelor culte. Rolul ştiinţeĭ şi al arteĭ la popoarele occidentale. XI. — Deprinderile sociale carĭ se găsesc la baza manifestărilor vieţiĭ poporuluĭ român pe terenul politic, ştiinţific şi artistic, în comparaţie cu acelea aflate în Apusul Europeĭ. XII. — Privire retrospectivă şi comparativă asupra începuturilor cultureĭ române din trecut.

I. — Şi acum, după acest excurs teoretic, despre a cărui insuficienţă, noĭ ceĭ dintîĭ ne dăm seama, ne întoarcem privirea iarăşĭ asupra ţărĭĭ noastre.

La o cunoştinţă exact ştiinţifică asupra culturiĭ române, nimenĭ nu poate avea astăzĭ pretenţiunea de a ajunge. Pentru o aşa cunoştinţă lipsesc cu desăvîrşire cercetările pregătitoare. Trecutul poporuluĭ nostru ne este lămurit, pînă la un oare-care punct, în ceea ce priveşte războaiele purtate de dînsul cu vecinĭĭ, dar foarte puţin în ceea ce priveşte desvoltarea luĭ internă, şi încă maĭ puţin în ceea ce priveşte constituţiunea sa etnică. Şi fără aceasta din urmă maĭ ales, nu se poate afirma asupra culturiĭ române nimic definitiv.

In care grup al specieĭ omeneştĭ sîntem noĭ îndreptaţĭ a ne vedea strămoşiĭ? In ce proporţie s'aŭ contopit în neamul nostru elementele romanice şi celc autochtone? Apoĭ cîte ne-aŭ rămas din cele gothice, hunice, avare, tatare, cumane, pecenege, slave, bulgare. . . . , carĭ s'aŭ perindat prin ţările locuite astăzĭ de Românĭ? In ce legăturĭ de înrudire stăm cu popoarele de Apus, saŭ cu popoarele de Răsărit? Care istoric contimporan ne poate da oare la aceste întrebărĭ un răspuns mulţumitor? Chiar şi cercetările anthropologice asupra poporuluĭ nostru de astăzĭ, şi acestea lipsesc cu desăvîrşire. Nicĭ o statistică seri-

oasă, din care să putem trage o conclusie asupra talieĭ, indiceluĭ cefalic, indiceluĭ nasal, etc., pe care le presinta în medie poporaţiunea ţăriĭ noastre; nimic carĭ sa înlocuească studiile anthropometrice făcute asupra altor popoare. Şi probabil această stare va rămîne înca maĭ mulţĭ anĭ. [1])

Singurele date, carĭ ne staŭ la îndemînă pentru a intemeia o conjectura asupra culturiĭ române, sînt cele culese prin metoda comparativă, adică datele ce isvorăsc din observarea comparativă a manifestărilor societăţiĭ noastre faţă de manifestarile altor societaţĭ. Această observare comparativă a fost de multă vreme practicată şi la noĭ de scriitoriĭ carĭ s'aŭ ocupat cu trecutul poporuluĭ nostru, cu deosebire de istoriciĭ străinĭ. In scrierile unuĭ Fr. Iosif Sulzer, Contele de Hauterive, Ign. Ştef. Raicevich, Andreas Wolf, Toma Thornton, Wilkinson, Contele Salaberry, P. Recordon, C. A. Kuch, Felix Colson, etc., găsim o mulţime de reflecţiunĭ asupra firiĭ şi moravurilor poporuluĭ nos-

[1]) In *Noua Revistă Romînă,* No. 37. d. Elie Ştef. Georgescu încheia un articol asupra raseĭ Românilor cu aceste cuvinte: «Va trebui să fac cît maĭ întinse cercetarĭ anthropologice asupra Românilor, căcĭ pînă ce nu se cunosc masurile anthropologice ale uneĭ populaţiunĭ, nu se poate vorbi despre compoziţia eĭ etnică. Trebue decĭ, să colind toată ţara de la un cap pina la cel'alt şi dacă s'ar putea chiar şi ţările cele-l'alte locuite de Românĭ, ca să-mĭ string materialul statistic necesar, care azi lipseşte cu desăvîrşire. Dar cum nu dispun de mijloacele materiale pentru a preîntîmpina cheltuielele acesteĭ călătoriĭ, me văd în imposibilitate de a-mĭ isprăvi lucrarea. *De aceea mă adresez celor cărora le incumbă datoria de a veghia asupra intereselor poporuluĭ român, şi în special Academieĭ Române şi Ministeruluĭ Instrucţiunĭĭ, ca să-mĭ procure aceste mijloace;* căcĭ nu poate fi maĭ mare interes pentru un popor, de cît *«a se cunoaşte pe sine însuşi».* Bine înţeles însă, că atît Academia, cît şi Ministerul, n'aŭ ţinut seamă de tînguirile D-luĭ Elie Ştef. Georgescu.

tru [1]); reflecţiuni cari se presentaŭ de la sine din simpla comparare a celor cunoscute de scriitor în ţara luĭ, cu cele văzute în ţară la noĭ.

Această metodă, credem că poate fi aplicată cu folos şi de aci înainte, maĭ ales cînd acel ce o aplică este un spirit serios, nu zeflemist, şi este în măsură să evite erorile inerente eĭ. Şi erorile eraŭ maĭ greŭ de evitat de scriitoriĭ străinĭ, cari aŭ scris pînă azĭ asupra ţărĭĭ noastre. Aceştia de obiceiŭ petreceaŭ un timp prea scurt între noĭ, pentru a ne cunoaşte limba şi a-şĭ da seamă prin eĭ înşăşĭ de cultura noastră; eĭ se mulţumeaŭ a descrie moravurile unor cercurĭ prea restrînse din societatea română, şi adese-orĭ şi pe acestea după auzite. Intr'o posiţiune maĭ favorabilă pentru aflarea adevăruluĭ se găseşte scriitorul român. El poate maĭ uşor să stăpînească cele două elemente de comparaţie: înţelegerea societăţiĭ streine îĭ este înlesnită luĭ prin cercetările multor oamenĭ de ştiinţă, cercetărĭ cari astăzĭ pentru anumite societăţĭ sînt numeroase şi definitive; iar înţelegerea societăţiĭ sale, o poate dînsul avea în orĭ-ce caz maĭ exact de cît un străin. In judecata luĭ este maĭ probabil să nu lipsească notele diferenţiale şi caracteristice ale sufletuluĭ poporuluĭ român. Căcĭ aceste din urmă sînt maĭ tot-d'auna produsul unor tendinţe inponderabile, pe cari un strein nu le poate aprecia; atît fiind-că în cazul special al poporuluĭ român lipsesc asupră-le alte cercetărĭ anterioare, cît şi maĭ ales, fiind-că streinul e departe de a le simţi direct, neavînd o afinitate pentru dînsele.

[1]) Bibliografia complectă este dată de N. Iorga în volumul X din *Documente privitoare la istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzacki.*

Aceasta afinitate este de altfel în toate studiile de această natură, un isvor nesecat de informațiune pentru scriitor. De aceea aproape fără excepție, orĭ-cît de interesante sînt aprecierile străinilor asupra culturiĭ unuĭ popor, cea maĭ bună apreciare este dată tot-d'auna însă de acela care-şĭ are sufletul plămădit în mediul culturiĭ ce se studiază. Judecata străinuluĭ asupra sufletuluĭ unuĭ popor, poate fi une-orĭ foarte comprehensivă, dar nu şi pe atît de profundă; scriitorul strein riscă prea adesea să confunde multiplul cu esențialul. Asemenea defecte se constată cu prisosință în aprecierile publicate pînă acum de istoriciĭ străinĭ asupra noastră.

Apoĭ un om trăit în mediul culturiĭ române, are şi un alt avantagiŭ asupra unuĭ strein. El, prin mijlocirea afinității de care vorbirăm maĭ sus, este maĭ uşor în măsură de a reconstitui o unitate din notele diferențiale pe carĭ le găseşte la cultura poporuluĭ său, în comparație cu cultura altor popoare maĭ superioare, pe cînd un străin,— german, englez, francez, — este maĭ mult inclinat a considera aceste note diferențiale ca niște curiosități fără legătură între dînsele. E drept că şi scriitorul român este expus la multe alte erorĭ. Luĭ poate să-ĭ lipsească înțelegerea uneĭ culturĭ superioare, şi astfel judecata sa să fie viciată de la început. Prejudecățile naționale îĭ pot întuneca apoĭ mintea în aşa grad ca el să nu vadă în cultura superioară pe care o compară cu acea a țăriĭ sale, de cît desordine saŭ putreziciune, cum au găsit bunioară patrioțiĭ ruşĭ în cultura Apusuluĭ. Dar toate aceste erorĭ sînt totuşĭ evitabile; maĭ evitabile de cît acelea pe carĭ le întîmpină de partea sa un străin.

O mai lungă şedere în mijlocul societăţii cu a căreia cultură este să se compare cultura română, şi o mai adîncă studiare a părerile emise de oamenii de ştiinţă, păreri numeroase şi temeinice, cînd este vorba de societăţile din apusul Europei; — sînt îndestulătoare pentru a evita scriitorului român erorile de cari s'au făcut culpabili patrioţii ruşi.

Dar negreşit, ori cîte precauţiuni s'ar lua, rezultatele obţinute prin metoda comparativă, pe cît timp nu sînt controlate prin observaţiunile şi măsurătorile antropologice, nu pot avea pretenţiunea de a fi definitive. Utilisarea comparaţiunii, face pe nesimţite dintr'un scriitor un judecător, care ori-cît de nepasionat ar dori să fie, are totuşi preferinţele sale, în ori ce caz idealul său. Din această cauză scrierile produse în asemeni condiţiuni aŭ mai mult tendinţa de a îndrepta de cît de a descri obiectiv cele existente; autorii lor urmează mai curînd exemplul dat de filosoful Iohan G. Fichte prin «*Cuvîntările adresate naţiunii germane*» [1]) de cît exemplul antropologiştilor specialişti din zilele noastre.

Ca atare încă opera lor nu este de prisos. Căci dacă cercetările minuţioase ale antropologiştilor specialişti sînt de o netăgăduită valoare, nu mai puţin şi-aŭ avut valoarea lor şi «cuvîntările» adresate de Fichte naţiunii germane. Ele aŭ fost un semn al timpului: o prevestire înbucurătoare pentru desăvîrşirea unităţii naţionale a popoarelor germane.

Aşa se explică pentru ce şi la noi Românii, cari ne găsim în ceea ce priveşte cultura, în starea Germaniei de acum o sută de ani, un scriitor poate vorbi de *idea-*

[1]) J. G. Fichte, *Reden an die deutsche Nation* (1808).

lul culturei române, înainte ca măsurătorile antropologice să stabilească elementele etnice ale culturii române existente. Numai dacă ar fi şi la noi norocul să se prevestească în bine, cum a prevestit filosoful Fichte pentru Germani..

II — Schimbările de decor, pe cari le-a suferit viaţa poporului român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se susţin în numele unui *ideal,* şi găsesc încă destui admiratori în rîndurile contimporanilor noştri, deşi admiratori nu fără rezervă ca odinioară. Astăzi, pentru a mai auzi încă afirmîndu-se în public,[1]) că «starea Românilor de la 1848 şi starea lor de acum presintă atîta deosebire, în cît vremurile de la 1848 par a fi depărtate în istoria veacurilor», iar că «progresele făcute de atunci şi pînă acum sînt gigantice şi aŭ uimit lumea», şi că în sfîrşit «roadele binecuvîntatei mişcări de la 1848 le culegem cu toţii; mîndrii de solidele instituţii liberale şi democratice ce ni le-am dat noi înşine,»... «şi cari aŭ întrecut chiar aspiraţiunile noastre»,... pentru a mai auzi încă asemeni afirmări, trebue să mergem a asculta discursurile ce se ţin la ocasiuni rare, bunioară la aniversarea însăşi a revoluţiunii din 1848; să pîndim adică ocasiunile în care starea sufletească a auditorului permite o oare-care exagerațiune de limbaj. In condiţiuni obişnuite puţini dintre contimporanii noştri le mai repetă. Inaintea unor oameni cu judecata nepărtinitoare şi matură, este chiar

[1]) Discursurile rostite de C. I. Stolcescu, C. F. Robescu şi D. Gianni cu ocasia aniversării de 50 de ani a revoluţiunii din 1848. *(Anul 1848 în Principatele Române, acte şi documente publicate cu ajutorul comitetului pentru ridicarea monumentului lui I. C. Brătianu,* vol. I, pag. I-XL).

că ar voi să treacă drept ridicol, cineva care le-ar repeta. Foarte probabil că și cu ocasiunea aniversărilor viitoare a lui 1848, asemeni afirmări vor perde treptat din exagerațiunea lor.

Dar să nu prejudecăm asupra viitorului. Schimbările de decor, venite după 1848, sînt pentru o seamă din contimporanii noștri, o îndrumare spre ideal, dacă nu însăși idealul. Și prima întrebare la care avem să răspundem, înainte de a examina dacă ele aŭ fost utile saŭ nu, este: oare aceste schimbări de decor, începute la 1848 și continuate în tot cursul jumătății de a doua a secolului trecut, pătruns-aŭ ele în firea poporului român, pentru a constitui cu acesta o unitate sufletească, din care să izvorească motivele unei activități viitoare? Asimilat-a oare poporul nostru în firea sa obiceiurile, instituțiunile, cultura Apusului, pe care în aparență le imităm atît de docil? Deșteptat-aŭ formele civilisațiunei apusene, în mijlocul cărora noi ne învîrtim, și fondul sufletesc care le susține aiurea? Saŭ sub aceste forme de împrumut, trăiește mai departe fondul nostru propriŭ moștenit din veacuri?

Să vedem. La o parte șovinismul și vanitatea personală! Privirea condusă de o minte limpede și nepărtinitoare să ne arate ea singură cum stăm și ce să răspundem.

III. — Românii cari voiajează prin țările apusene nu pot îndestul să se minuneze de regularitatea geometrică în care este împărțită suprafața cultivată a pămîntului. «Ia mi te uită, îmi zicea acum cîți-va ani un compatriot, arătîndu-mi prin fereastra vagonului ce ne ducea spre München, terenul întins pe care l'aveam

înaintea ochilor, cît de măsuraţi sînt Nemţii ăştia! Ar zice cine-va, că ei n'aŭ mîini şi picioare, ci adevărate compasuri. Marginile holdelor sînt tăiate cu foarfecile şi drumurile dintre ele drepte de par a fi măsurate de inginer. Ce aduce şi sarăcia, Domnule! La mine la moşie, trebue să ştiĭ că la capul fie-căreĭ arături e loc de poţĭ întoarce plugul cu şease perechĭ de boĭ; iar despre drumurĭ nu maĭ vorbesc, cum vrea Românul sá mîne şi vita să tragă. Noĭ avem pămînt din belşug şi-l risipim, pe cînd Nemţii ăştia o duc cu economie; ei trebue să socotească fie-care firimitură...» Dar cît de mult s'ar maĭ minuna Românii noştri voiajorĭ, dacă alăturĭ cu regularitatea geometrică a cîmpuluĭ, ar putea ei sa simtă intuitiv şi regularitatea sufletească a acelor Nemţi. Zilele de muncă ale acestora sînt măsurate şi exacte; fie-care oră işĭ are destinaţia sa; aceleĭ economiĭ de spaţiŭ pe care o vedem pe suprafaţa pamîntuluĭ, corespunde în sufletul lor o economie de timp, tot atît de reală, de şi nu o vedem. Zi după zi munca lor urmează un puls regulat şi veşnic neîntrerupt. Eĭ ştiŭ preţui timpul cum ştiŭ preţui şi suprafaţa cultivabilă a pămînturuluĭ. Pe cînd la noĭ dimpotrivă. Intre zilele de muncă ale Românuluĭ se întind lungĭ perioade de odihnă sărbătorească, momente risipite din belşug. Noĭ sîntem capriţioşĭ cu timpul, cum sîntem şi cu suprafaţa pămînturuluĭ. Un moment de aşteptare ne exasperează şi «ne scoate din răbdărĭ», dar ne împăcăm prea bine cu o nepasare de cîte-va lunĭ. Sîntem tot-deauna grabiţĭ, dar şi tot-deauna inexacţĭ. Muncitorul nostru agricol se oboseşte îndată ce-l constrîngĭ la o prea riguroasă disciplină. Luĭ îĭ place ritmul neregulat, pe care-l găsim în viaţa omuluĭ pri-

mitiv')[1]; zile cu muncă din greŭ, urmate apoĭ cu lungĭ pauze de sărbătoare; încordare cît de tare, numaĭ nu continuă. Românul la muncă dă *iureş* întocmaĭ ca la războĭŭ. Cu *zorul* el face minunĭ. Ţăranul sfîrşeşte cu *zorul* în cîteva ceasurĭ de clacă, o muncă pe care altmintrelĭ el n'ar putea-o isprăvi într'o săptămînă: căcĭ la clacă are cîntece şi îndemn, pe cînd la munca obişnuită el este lăsat pe seama propriilor sale deprinderĭ. Unĭĭ din ceĭ carĭ cunosc această însuşire sufletească a ţăranuluĭ nostru ştiŭ să tragă profit dintr'însa. «Nu am teamă, Domnule», — îmĭ zicea vara trecută primarul din Ocina (comună lîngă Sinaia), căruia eŭ îĭ atrasesem atenţia că întîrziase cu cositul fînuluĭ, — «nu am teamă; mîne dimineaţă pînă în prînz e totul gata». A doua zi deşi era Duminecă, cuvintele primaruluĭ meŭ se adeveriră. Vre-o 150 de ţăranĭ, bărbaţĭ, femeĭ şi copiĭ, în cîntece şi chiote, deteră pînă în prînz fînul gata. L'aŭ cosit de clacă, cu *iureş*. Deşteptul primar s'a ales cu plata a vre-o cîţĭ-va decalitri de ţuică. Fă acum pe neamţ să priceapă o aşa muncă, pe care o găsim la ţăranul nostru! Şi nu numaĭ la ţăran. Cum muncesc oare ceĭ de la oraş? Un proverb popular zice: «dă-mĭ Doamne gîndul Românuluĭ, cel depe urmă»; maĭ drept ar zice: «dăm Doamne, vrednicia Românuluĭ, din ziua din urmă». Un an dealungul stă Românul de geaba, şi în ultimele zile dă pe brînci. Aşa face şcolarul; aşa negustorul;

[1]) «Omul primitiv produce în total o cantitate de muncă aproape egală cu a aceea omuluĭ cult; cu deosebire numaĭ că munca luĭ nu este regulată, ci oare-cum discontinuă, capriţioasă... Munca încordată, disciplinată, este pentru omul primitiv tot ce poate fi maĭ neplăcut». Ratzel *Völkerkunde*, III, pag. 120; K. Bücher, *Arbeit und Rhytmus* pag. 59 urm.

așa funcționarul; așa pînă și legiuitorul. Acum de curînd, un avocat însărcinat să formuleze cîte-va amendamente la o lege, a trebuit să plece la Brăila pentru a pleda într'un proces. Din această cauză, legea urma să se amîne. Dar chip să se rețină vrednicia deputaților români în ajunul unei vacanțe, căci legea a fost propusă în ajunul vacanției de Crăciun (1903)! Avocatul nostru a trebuit să formuleze amendamentele prin telefon. Și cîte alte exemple ca acestea nu mai sînt încă! Cine cunoaște cît de puțin obiceiurile noastre, le poate complecta cu sute altele. «Haĭ mai repede, Domnule», «ci isprăvește odată», «mînă mai repede, birjar»..; nicĭ unde mai multă agitație, mai multă svîrcolire, și mai puțină muncă disciplinată ca la noĭ. Dacă aĭ compara după agitația externă pe un înalt funcționar, pe un ministru bunioară, cu un ministru german dintre ceĭ energicĭ cum a fost un Bismarck, rămîĭ surprins de cît de mult se agită cel dîntîĭ pe lîngă cel din urmă. De dimineața pînă seara, ministrul român se învîrtește ca o giruetă. Și cu toate acestea, de ce lumea se plînge la noĭ că afacerile publice tărăgănesc ca în orient?.. Fiind-că la noĭ muncă este, negreșit, dar este nedisciplinată. In noĭ trăește încă sufletul strămoșilor păstorĭ și agricultorĭ primitivĭ, suflet care se agită cîte-va lunĭ pe an și hibernează în tot restul timpuluĭ. Sîntem capabilĭ de orĭ-ce virtute întru cît pentru ea nu ni se cere o persistență prea îndelungată. Pe cîmpul de războĭ, cele mai admirabile elemente sînt țăraniĭ noștri; eĭ aŭ făcut minunĭ în asalturile de la Grivița și Plevna; dar acești țăranĭ constrînșĭ la munca uniformă de fabrică sunt elementele cele mai puțin resistente. Cultura Apusuluĭ însă cere o muncă uniformă, discipli-

nată, iar nu întreruptă şi capriţioasă. Indivizii cari compun societăţile culte, sînt unităţi economice formate la disciplina muncii uniform prelungite. Pentru ei cultura este o continuare naturală a fiinţei lor, iar nu o povară...

IV. — Aşa este Românul nostru ca producător. Să-l vedem acum ca vînzător şi cumpărător.

«Cît ceri Bade Ghiţă, să mă duci cu căruţa pînă la tîrg»? — «Apoi de Domnule, ştiu eu cît să-ţi cer; ia vre-o 10 lei.» — «Dar bine, Bade Ghiţă, nu e de cît un ceas pînă la tîrg; şi vara trecută m'ai dus cu 2 lei.» — «Se poate, dar atunci voi fi avut nevoie de parale». — «Dacă este aşa o să mă rog de moş Vasile să mă ducă el». — «Apoi da, moş Vasile te duce pe un leu, că are mare nevoie». Lucru ce s'a şi întîmplat. O săptămînă după aceea, mă găsesc din nou în satul lui Badea Ghiţă, şi acum se oferă el să mă ducă pe un leu. «Dar cum de scăzuşi preţul Bade Ghiţă?» — «Apoi vezi Domnule, mîine e bîlciu mare şi vreau să strîng ceva părăluţe; omul face cum îi spune nevoia.» Şi Bade Ghiţă îşi înhamă caii. «Dar bine, omule, — îi zic eu pe drum, — nu ar fi mai folositor să-ţi faci un preţ hotărît, bunioară trei lei; şi atunci ştie fie-care cît să-ţi dea fără tocmeală. Acum iată aï fi cîştigat doi lei mai mult.» — «De preţu hotărît nu se ţine nimeni, Domnule; fie-care hotăreşte preţul după trebuinţa ce are. Iată eu, cînd mă duc la tîrg, — crezi D-ta că-mi arăt păsul către negustor? Ferească D-zeu. Mi-ar cere preţul înzecit. Numai cel nepriceput dă năvală în prăvălie şi întreabă de lucru ce îi trebue. Eu cînd intru la negustor, mă prefac la început că umblu după altele, şi nu-

mai pe urmă, ca la întîmplare, întreb și de ce-mi trebue. Alt-fel nu m'aș ajunge cu prețu.» — «Dar negustorul nu te miroase, Bade Ghiță? — «Negustorul deștept vezi bine că miroase. Dar și eŭ știŭ să-i citesc în ochi. Tocmeala merge după om.» In deșert am încercat să aduc pe Bade Ghiță să înțeleagă că prețul unuĭ lucru nu variază după trebuințele fie-căruĭ om în parte, ci îi se fixează într'un chip aproape hotărît, după valoarea pe care lucrul o capătă în schimb cu alte lucruri; judecata luĭ stătea neschimbată. — «Dar atunci Bade Ghiță, Românul cînd are mălaĭ de prisos trebue să-l vîndă pe nimic, și cînd îi lipsește trebue să-l cumpere scump.» — «Dar cum alt-fel crezi că se întîmplă? Cînd malaiul este în belșug, îl duc Românii cu sacu la tîrg de cumpără cercei pentru neveste; iar cînd nu este, să îndatorează pînă dă și cenușa din vatră.»

Nu relatez mai departe conversația mea cu Bade Ghiță. Cititorul o poate reîncepe și continua ori-cînd, căci un Bade Ghiță se găsește pretutindeni sub șuba unuĭ țăran...

V. — Românul consumător este încă și mai interesant. Economiștiĭ și oamenii noștri de Stat s'aŭ oprit cu drag asupră-i. Pentru a luĭ îndreptare s'aŭ scris atîtea volume și s'aŭ rostit nesfîrșite discursuri. «Nu avem spiritul de economie.» «Cheltuim și ce n'avem». «Sîntem *juisori* de azi pe mîine». Și alte mai multe calificative, din nenorocire mai drepte unele ca altele. «Pe Român îl roade banu în pungă pînă ce-l cheltuește», mi-aŭ spus atîtea, și m'am convins eŭ însumi din cele ce am văzut. Nicaeri ca la noi o risipă mai nesocotită. Sute de milioane de leĭ s'aŭ ridicat de pe la dife-

ritele Credite și s'aŭ spulberat de compatrioții noștri în mai puțin de 50 ani. Hotelierii din Niza, modistele și grisetele din Paris, păstrează încă și vor păstra multă vreme o frumoasă amintire acestor generoși consumatori. — «Este o observație, pe care am făcut-o de mult», — îmi destăinuia directorul unei școale comerciale. — «asupra felului cum Românul se angajază într'o activitate comercială. Pe cînd străinul începe cu puțin și evită ori-ce cheltuială care nu-i este indispensabilă, compatrioții noștri din contră aŭ nevoie de mult, și nu ezită de la ori-ce cheltuială, mai ales cînd este vorba de fastul extern. Am avut un tînăr care acum de curînd a absolvit școala comercială, și care a avut norocul să ia chiar în apropiere o moșie cu arendă pe zece ani, pe un preț potrivit. La ce crezi că s'a gîndit mai întîi, intrînd în moșie? Ascultă. Și-a reparat radical casa, care era încă destul de presentabilă; și-a instalat cai și trăsură de lux; a dat jos magaziile cari mai puteaŭ dura cel puțin trei ani, și și-a angajat lucrători să-i facă altele; a cheltuit o mie de lei cu reparația fîntînei din drumul ce trece pe moșie, pentru ca oamenii călători să știe că de acum nainte e un alt arendaș; și-a cumpărat mobile și mai ales un biroŭ, care ar putea să figureze în comptuarul unui milionar; apoi registre, atît de multe, că are să mai lase cîte-va nescrise și celui ce va veni după dînsul la moșie. Și trebue să știi că tînărul acesta era dintre cei mai ordonați și mai silitori, din cîți aveam în școală. Nu-l mai recunosc, cum nu mai recunosc de alt-fel pe atîția alții. Cît sînt în școală, tinerii aceștia par așa de docili, că n'ai crede că vre-odată să-ți ese din sfaturi; dar după ce părăsesc școala se

schimbă. Noĭ profesoriĭ ne uităm după eĭ, cum se va fi uitînd cloșca rămasă pe marginea bălțiĭ, după puiĭ de rață... Sfaturile din școală rămîn nimic, eĭ se duc după croiala pe care le-a dat-o natura.» — Aceiașĭ observație mi-aŭ repetat'o în nenumărate rînduriĭ și alțiĭ. Pretutindeniĭ am întîlnit plîngerea că școala nu inplîntă destul de adînc în sufletul copiluluĭ spiritul de economie. Un bătrîn, fost profesor și deputat din Bîrlad, care n'a contenit în tot cursul vieții sale să sprijine pe tineriĭ Românĭ destinați comerțuluĭ, îmĭ spunea cu amărăciune acum cîți-va anĭ: «Dacă pe străinĭ ĭ-aș fi ajutat numaĭ pe jumătate din cît am ajutat pe Romînĭ, aș avea astăzĭ în Bîrlad 100 negustorĭ făcuți de mine; pe cînd așa am numaĭ cinciĭ.» — «Dacă fabrica D-luĭ X n'ar fi avut atîtea freurĭ de instalațiunĭ, și dacă cheltuelile personale ale stăpînuluĭ ar fi fost maĭ limitate,.. fabrica ar fi mers.» — Nu numesc pe domnul X, fiind-că el are un nume în București, un alt nume în Iașĭ, și un altul în Ploeștĭ... El este Românul stăpîn de fabrică, în genere. Incearcă însă de întreabă pe acești cheltuitorĭ asupra principiilor după care un comerciant trebue să se conducă, și atuncĭ veĭ avea surpriza cea maĭ neașteptată. Toțĭ acești generoșĭ consumatorĭ sînt perfect încredințațĭ că urmează după principiile de economie învățate în școală. Sînt eĭ niște prefăcuți? Nu. Sînt oameniĭ cei maĭ sinceriĭ din lume. Numaĭ că pentru a înțelege această sinceritate a lor trebue să laș la o parte vorbele, carĭ nu oglindesc din sufletul lor de cît o mică parte, aceea de împrumut, și să te scoborĭ în adîncul sufletuluĭ lor inconștient. Atuncĭ surpriza dispare și consumatorul român îțĭ apare ca o ființă logică cu sine însăș.

Atunci regăseşti, sub haina Românuluĭ de oraş, «om de afaceri modern,» pe vechiul păstor şi agricultor primitiv, pe aceĭ strămoşi, carĭ timp de veacurĭ n'aŭ înţeles averea de cît în lucrurĭ carĭ se văd; carĭ n'aŭ ştiut de banĭ şi de credit, ci de locuinţe încapătoare, de vite numeroase şi de moşiĭ întinse[1]). Atunci înţelegĭ pentru ce vlăstarele acelor strămoşi, desrădăcinate din mediul lor natural şi aruncate în vîrtejul comerţuluĭ european, se joacă cu împrumuturile la Credit, se prind şi se îneacă în numeroasele obligaţiunĭ ce subscriu, cum se prinde musca în pînza de păianjen. Atunci el, consumatorul român, îţĭ devine simpatic; el îţĭ apare ca singurul element sincer, în mijlocul atîtor instituţiunĭ de credit, carĭ faţă de dînsul sînt ca nişte curse aşezate la pîndă pentru a-ĭ specula nepregătirea.

Pe umerĭĭ acestuĭ consumator, — simpatic şi natural de alt-fel în mediul luĭ, — au ridicat politicianĭĭ noştri din a doua jumătate a secoluluĭ trecut, o constituţiune politică ultra-liberală. Acest nevinovat consumator, care în afacerile luĭ personale, n'a ajuns încă a stabili o distanţă convenabilă între porunca instinctuluĭ organic şi deliberarea voluntară, este chemat acum să-şĭ dea părerea în afacerile cele maĭ complicate ale statuluĭ, să prevadă, să delibereze ... El care

[1]) In oraş, Românul face închirierea uneĭ case nu pe termene împărţite matematic, bunioară pe treĭ lunĭ, pe un an, începînd indiferent de la 1 şi 15 ale luniĭ, ci pe termenile în care e deprins el din viaţa păstorească şi agricolă. Ast-fel el închiriază începînd de la Sf. Dumitru sau de la Sf. Gheorghe, date care corespund, una cu intrarea vitelor în iernat, şi alta, cu începerea păşunatuluĭ de vară. Viaţa oamenilor de oraş n'a putut să schimbe aceste date impuse exclusiv de interesele celor de la ţară.

se joacă cu împrumuturile, cînd este vorba de sine, este chemat să argumenteze şi să motiveze împrumuturile pe carĭ le va face Statul! El, vechiul păstor, deprins să-şĭ evalueze din ochĭ bogăţia, este chemat să ţină de acum înainte locul burghezuluĭ, oţelit în lupta aprigă a concurenţeĭ şi priceput în valoarea banuluĭ şi a creditului, ... Bietul păstor, pentru a face un aşa de mare salt, a trebuit să-şĭ lepede opincele obişnuite şi să îmbrace cismele fermecate, despre carĭ basmul politicianilor îĭ spunea că ajută pe om să păşească peste nouă ţărĭ şi nouă mărĭ ...

VI. — Dar aşezămintele liberale pe carĭ politicianiĭ noştri le-aŭ copiat după acelea ce exĭstaŭ în Apusul Europeĭ, să fie ele oare potrivite numaĭ popoarelor carĭ aŭ în urma lor o întreagă desvoltare economică şi să nu poată fi înţelese şi practicate cum se cuvine de cît de cetăţeniĭ formaţĭ la munca desciplinată şi prevăzătoare ? In majoritatea cazurilor, da; atarĭ aşezăminte nu aŭ o actualitate efectivă în sufletul unuĭ popor, pe cît timp ele nu sînt susţinute de vechĭ şi solide deprinderĭ cîştigate în lupta economică. Sînt însă şi excepţiunĭ. Lupta economică este o bună şcoală pentru întărirea şi disciplinarea sufletuluĭ, dar nu şi unica. Alăturĭ de ea, este o şcoală tot aşa de bună şi de efectivă, aceea a religiuneĭ şi a moraleĭ. Sînt popoare, carĭ inainte de a avea o desvoltare economică, aŭ înţeles şi practicat libertatea politică pe baza numaĭ a cultureĭ lor religioase şi morale. Desvoltarea lor economică a venit în urmă, ca o consecinţă a cultureĭ religioase. Un exmplu strălucit în această privinţă ni-l oferă America de Nord.

Primele colonii europene stabilite la începutul secoluluĭ al XVII-lea în America de Nord au fost congregaţiunĭ religioase. Ele erau formate din persoane persecutate de biserica Angliei, din suflete pioase carĭ căutaŭ dincolo de ocean liniştea şi fericirea pe carĭ nu le găseaŭ în patria mumă. Pe pămîntul virgin al Americeĭ, aceştĭ colonişti, lipsiţi în mare parte de mijloace materiale, veneaŭ cu convingerea că vor isbuti să constitue o nouă societate, maĭ pură şi maĭ frăţiască, de cît bătrîna societate pe care eĭ crezînd-o conruptă o părăsiaŭ. Evanghelia fù singura avere care-ĭ întovărăşi pe drum: ea era săpată în însăşĭ inimele lor. Dintr'însa scoaseră eĭ precepte pentru conduita practică; dintr'însa legile civile şi politice. Certurile dogmatice trecură pe al doilea plan; aproape se stinseră. Cu intrarea pe noul continent un noŭ spirit animă pe pioşiĭ colonişti veniţi din Europa. Eĭ se deprinseră a vedea în creştinism o morală pentru viaţa practică, iar în preoţi pe guvernatoriĭ lor civilĭ. Curiositatea dogmatică făcu loc unuĭ misticism social, cu ajutorul căruia se întări solidaritatea între membriĭ congregaţiunilor. Ordinea socială se fundă pe baza cultureĭ religioase, pe cuvîntul luĭ Dumnezeŭ. Cu această ordine se impusă de sine şi libertatea politică ca o consecinţă firească. Şi ast-fel, pe cînd bătrîna Europă continua a fi divizată din cauza religiuniĭ, la eĭ dincolo de ocean, religiunea propaga pacea socială şi pregătea formarea unuĭ popor de viitor. Toate aşezămintele civile şi politice, pe carĭ aceştĭ colonişti le decretară în urmă şi carĭ în parte serviră drept model şi pentru vechiul continent, pentru eĭ fură uşor de cucerit, odată ce sufletele lor eraŭ de mult for-

mate la şcoala idealuluĭ moral-religios. Inţelesul libertăţiĭ îl aveaŭ Americaniĭ de mult; practica libertăţiĭ se impunea de sine să urmeze. Chiar şi în ceea ce priveşte propăşirea lor economică, în cine aŭ găsit Americaniĭ pe ceĭ maĭ buniĭ povăţuitorĭ dacă nu în însăşĭ oameniĭ bisericiĭ? Căcĭ toţĭ aceştia eraŭ înainte de toate oameni de acţiune. Sărbatorile şi ceasurile lungĭ de contemplaţiune nu intraŭ în deprinderile lor şi nicĭ nu le recomandaŭ eĭ altora. Din potrivă, povaţa lor a fost veşnic: munciţĭ şi preţuiţĭ timpul. «Nu fiţĭ «maĭ religioşĭ de cît bunul Dumnezeŭ! ziceă unul dintre «dînşiĭ. Inţeleptul creator al timpuluĭ a consacrat a «şeaptea zi pentru religiune, şi aceasta e în destul, «dacă ştie cine-va să o întrebuinţeze bine.» [1]) — «Omul «este un agent raţional, capabil de instrucţiune, in- «ventiv; el este făcut pentru a fi în activitate. Reli- «giunea nu are alt scop maĭ superior, în afară de acela «de a moralisa activitatea omuluĭ. Şi întru cît reuşeşte, «are ea şi o valoare. Religiunea aceea care se ridică «deasupra acestuĭ scop şi în loc să influenţeze asupra «activităţiĭ omuluĭ, îl ridică pe acesta pînă la extaz şi «contemplaţiune, adică anihilează voinţa şi depăşeşte «moralitatea, acea religiune se ridică maĭ sus de cît «Dumnezeŭ însuşĭ.» [2]) Potrivit acestor ideĭ, înrădăcinate în tradiţiunea bisericiĭ americane, este natural ca rolul religiuniĭ creştine să apară Americanilor din ce în ce maĭ practic. Presidentul Universităţiĭ Cornell din

[1]) John Wise, comp. Henry Bargy, *La religion dans la société aux États-Unis* (1902) pag. 43; Emile Boutmy, *Éléments d'une psychologie politique du peuple américain* (1902) pag. 257 şi urm.

[2]) H. Bargy, *op. cit.*, pag. 106—7; I. C. Bodley, *The catholic democracy of America* (Baltimore).

New-York, Jacob Gould Schurman, propagă printre compatrioţii seï doctrina, că biserica viitoare creştină, va fi biserica în care se va reuni sufleteşte umanitatea întreagă; va fi biserica, în care ritualul şi dogma vor trece pe al doilea plan pentru a face loc spiritului positiv social...

VII. — Biserica noastră română a fost şi este departe de a fi pe acest teren o emulă a bisericeï americane. Caracterul şi originele eï sînt cu totul altele. Fică a spiritului elino-judeo-bizantin, inclinaţiunile sale, d'impreună cu a tuturor bisericelor surorï ortodoxe, merg de preferinţă spre practicarea ritualuluï. Aceï ce caută în trecutul eï o şcoală de pregătire pentru cucerirea drepturilor politice şi pentru concepţiunile individualiste moderne, acela îşï perde timpul fără folos. Ortodoxismul în genere nu este o şcoală pentru viaţa practică. El nu impune conştiinţeï credinciosuluï realisarea în faptă a legilor morale, ci se mulţumeşte cu afirmarea credinţeï neţărmurite[1]). Vanitatea celor lalte bisericï creştine, — catolică şi protestantă, — carï îşï fac o glorie din crearea instituţiunilor politice şi sociale, este străină de el[2]). Ortodoxismul înţelege menirea sa într'un alt spirit. «Noï ortodoxiï, nicï nu ştim, «nicï nu cutezăm să facem paradă de operile noastre, «alaturï de catolicï, luteranï şi anglicanï, carï cutează,

[1]) Faptele bune sau virtutea creştină sînt roduri ce răsar din credinţă, ca dintr'un pom bun, dupre cum este scris: «Din roadele lor îl veţi cunoaşte», zice *Mărturisirea ortodoxă, tipărită cu aprobarea şi binecuvîntarea Sfîntuluï Sinod al Sfinteï Bisericï Autocefale Ortodoxe Române* (1899), pag. 148.

[2]) «Domnul risipeşte sfaturile neamurilor şi nesocoteşte cugetele popoarelor» —; *Mărturisirea ortodoxă* pag. 78.

«şi carĭ trebue să mărturisim, aŭ şi ştiut produce în «curs de secole opere şi instituţiunĭ puternice şi bine «conservate», scrie un bine cunoscător în această materie, C. P. Pobedonostzeff.[1]). Apoĭ continuă acelaşĭ scriitor şi om de stat: «Deşi protestanţiĭ sînt pînă acum «în ceartă cu catoliciĭ asupa significăriĭ dogmatice pe «care o aŭ operile în totalul religiuneĭ, totuşĭ uniĭ şi «alţiĭ pun operile în fruntea religiuniĭ. Deosebirea în- «tre eĭ consistă numaĭ în aceea, că pe cînd catoliciĭ «consideră faptele ca o justificare şi o mărturie a gra- «ţieĭ, protestanţiĭ din contra consideră operile, precum «şi întreaga religiune dintr'un punct de vedere prac- «tic. Operile devin pentru uniĭ şi alţiĭ adevăratul scop «al religiuniĭ» — am văzut maĭ ales, cît de mult în bi- serica anglicană din America, — «ele constituesc cri- «teriul după care se judecă idea religioasă şi cano- «nică, şi tocmaĭ acesta este punctul care deosebeşte «maĭ mult de cît ori şi ce idea noastră religioasă» — a ortodoxilor — «de aceea a lor».— «Acest principiŭ prac- «tic nu se manifestă nicĭ unde cu maĭ multă claritate ca «în biserica anglicană, şi în ideile pe care le are naţiu- «nea engleză asupra religiuneĭ. El este în acord cu «caracterul acesteĭ naţiunĭ, aşa cum acest caracter a «fost format de condiţiunile sale istorice speciale, caracter «care dirijează gîndirea şi activitatea acesteĭ naţiunĭ spre «un scop practic, şi care urmăreşte succesul cu tenaci- «tate şi perseverenţă prin mijloacele cele maĭ repezĭ şi maĭ sigure. Tendinţa naturală a acestuĭ caracter a trebuit ne- «greşit să-şĭ aştearnă o bază morală şi să-şĭ creeze o teorie, «aşa că nu e de mirare sa vedem acordîndu-se unor

[1]) *Questions religieuses, sociales et politiques* (Traduit du russe, Paris 1897) pag. 253.

«principiĭ de morală practică sancţiunea religioasă»[1])—. Contra acesteĭ tendinţe observă însă bine-cunoscătorul în ale Bisericiĭ ortodoxe, fostul procuror imperial pe lîngă sfîntul Sinod al Rusieĭ, acelaş Pobedonostzeff: «Religiunea consacră de sigur şi principiĭ de morala «practică; ea învaţă, cum cine-va trebue să trăiască «şi să se conducă în această lume; ea prescrie, negreşit, «iubirea de muncă, cinstea, bunatatea. Dar pentru aceia «carĭ privesc religiunea numaĭ din punctul de vedere «practic, se naşte întrebarea: care să fie oare religiu- «nea omuluĭ leneş, a omuluĭ necinstit şi falş, a neorîn- «duituluĭ, a desechilibratuluĭ care nu-şĭ poate stăpîni «patimile? Asemenĭ oamenĭ nu pot fi şi eĭ creştinĭ? «Oare creştin să fie numaĭ acela care trăeşte dupa le- «gea morală şi care o realisează pe aceasta în fap- «tele sale? Aşa ar fi logic să fie, după principiile ce- «lor lalte biserică. Dar în cazul acesta, cine nu simte «o îndoială care porneşte din adîncul inimiĭ: ce să «facem atunci în lume, şi în biserică, cu puşcăriaşiĭ[2]) «şi femeile decazute, cu aceştĭ imoralĭ, carĭ totuşi după «cuvintele luĭ Christ, întră cîte odată în Impărăţia Domnuluĭ înaintea celor dreptĭ? — De aceea, Rusiĭ, — şi toţĭ ortodoxiĭ, — ştiu prea bine că trebue să trăiasca «cine-va după prescripţiile religioase; dar pentru eĭ «esenţialul, scopul credinţeĭ, nu stă în viaţa practica, «ci în izbavirea sufletuluĭ; eĭ îmbrăţişeaza în aceaşi

---

[1]) C. P. Pobédonostzeff, *Questions religieuses, sociales et politiques*, pag. 254.

[2]) «Pentru-ca orĭ-cine ar fi el, şi pentru orĭ ce faptă rea sau necinstită s'ar afla în închisoare, sîntem datorĭ, pentru Christos Domnul nostru, *să mergem* să-l cercetam şi să-l mîngăem spre a nu cădea în desnădăjduire», zice *Mărturisirea ortodoxă*, pag. 137.

«iubire şi mila religioasa pe toţi muritorii de o potriva, «de la cel drept, care trăeşte conform legii morale, pîna «la cel din urma raufacator, care a dobîndit iertarea «în ultimul ceas»[1]) Şi poate ca în aceasta credinţa mai apropiaţi de cuvîntul Evangeliului sînt Ruşii, adica ortodoxii. Aceasta reese chiar din scrierile celor mai iluştri teologi ai Apusului. Astfel în interpretarea pe care o da Adolf Harnack creştinismului, gasim următoarele: «Evangeliul are în vedere pe om numai «ca suflet, caci acesta ramîne totdeauna acelaş, pe cînd «omul corporal este sanatos sau bolnav, se găseşte în «fericire sau nenorocire, îşi agoniseşte viaţa prin munca «sau trăeşte din bunuri moştenite. Evangeliul nu cauta «sa întemeieze o ordine pe pămînt, ci ne spune lim-«pede: Imparaţia Domnului este sus în ceruri. Aceste «cuvinte exclud nu numai ori-ce teocraţie politica, «pe care o vrea Papa, dar şi ori-ce putere lumeasca; «încă mai mult: ele opresc ori-ce amestec direct şi «legal al religiunei în raporturile pamînteşti. Evan-«geliul ne spune în mod positiv: Ori şi cine veĭ fi tu, «şi în ori-ce situaţie te veĭ afla, stăpîn sau slugă, bo-«gat sau sarac, ai o singura obligaţie şi o singură mo-«nire, care nu trebuesc înfrînte niciodata, caci ele sînt «la temelia tuturor celorlalte, anume: sa te pregateşti «cu credinţă şi iubire, pentru împăraţia luĭ Dumnezeu. «Asupra orînduelii vieţii pămînteşti, şi asupra mijloa-«celor cum sa serveşti pe aproapele tĕu, ramîne sa «judecĭ tu singur cum veĭ crede mai bine. Aşa a fost «înţeles Evangeliul de apostolul Pavel şi de sigur că el «nu l-a înţeles greşit. Prin urmare, liberi sîntem sa lup-

[1]) *Op. cit.* pag. 255.

«tăm și să ne străduim a da dreptate celor apăsați «și a întocmi legile pământești după cum ne dictează «conștiința și interesul pentru semenii noștri ; dar pentru «aceasta, să nu așteptăm un ajutor direct de la Evan«geliu, să nu-i cerem nimic, și înainte de toate să nu «uităm că lumea este trecătoare, nu numai cu toate «plăcerile, ci și cu bunurile și orînduelile ei! Evan«geliul stă deasupra preocupațiunilor lumești ; el nu «se îngrijește de lucruri, ci de sufletele oamenilor [1])». Biserica ortodoxă a rămas în această cestiune în spiritul adevărat al Evangeliului, cum de altfel a rămas ca în multe altele.

Pobedonostzeff are deci dreptate să pună pe seama caracterului național al popoarelor din Apusul Europei tendința lor de a identifica religiunea cu morala practică [2]) Religiunea poate fi înțeleasă și în afară de preocupațiunile de ordin practic, și am văzut cum. Ea poate evoca în sufletul omului, în afară de dispoșițiunile pur altruiste, cari întemeiază interesul pentru aproapele nostru, membru al unei organisațiuni sociale, și dispoșițiuni mai sublime, acelea cari tind a uni suflet cu suflet în armonia unei cetăți divine ; acelea, cari făcînd abstracție de fericirea pământească, unifică genul omenesc întreg în aspirațiunea lui ideală spre un singur Dumnezeu. [3]) In conținutul unui atare ideal reli-

---

[1]) A. Harnack, *das Wesen des Christentums* (1900) pag. 73.

[2]) «Este caracteristic pentru felul cum se pune problema religioasă în ultimul timp (la popoarele apusene), că discuțiunea privește mai mult valoarea religiunei însăși și nu veracitatea învățăturilor religioase în parte. Aceasta din cauză că se presupune că esențial în religiune este tocmai influența practică a acesteia asupra vieții omenești.» H. Höffding, *Religionsphilosophie.* (Leipzig 1901) pag. 299.

[3]) «Fiindcă Iisus Christos n'a întemeiat Biserica sa pe oameni,

gios ordinea morală nu mai ocupă locul principal, ea nu mai este un scop, ci cel mult un mijloc, lăsat la voia aprecierii individului. Și un mijloc chiar periculos pînă la un oare care punct. Căci asupra lui oamenii necăzînd tot-de-una de acord, ci fie-care națiune fiind natural să-l înțeleagă în mod diferit conform firii sale proprii, din această cauză rezultă adeseori turburarea conștiinței religioase, dispute și războaie, cari fac să se îndepărteze realizarea unității eterne a genului omenesc. Religiunea trebue să unifice pe oameni, iar nu să le dea motive de diviziune. Preocupațiunile practice însă divid, nu unifică. Ele constituesc prin excelență germenul individualismului. Aceasta se și simte de la prima vedere în Biserica Apusului. «Intrați «într'un templu anglican, zice acelaș Pobedonostzeff, «și priviți adunarea. Ea este pioasă, e chiar solemna, «dar este înainte de toate o adunare de dame nobile «și gentlemeni, — fie-care avîndu-și locul său reservat. «Cei bogați și cu influență au loje deosebite și împodo«bite. Cînd privești la toate acestea nu te poți abține «să gîndești că această adunare religioasa este numai «representațiunea unei societăți exclusiviste și închise, «care nu admite în rîndurile sale de cît oameni cum «se cade. Cu toții urmăresc serviciul divin pe cărțile «de rugăciune; dar fie-care își are cartea sa aparte, «ca și cum fie-care ar dori să stea în fața lui Dumne«zeu singur, cu individualitatea sa separată... Cum «se vede că în toate aceste dispositiuni să resfrînge is«toria religioasa a acestei societăți feodale! *Nobility* și

---

ci pre sine însuși, și pe dumnezeeasca lui învățatura»: *Mărturisirea ortodoxă*, pag. 84

«*gentry* sînt tot, ele dirijează tot, fiind-că ele posedă tot... «Biserica noastră — cea ortodoxă, — din potrivă, a «fost de cînd este dînsa, şi a rămas pînă astăzi, bise«rica poporuluĭ întreg. Ceea ce este caracteristic la «dînsa, este spiritul de caritate şi absenţa or căreĭ distinc«ţiunĭ personale. Credinţa a susţinut pînă acum popo«rul nostru în contra tuturor restriştilor şi calamităţi«lor, şi dacă poate ceva să-l fortifice şi în viitor, este «tot credinţa şi numaĭ credinţa religioasă. Ni se obiec«tează că poporul nostru este ignorant, superstiţios şi «cu tot soiul de deprinderĭ rele şi vicioase; că preoţi«mea noastră este brutală, ignorantă, leneşă, umilită «şi că are prea puţină influenţă asupra poporuluĭ. «Toate acestea sînt adevărate, dar ele nu sînt feno«mene esenţiale, ci accidentale şi trecătoare. Aceste fe«nomene se vor schimba, maĭ curînd sau maĭ tîrziu, «cînd condiţiunile economice şi politice vor fi maĭ bune. «Ce rămîne însă esenţialul şi de domeniul spiritual? «Rămîne legătura poporuluĭ cu Biserica; rămîne «conştiinţa uneĭ comuniunĭ pline şi desăvîrşite între «toţĭ membriĭ Bisericiĭ; rămîne concepţiunea pe care «o are poporul că Biserica este apanajul tuturor şi că «în sînul eĭ încetează orĭ-ce distincţiune de persoană «şi castă. In Biserica ortodoxă poporul intră în comu«niune cu servitoriĭ cultuluĭ, carĭ şi eĭ sînt eşiţĭ din rîn«durile celor de jos, şi carĭ nu diferă de aceştia, nicĭ prin «moravurĭ, nicĭ prin virtuţĭ, nicĭ chiar prin păcate!.. «Căcĭ ceea ce importă înainte de orĭ-ce, este nu atît «ameliorarea moravurilor, cît înălţarea sufletuluĭ; nu «atît interesul de a avea temple puţine şi marĭ, cît grija «de a veghia ca aspiraţiunea religioasă să fie satis-

«făcută![1])» Și potrivit acestuĭ înalt înțeles pe care Biserica ortodoxă îl dă religiuniĭ creștine, fostul procuror imperial pe lîngă St. Sinod din St. Petersburg, nu are destule cuvinte în carĭ să-și exprime admirațiunea sa pentru viața religioasă a poporuluĭ rus. «Ce «mister și viața religioasă a unuĭ popor ca al nostru, «lăsat numaĭ de capul luĭ, inculț! Te întrebĭ unde să «fie originile vieții sale religioase, și cînd crezĭ că aĭ «ajuns la obîrșie, nu găsești nimic. Clerul nostru nu «știe să predice, saŭ predică rar; el se mărginește la «serviciul Bisericeĭ și la îndatoririle către membriĭ co-«munității; biblia aproape nu există pentru el, fiind-că «mulțĭ din sînul luĭ nu știŭ măcar citi; chiar și ser-«viciul religios se mărginește la cîte-va rugăciunĭ carĭ «se transmit din tată în fiŭ. Cîte odată, în unele ținuturĭ «rătăcite, poporul nu pricepe nicĭ cuvintele carĭ însoțesc ritul, nicĭ rugăciunile, pe carĭ el le repetă cu «atîtea alterațiunĭ de text, în cît aproape că nu maĭ «aŭ nicĭ un sens. Și totuși în aceste spirite inculte, a «fost ridicat de cine-va, nu se știe de cine, în tocmaĭ «ca odinioară în vechea Athena, un templu *Zeuluĭ Ne-«cunoscut!* Pentru toțĭ acești inculțĭ este atît de incon-«testabilă ideea, că exsistă o Providență care presidă «la toate fenomenele vieții, în cît eĭ, carĭ n'aŭ vorbit «nicĭ odată de Dumnezeŭ, ajunși la ceasul morții, «deschid acestuĭ Dumnezeŭ brațele ca la un oaspete «bine cunocut și de mult așteptat. Eĭ își daŭ, în stric-«tul înțeles al cuvîntuluĭ, sufletele lor luĭ Dumnezeŭ.»[2])

De netăgăduit, concepția pe care o are Biserica

[1]) *Op. cit. pag.* 264 și 270.
[2]) *Op. cit. pag.* 154.

ortodoxă despre ceea ce trebue să fie viaţa religioasă este sublimă. Ea se apropie în tot cazul mai mult de concepţia pe care o avea şi creştinismul primitiv. Este adevărat că în fapt ea se realisează foarte greŭ, aproape de loc. Cuvintele de laudă ale luĭ Pobedonostzeff se explică în mare parte prin înalta situaţiune politică a acestuia. Condiţiunile de existenţă a popoarelor se împacă foarte rar cu posibilitatea eĭ. Din experienţa istorică de pînă acum a omeniriĭ, am putea chiar restrînge această posibilitate numaĭ la două cazurĭ. Intiĭ, cînd asperităţile lupteĭ economice şi sociale sînt cu totul reduse, şi membriĭ societăţiĭ, liberaţi de grijile materiale trăiesc într'un perfect comunism, aşa cum pare a fi fost cazul în monăstirile evuluĭ mediŭ; şi al doilea cînd sufletele credincioşilor sînt aşa de suggestionate de idea judecăţiĭ supreme, «a veniriĭ Impărăţieĭ Domnuluĭ», în cît orĭ-ce alte gînduri şi 'preocupaţiun' sînt înlăturate dintr'însele ca vremelnice, aşa cum a fost cazul cu primiĭ creştinĭ.[1]) Dar nicĭ unul din aceste două cazurĭ nu pare a mai fi probabil astăzĭ. Biserica ortodoxă a împrumutat creştinismuluĭ primitiv o concepţie greŭ de realisat; o concepţie care era potrivită unor alte timpurĭ, carĭ din nenorocire nu se pot repeta. Bisericile Apusuluĭ s'aŭ depărtat de la adevărata concepţie a Evangeliuluĭ, este adevărat; în schimb însă, ele aŭ făcut din creştinism un element real de cultură, din care a profitat apoĭ societatea.[2]) Saŭ, maĭ exact vorbind, popoarele din Răsăritul Europiĭ, n'aŭ avut în sufletele lor acea tendinţă naturală de a se preocupa de problemele

[1]) H. Höffding, *Religionsphilosophie*, (1901) pag. 324.

[2]) Zwingli şi Calvin aŭ încercat direct reforma socială (pe baza reformeĭ religioase.

moraleĭ practice, cum aŭ avut-o popoarele din Apusul Europiĭ; de aceea la ele evoluțiunea creștinismuluĭ s'a oprit la faza, în care acesta era cînd a fost întiia oară răspîndit, pe cînd la popoarele din Apusul Europiĭ el s'a transformat. Catoliciĭ și maĭ ales protestanțiĭ aŭ ajuns treptat să înlocuiască idealul creștinismuluĭ primitiv printr'un ideal de organisațiune socială, și ast-fel aŭ introdus, în conținutul credinței religioase preocupațiunĭ de ordin practic pe carĭ Christ nu le a avut, pe cînd ortodoxiĭ aŭ păstrat vechiul ideal, acela după care se conformaseră vițele de contemplațiune și ascetism ale călugărilor de odinioară. [1])

Din această cauză ortodoxismul în genere nu este o școală pentru viața practică. Potrivit altor timpurĭ, el n'a avut în sine fermentul acela care aiurea a pregătit în sufletul credincioșilor aspirațiunile la o soartă maĭ bună pe pămînt, și care a dat îndemnurĭ pentru reforme politice sau sociale [2]). Despre el nu se poate zice, — cum se zice despre protestantism bunioară — că a înrădăcinat în conștiințele oamenilor intransigența pentru anumite opiniunĭ politice. El n'a ascuțit dialectica nicĭ unuĭ orator popular, nicĭ n'a întărit convingerea vre unuĭ retrograd. Ortodoxismul s'a menținut în sfera sublimă a cuvintelor mîntuitoruluĭ:

---

[1]) Asupra transformărilor prin carĭ a trecut creștinismul în Apus, a se vedea importanta lucrare a luĭ Kurt Breysig, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, II (1901).

[2]) «Sînt fericiți aceia, carĭ sufăr necaz de la ceĭ marĭ și puternicĭ aĭ lumeĭ, precum și ceĭ carĭ s'ar lipsi fără dreptate și fără de nicĭ un cuvînt de bunurile lor. Și ceĭ ce se află într'o asemenea stare, nu trebue să dorească răsbunare, ci în amărăciunea inimiĭ lor și cu lacrimĭ să se roage, ca să înblînzească pe Dumnezeu, punîndu-și toată nădejdea și încrederea în îndurarea luĭ Dumnezeu»: *Mărturisirea ortodoxă*, pag. 132.

«Impărăţia mea nu este pe acest pămînt», «Daţi Cesaruluï ce este al Cesaruluï şi luï Dumnezeu ce este a luï Dumnezeu»... Popoarele ortodoxe, întru cît din faptul primireï ortodoxismuluï se poate trage o conclusie asupra caracteruluï lor naţional, sînt maï transigente asupra drepturilor politice. Crucea ortodoxă luminează admirabil calea spre ceruri, dar lasa prea în umbra pe aceea depe pămînt...

Invederat însă că ortodoxismul în forma aceasta ideală nu se practică de nicï un popor. Căcï nu există popor care să renunţe cu desăvîrşire la propriile luï tradiţiï şi instincte, eşite din legătura pe care o are cu viaţă pămînteascâ. Misterul vieţiï religioase, despre care vorbeşte Pobedonostzeff, nu se menţine cu atîta curăţenie la poporul rus, şi la nicï un popor din Orientul Europiï; el este prea eteric pentru a fi priceput şi păstrat neatins. Biserica ortodoxă n'a putut să suprime tendinţele propri sufleteştï ale fie-căruï popor; dar ea a ştiut numaï să le devieze pe acestea într'o altă direcţiune, de cum ar fi făcut-o Bisericile din Apusul Europiï. Şi în aceasta stă marea sa importanţă istorică. Cu direcţiunea dată de dînsa ea a venit în folosul popoarelor credincioase. Biserica ortodoxa a adus pace şi mîngâiere, acolo unde Biserica Apusuluï ar fi adus rĕsboï şi vrajbă. Ea a fost o adevărată providenţă pentru popoarele din Orientul Europiï.

In adevăr, ce ar fi putut fi maï învrăjbitor pentru sufletul popoarelor din această parte a Europiï, de cît tocmaï ideia de organisaţie şi hierarhie politică pe care o cultivau prin spiritul lor Bisericile din Apus? Ce ar fi putut să desbine maï mult sufletele popoarelor din Răsăritul Europiï, deja atît de desbinate ele prin ori-

gina lor etnică, de cît tocmaĭ ideile de reformă politică carĭ au isbutit aiurea şi carĭ au contribuit la constituirea reformeĭ protestante?

Direcţiunea pe care o aduceaŭ cu dînsele Bisericile din Apusul Europiĭ cu preocupările lor de organisare socială şi politică, era bine venită la nişte popoare carĭ moşteneaŭ admirabila organisare politică a poporuluĭ roman, şi carĭ eraŭ constituite din elemente etnice nu prea îndepărtate; în orientul Europiĭ însă ea ar fi fost desastroasă. La popoarele din această parte a Europiĭ găsim că predomină spiritul şi cultura unuĭ popor care n'a ştiut nicĭ odată în trecutul său să-şĭ întregească o unitate politică; anume a poporuluĭ grec; iar în constituţia lor etnică o deosebire incalculabilă de la elementele cele maĭ nobile ale raseĭ ariene, pînă la cele maĭ tîmpite ale raseĭ mongole. Ce ideal social şi politic s'ar fi putut propaga aci de către Biserică? Care tip de organisaţie şi hierarhie socială n'ar fi aţiţat aci urile de rasă; n'ar fi trezit din adîncimea lor poftele şi instinctele atavice? In ţările din Apusul Europiĭ era cu totul altfel. Aci Biserica găsia, pe lîngă sprijinul pe care i-l da ca moştenire cultura veche şi solidă romană, dar şi un element, din cale afară de predispus organisăriĭ politice şi sociale, pe barbarul german. Pe cînd în Orientul Europiĭ, ce găsea oare Biserica creştină? Nicĭ cultură, nicĭ element comparabil elementuluĭ german ci haosul popoarelor! Pentru aces haos, trebuia totuşĭ făurită o concepţie religioasă, care să facă a pătrunde în sufletele popoarelor exemplul şi preceptele luĭ Christ. Trebuia o concepţie accesibilă mulţimiĭ inculte şi heterogene, o concepţie simplă şi totuşĭ majestoasă pentru a întreţine sentimentul religios; o con-

cepţie care să se exterioreze uşor, şi decĭ să se propage prin imitaţiune. Şi tocmaĭ pe aceasta o dete Biserica ortodoxă.

VIII. — Din menirea ce a avut-o ea de realisat putem înţelege rostul doctrinelor sale constitutive, şi putem răspunde criticilor ce i s'aŭ adus.

S'a zis că ea dă o prea mare importanţă cultuluĭ extern, ritualuluĭ; şi încătuşează în chip prea tiranic conştiinţele credincioşilor. «Să luăm aminte, — spune *Mărturisirea ortodoxă,* — că cel ce se pocăeşte să fie creştin de credinţă ortodoxă şi sobornicească; fiind-că pocăinţa fără de credinţa cea adevărată, nu este pocainţă, şi nicĭ bine primită la Dumnezeŭ. Supunerea către Biserică este impusă înaintea tuturor legaturilor de familie şi de neam: «Iar dacă nicĭ de Biserică nu va asculta, să-ţĭ fie ţie ca un păgîn şi vameş.»

Dar oare această exagerare a cultuluĭ extern şi acest exclusivism al supremaţieĭ Bisericiĭ, nu aŭ fost ele tocmaĭ cele maĭ eficace mijloace educative pentru popoarele din Orientul Europiĭ? Cum alt-fel, dacă nu prin cultul extern, această şcoala minunat de buna pentru pregătirea sufletetor inculte, s'ar fi putut ajunge a se pune temelia uneĭ unităţĭ religioase? Cum alt-fel s'ar fi recunoscut şi continuat în mijlocul celor maĭ înapoiate credinţe păgineştĭ, lumina înălţătoare a învăţătureĭ luĭ Christ? Cum alt-fel, dacă nu prin majestatea cultuluĭ extern s'ar fi putut prinde, dirija, şi apoĭ contopi în creştinism, curentul atîtor superstiţiĭ şi credinţe, în care se agita sufletul aceluĭ haos de popoare? Apoĭ exclusiva supremaţie a Bisericiĭ, nu era ea oare mijlocul cel maĭ eficace pentru a pune capăt duşma-

niei atîtor semințiĭ, carĭ veneaŭ din originĭ diferite? Cum s'ar fi putut constitui alt-fel, dacă nu sub această supremație tiranică unitățile naționale pe carĭ le avem astăzĭ în Răsăritul Europiĭ — Rusia, bunioară? Indrumarea spre instituțiunĭ și drepturĭ politice ar fi fost disolvantul cel maĭ puternic ce se putea arunca în mijlocul popoarelor ortodoxe. Căcĭ nu este un moment maĭ critic pentru unitatea unuĭ popor, de cît momentul în care diferitele sale elemente etnice sunt chemate să-și determine o posițiune pe treptele erarhieĭ sociale. Atuncĭ ies la suprafață vechile instincte de dușmănie între rase; atuncĭ se întrevăd abisurile ce despart semințiile omenești unele de altele. A fost cu adevărat mîntuitoare pentru popoarele din Răsăritul Europiĭ, Biserica aceea care a zis: «iar dacă de Biserică nu va asculta, să-ți fie ție ca un păgîn și vameș!»

E drept că noĭ Românii de astă-zĭ, suntem încă cît-va nedreptățiți de aceasta supremație tiranică. Foștiĭ noștri compatrioți din Basarabia s'aŭ rupt încetul cu încetul de noĭ, mîngîiați ca aŭ rămas în sînul ortodoximuluĭ; iar connaționaliĭ din Macedonia, fiind prea apropiați de Biserica elină, nu ne-aŭ înțeles și nu ne prea înțeleg aspirațiunile .. Dar aceste neajunsurĭ sînt micĭ pe lîngă bine-facerile pe care Biserica ni le-a dat în trecut. Daca astă-zĭ sîntem într'o unitate politică — și atîțiĭ cîțiĭ sîntem — apoĭ aceasta se datorește în primul rînd Bisericiĭ ortodoxe. Grație eĭ diferitele elemente etnice carĭ au cutreerat această țară — și în primul rînd Slaviĭ și Bulgariĭ, — nu s'aŭ întărit în instituțiunĭ și drepturĭ inprescriptibile, ci s'au contopit în valul din ce în ce crescînd al românismuluĭ; grație acesteĭ Bisericĭ, a fost cu putință să eșim

de sub atîtea influenţe streine fără ca sufletul nostru să fie prea profund atins. Vaĭ! dacă monachiĭ grecĭ ar fi imitat pe monachiĭ occidentalĭ saŭ pe preoţiĭ protestanţi! Cît de schimbată ar fi firea noastră astă-zĭ, după influenţa de secole a acestuĭ element străin!

Apoĭ formalismul extern şi prea mecanic făcut, al cultuluĭ ortodox, e drept că îndepărtează pe cîte-va suflete delicate de la însăşĭ practica religiuniĭ. Acest formalism pare unora prea covîrşitor faţă de emoţiunea religioasă, care ar trebui să fie păstrată cît maĭ în evidenţă. Forma acoperă prea mult fondul!

Dar cît de bine-făcător este totuşĭ acest formalism pentru imensa majoritate a poporuluĭ nostru. Cît de potrivit este el pentru sufletul acestuia. Numaĭ ceĭ carĭ îl simt în acţiune îĭ înţeleg rostul şi îl apreciază. Căcĭ pentru înţelegerea luĭ, nu e nevoe de multe argumentărĭ abstracte, carĭ maĭ adesea te rătăcesc de cît te îndreaptă, ci un singur caz viŭ, la care să asişţĭ, şi care să-ţĭ străbată sufletul. Unul singur te convinge. Iată acela care m'a convins pe mine.

Eram acum cîţĭ-va anĭ în satul meŭ natal, un sat din judeţul Mehedinţĭ. Se culegea porumbul şi eŭ venisem pentru a primi partea de dijmă. Obiceiul loculuĭ este ca dijmuitul să se facă pe cît se poate la toţĭ ţăraniĭ de odată, aceasta pentru ca eĭ să se controleze reciproc, şi indirect din controlul lor să aibă şi proprietarul o garanţie maĭ mult. In prima zi dar, aproape fără escepţie, tot ce este ţăran maĭ răsărit, adică tot ţăranul care are car şi boĭ, se presintă pe cîmp. Şi aşa se întîmplă şi atuncĭ. Intre ţăraniĭ din prima zi însă, constataĭ cu mirare lipsa unuĭ vechiŭ cunoscut al meŭ, muncitor robust şi vrednic, şi al căruĭ fiŭ îmĭ

fusese servitor devotat şi camarad de copilarie. — «Dar unde este Alexandru, oameni buni!» — «Hei, Domnule, mare nenorocire pe sufletul lui! Sta sa-i moara copilul» — «Pătru?» — «Patru. Singurul copil ce-l avea la batrineţe» — «Credinciosul meu Patru?» — După o jumatate de ora eram lînga casa nenorocitului ţaran.

Bocetele cari se auzeau din departare îmi anunţau ca sarmanul Patru se sfîrşise. Dar intre aceste bocete se amesteca şi un raget, aşa de fioros ca la început nu-mi venea sa cred ca iese dintr'un piept omenesc. Cînd ajunseiu în ograda casei vazui un spectacol pe care nu-l voi uita în toata viaţa mea. Cinci oameni se luptau ca sa ţina în loc pe un batrîn, care avînd camaşa rupta, ochii holbaţi şi figura sgîriata pîna la sînge, scotea din pieptu-i ragetul fioros pe care îl auzisem, şi voia sa se arunce asupra cadavrului ce sta întins pe patul din tinda casei. Nefericitul tata nu voia sa-şi lase copilul. In tot timpul nopţii îl ţinuse încleştat în braţele sale pentru a-l apara de moarte. Şi acum, din zorile zilei, de cînd la ţipetele femeilor venisera vecinii, se continua aceasta lupta disperată. Judecata batrînului disparuse: nici o vorba de mîngîere nu-l mai putea atinge. Durerea făcuse din el o fiara. Cu toate fibrele corpului încordate, el se svîrcolea în mijlocul celor cinci oameni. Vocea lui îşi pierduse timbrul omenesc.

Se va prapădi şi el nefericitul, gîndeam eu, — şi nu vom putea să-i fim de nici un ajutor... Dar iată vine popa, şi acesta aduse mîngîerea trebuincioasa pe care nu i-o putuse da nimeni. In cuvinte? Doamne! dar ce cuvinte ar fi ştiut sa rostească el, batrînul popa, simplu ca şi toţi ceilalţi ţarani, cari steteau acum în jurul mortului...

încrederea în persoana sa nu merge pînă într'atîta în cît să încerce prin cuvinte de-ale sale proprii să aducă mîngîere nenorociţilor. El o invoacă numaĭ de la Cel A-tot-puternic. Deschise cartea de rugăciune şi începu slujba divină. Şi atuncĭ văzuĭ ca prin farmec o transformare subită operîndu-se în jurul meŭ. De la primele tămîerĭ cu cădelniţa, disperata luptă încetă, şi nefericitul tată, smerit ca un copil, îngenunchiă lîngă trupul mortuluĭ. Fiara de adineaorĭ, se dedea învinsă. Liniştea sufletuluĭ îşĭ recăpătă cu încetul stăpînirea asupra fibrelor încordate ale corpuluĭ. Deprinderile bune se treziră şi deteră tărie celuĭ isbit de soartă. Căcĭ slujba mortuară — o ştie fie-care ţăran, — se cuvine a nu fi turburată. Prin ea se încheiă verigile aceluĭ lanţ care leagă sufletul celuĭ ce moare acum cu sufletele celor ce vor muri în viitor. La ea trebue să ia parte cu dragoste tot creştinul şi ceĭ de aproape maĭ ales să îngrijească ca se săvîrşi după toate obiceiurile. Fie-care gest, fie-care mişcare, care se săvîrşeşte acum, sînt repetarea gestuluĭ şi a mişcăriĭ carĭ aŭ însoţit slujba de înmormîntare a strămoşilor şi vor însoţi pe aceea a nepoţilor.

Ele sunt ordonate de însuşĭ Dumnezeŭ, căcĭ numaĭ Dumnezeŭ poate să cuprindă în mintea sa şirul nesfîrşit de veacurĭ, şi numaĭ prin gesturile şi mişcările ordonate de El pot întra în comuniune sufletele unuĭ neam întreg. Şi instinctiv fie-care ţăran din jurul mortuluĭ îşĭ găsi o ocupaţiune. Iată şi pe nenorocitul tată, ridicîndu-se şi asociindu-se la ceĭ-l'alţĭ. Sfintele obiceiurĭ aŭ să fie păzite; căcĭ el, nefericitul tată, va purta grijă de toate. Îl va duce pe iubitul sĕŭ Pătru la mormînt şi acolo va plînge, dar durerea sa va fi

îngrădită și calmată de cuviința pe care o impun obiceiurile. La o săptămînă, la două săptămîni, la trei, la șase, la un an, el se va regăsi cu aceeași cuviință și același ceremonial lîngă groapa ce a săpat, și în toate aceste ocasii el va căuta societatea oamenilor, pentru a-i împărți din pomana mortului.

Doamne, care alt mijloc ar fi putut să dea sărmanului meu Alexandru, mîngăierea de care el avea atîta nevoie? Care alt mijloc l-ar fi putut reda lumii, cu nădejdea în suflet și cu dragostea pentru semenii săi?

Din acea zi am înțeles misterul cultului ortodox. Din acea zi am alungat din mintea mea toate gîndurile sceptice pe cari le adunasem din cele văzute în țările streine, și de aci înainte am ascultat cu adînc respect slujba însoțită de atît formalism a acelei Biserici din care se revarsă o influență atît de binefăcătoare asupra neamului meu întreg.

IX. — Dacă este adevărat că fie-care popor adoptă concepțiunea religioasă care corespunde mai just instinctelor sale profunde, — afirmare care reiese din toate cercetările antropologice făcute pînă acum de către oamenii de știință, — atunci singura conclusie care se poată trage din reflecțiunile de mai sus, este următoarea:

Poporul român, care a adoptat în mod liber și a luptat ca să păstreze concepția religioasă a Bisericii ortodoxe, a manifestat prin aceasta că în instinctele sale profunde el diferă de popoarele din Apusul Europii. El a preferat un cler care să se țină departe de organisarea politică a țării, și o interpretare a Evan-

gelieĭ care se aproprie de interpretarea pe care o dedeaŭ primiĭ părinţi aĭ Bisericiĭ creştine. El a voit ca preocupaţiunile de morală practică să fie bine deosebite de preocupaţiunile pur religioase, pentru ca astfel cele d'intîĭ să nu fie propagate depe înălţimea amvonuluĭ şi să mărească discordia în societate. Poporul nostru a preferat şi iubit apoĭ Biserica ortodoxă pentru cultul sĕŭ extern, fiind-ca maĭ întîĭ acest cult i-a înlesnit luĭ trecerea de la religiunea politeistă romană la cea creştină, şi al doilea, fiind-că el a corespuns maĭ bine stăreĭ sale sufleteştĭ. O biserică alta, avînd un cler cu aspiraţiunĭ de organisaţiune sociala, şi un cult maĭ abstract, ar fi fost pentru el o îndoită nenorocire. Clerul ar fi întreţinut diviziunea politică, iară cultul cel prea abstract ar fi fost cea maĭ însemnata piedică pentru lăţirea însăşĭ a creştinismuluĭ. De acea poporul român a mers din instinct în spre Biserica ortodoxă.

Dar în läuntrul poporuluĭ au fost şi excepţiunĭ! Negreşit. Instinctul poporuluĭ nu implica o absolută identitate de judecată în conştiinţa tuturor indivizilor din carĭ este compus poporul român. Individul poate avea une-orĭ şi o tendinţă contrară neamuluĭ sĕŭ, din cauză că judecata sa, neputînd sa cuprindă infinita varietate a motivelor vieţiĭ sociale, este fatal constrînsă să se conducă după motive propriĭ individuale, să argumenteze alt-fel de cum aŭ argumentat ceĭ dinnaintea sa. Instinctul poporuluĭ însă, este rezultatul ce a rămas după ce s'aŭ eliminat diferenţele individuale, din miĭ şi milioane de acte de judecată, ce s'aŭ petrecut în miĭ şi milioane de capete diferite. El corespunde interesuluĭ obştesc, pe cînd judecata individuluĭ corespunde inte-

resuluĭ individual. De aceea cu toate că Biserica ortodoxă a fost neclintit conducătoarea sufletească a Românilor, n'aŭ lipsit însă indivizĭ românĭ carĭ să judece în anumite cestiunĭ altfel de cum este potrivit unuĭ ortodox să judece. S'aŭ putut găsi indivizĭ carĭ să prefere cultul Bisericiĭ catolice înaintea celuĭ ortodox; alțiĭ carĭ să prefere reducerea cu desăvîrșire a cultuluĭ extern și să le placă pentru aceea Biserica reformată; în sfîrșit alțiĭ carĭ să nu găsească pentru sufletul lor o deplină satisfacție în idealul cam ascet al vieții creștinilor primitivĭ, și pe care l'a adoptat Biserica ortodoxă, și prin urmare să dorească o întrupare a puterĭi divine în legĭ și instituțiunĭ liberale, să facă din Dumnezeu un fel de răsvrătitor politic. In categoria acestor din urmă pare a fi fost și preotul Radu Șapcă, care a rostit, — dacă nu va fi citit depe foițe scrise de alțiĭ, — rugăciunea de îmbărbătare pentru revoluționariĭ adunați la Islaz în 9 Iunie 1848. «Dumnezeule al luminiĭ, — zi-«cea acest preot ortodox, — tu aĭ înălțat stîlpul de foc «care a călăuzit pe Moise în pustie. Zi Doamne, ca «îngerul sfătuitor de bine să coboare în mijlocul nos-«tru și să ne călăuzească pe căile tale. Binecuvintează «din înaltul ceriuluĭ stindardele noastre încununate de «crucea fiuluĭ tĕŭ prea iubit; fă-le să fîlfîe pe calea «buneĭ orînduelĭ și adevărateĭ gloriĭ... Tu ești acelașĭ «Dumnezeŭ: biruința și libertatea sunt în mîinile tale; «isbăvește și mîntue pe tot omul care sufere; ridică «și însuflețește pe acest popor care moare ca să facă «să trăiască pe apăsătoriĭ sĕĭ. Scapă-l de abuzurile «carĭ se fac cu așezămintele și chiar cu virtuțile sale; «izbăvește-l de abuzul clăciĭ, de ticăloasa iobăgie pe

care n'aŭ cunoscut-o părinţiĭ noştri, de podvada drumurilor şi a şoselolor [1]).»

Negreşit iarăşĭ, că instinctul unuĭ popor nu este absolut invariabil. El se poate modifica treptat prin acumularea diferenţierilor produse de indiviziĭ. Judecata individuluĭ în mod inperceptibil, dar totuşĭ sigur, abate încetul cu încetul sufletul poporuluĭ din vechia sa cale, şi-l îndreaptă pe o cale nouă. Nu este decĭ imposibil ca prin ideĭ şi tendinţe nouĭ individuale să se abată din calea sa de pînă aci şi instinctul poporuluĭ român.

Dar în cazul de faţă această abatere pare puţin probabilă. Rugăciunea cu tendinţe americane a preotuluĭ Radu Şapcă de la Izlaz, n'a găsit imitatorĭ în rîndurile cleruluĭ nostru, iar ea isolată este prea neînsemată ca să turbure direcţia urmată de Biserica noastră timp de atîtea secole. Ea rămîne ca un fapt accidental, produs al uneĭ inteligenţĭ puţin resistentă la sugestiunile din afară, aşa cum pare a fi fost inteligenţile maĭ toate a celor ce formaŭ cortegiul politicianilor de la 1848.

De alt-fel aceştĭ politicianĭ nicĭ n'aŭ apelat maĭ departe la cooperaţiunea Bisericeĭ. Eĭ aŭ impus legile şi instituţiunile Apusuluĭ pe cale legislativă, fără a se îngriji de pregătirea serioasă a uneĭ opiniunĭ publice care să le înţeleagă şi să le susţină.

In special rolul Bisericiĭ eĭ l-aŭ neglijat cu desăvîrşire. Propaganda lor n'a alunecat nicĭ o dată pe terenul religios. Preoţiĭ noştri n'aŭ fost solicitaţĭ să adap-

[1]) «*Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente publicate cu ajutorul comitetuluĭ pentru ridicarea monumentuluĭ luĭ I. C. Brătianu*». Tomul I, pag. 489.

teze textele Evangelieĭ la noile întocmirĭ economice și politice ale timpuluĭ, cum aŭ fost și sînt solicitați bunioară în Germania preoțiĭ lutheranĭ. [1])

Eĭ aŭ fost lăsați liniștiți la cărțile lor. Politicianiĭ i-aŭ uitat, orĭ s'aŭ prefăcut că-ĭ uită. Și pentru care rațiune? Una foarte simplă, adorabil de simplă, ca tot ce vine de la 1848!

Politicianiĭ noștri și-aŭ făcut studiile, — adică un an, doĭ anĭ, de drept saŭ de inginerie, — la Paris, și acolo de la 1848 maĭ ales, s'a vorbit și se vorbește de pericolul clericalismuluĭ! In Franța clericalismul e socotit ca un pericol; atîta le-a fost lor de ajuns. Judecata lor a mers drept și repede la conclusia: în orĭ ce timp și în orĭ ce țară, fie la Răsărit saŭ la Apus, clericalismul este un pericol! Fără a maĭ cumpăni motivele carĭ aŭ adus această situațiune în Franța și fără a maĭ cerceta dacă este vre-o analogie între poporul frances după 1848 și între poporul român, programul politicianilor era fixat. La o parte cu religiunea, căcĭ ea întunecă conștiința poporuluĭ! Nu ridicați clerul, căcĭ el este dușmanul înăscut al libertăților publice și cu deosebire al socialismuluĭ și al

---

[1]) In congresul evangelic-social ținut în Kiel, la 25 Maĭ 1899, dr. Maurenbrecher, după o cuvîntare în care recomandă ca pastoriĭ lutheranĭ în predicele lor să țină seamă de transformarile pe carĭ le-a primit societatea modernă pe terenul economic, și după ele să schimbe înțelesul cuvintelor luĭ Christ, face următoarea propunere care s'a primit cu enormă majoritate: «Congresul adresează tuturor teoreticienilor teologi rugăciunea să-și îndrepte atențiunea asupra cestiunilor sociale pentru a le pune în acord cu morala protestantă». Intre cestiunile sociale dr. Maurenbrecher înțelegea pentru atuncĭ: repausul duminical, igiena locuinței lucrătoruluĭ și libertatea de coalițiune.» *Die Verhandlungen des zehnten evangelisch-sozialen Kongresses, abgehalten in Kiel.* pag. 39.

republicanismuluĭ, carĭ — după judecata cea *matură* a *Prunculuĭ* român din 1848 — eraŭ negreşit cele două cerinţe imediate ale societăţiĭ româneşti!

Potrivit acestuĭ program nu se întreprinse nimic pentru a ameliora poziţiunea materială şi sufletească a preotuluĭ. Acesta fu dat uităriĭ. In România, — ţara cea dulce a libertăţilor, — nu se putea gasi guvernul, care să cuteze a încălzi la sînul său şarpele clericalismuluĭ. Lăsaţi-l pe preot să îngheţe, — saŭ în cuvintele carĭ i-se atribue luĭ I. C. Brătianu: lăsaţi-l desculţ şi în sărăcie, căcĭ sărăcia luĭ ne garantează nouă emanciparea poporuluĭ! [1])... Negreşit aceste adîncĭ cuvinte fură ascultate, ca toate de altmintrelĭ carĭ veneaŭ de la un aşa genial şi mare bărbat de Stat!

X. — Nepregătit pe terenul economic şi refractar pe terenul religios, este oare în armonie sufletul poporuluĭ nostru cu împrumuturile făcute culturiĭ apusene pe terenul vre-uneĭ activităţi oare-care morale, intelectuale şi artistice?

Şi aci încă odată repet rezerva făcută maĭ sus. Nu este vorba de indivizĭ luaţi în parte, ci de dispoziţiunile sufleteştĭ ale întregiĭ societăţi. Nu ne preocupăm de desvoltarea morală, intelectuală şi artistică a cîtorva exemplare, ci de deprinderile morale, intelectuale şi artistice, pe carĭ le găsim la baza culturiĭ române de astăzĭ. Indivizĭĭ isolaţĭ pot ajunge une orĭ la o des-

---

[1]) Un corolar al acestuĭ program maĭ era încă şi acesta: arhiereiĭ prea învăţaţi şi conştienţĭ de rolul lor, să fie cu desăvîrşire înlăturaţi de la treptele cele maĭ înalte bisericeştĭ. Răposatul Episcop de Roman Melchisedec a fost tot timpul vieţiĭ luĭ spionat şi prigonit de către politicianiĭ din şcoala «48-tistă».

voltare sufletească remarcabilă, şi cu toate aceste, mediul în care eĭ trăesc să nu se resimtă de desvoltarea lor, ci să-şĭ urmeze legile sale firestĭ. Un Român poate ajunge prea bine, şi unul îmĭ pare că şi este, membru al Academieĭ franceze, dar aceasta nu implică şi ridicarea ştiinţeĭ în România la rolul pe care-l are ştiinţa în Franţa. Tot asemeni şi diplomele pe carĭ Universităţile streine le eliberează compatrioţilor noştri, sînt diplome carĭ privesc pe aceştia ca indivizĭ, iar nu societatea din care eĭ vor face parte. Deprinderile sociale, singurele carĭ trebuesc ţinute în seamă, cînd este să înţelegem cultura unuĭ popor, se desvoltă după alte norme de cum se desvoltă deprinderile individuale. Cîte odată se întîmplă chiar şi cazul, ca ele să trăiască nesupărate unele lîngă altele. Şi atunci constatăm următorul ciudat fenomen. Indivizĭ, cu o desvoltare morală şi intelectuală superioară, pe care eĭ o şi manifestă în viaţa lor individuală, şi carĭ, întru cît iau parte la viaţa publică, devin caractere morale maleabile şi cercetătorĭ înclinaţĭ spre părtinire în ale ştiinţeĭ. Deprinderile lor individuale, în loc să se continue în toată sfera activităţiĭ lor, sînt în viaţa publică covîrşite de cele sociale. Aceste fenomene le constatăm, cu deosebire, în societăţile ce se găsesc în starea de pseudocultură.

Această reservă făcută, să ne întrebăm acum: carĭ sînt deprinderile morale, intelectuale şi artistice, carĭ în societăţile din Apusul Europiĭ sprijinesc formele de cultură, împrumutate şi ţărĭĭ noastre de către politicianĭ? Deşteptat-aŭ aceste forme de împrumut aceleaşĭ deprinderĭ sufleteştĭ şi la noĭ?

Să comparăm. In Apusul Europiĭ găsim că toate,

aproape toate manifestările carĭ se produc în morală, în știință și în artă, corespund unuĭ scop social, — s'ar putea zice: unuĭ postulat; — anume acela de a deștepta în conștiința membrilor societățiĭ valorĭ sufletești cu un înțeles identic pentru fie-care dintrînșiĭ. Și acest postulat se explică, atît rațional cît și istoricește, din însăși rolul social pe care morala, știința și arta, eraŭ chemate să-l îndeplinească.

In adevăr, popoarele din Apusul Europiĭ aŭ început, ca toate popoarele, prin a fi guvernate de tradițiunĭ și obiceiurĭ, înainte de a fi guvernate de conștiința representanților pe carĭ și-ĭ aleg astăzĭ cetățeniĭ lor. Perioada de liberă discuțiune în care-ĭ găsim acum, a fost precedată de o lungă perioadă de constrîngere, în care activitatea conștientă a individuluĭ avea puțină înrîurire asupra legilor și instituțiunilor publice; perioada în care viața politică și socială era condusă de tendințele instinctive ale societățiĭ. In această lungă perioadă de constrîngere, atît morala cît și știința și arta, ca activităților liber desfășurate de creierul omenesc, nu se ridicaseră încă la rangul în care le găsim astăzĭ: ele nu-și asumaseră rolul de a dirija, prin mijlocirea opiniuniĭ publice, cursul fenomenelor sociale; ci eraŭ restrînse maĭ mult la rolul de a înbunătăți traiul material și moral al individuluĭ isolat. In această sferă restrînsă, ele se supuneaŭ totuși postulatuluĭ pe care Logica l-a recunoscut de la constituirea sa însăși: postulatuluĭ identității. Ce cere acest postulat? Următoarea elementară îndatorire: individul care voește să aibă un rezultat depe urma muncĭ creieruluĭ sĕŭ, este dator să păstreze noțiunilor pe carĭ el și le formează, un înțeles totdeauna identic. No-

ţiunea *a* să nu fie astăzĭ *a*, şi mîine *b*; căcĭ altfel ceea ce aĭ clădit astăzĭ, dărîmĭ mîine; şi dacă şi alţĭ indivizĭ vor face tot astfel, nicĭ o înţelegere omenească nu maĭ este posibilă. Acest postulat se maĭ numeşte în Logică şi postulatul evităriĭ contradicţiunii: adică noţiunea *a* nu poate fi *a* şi *b* în acelaş timp, cacĭ altfel nicĭ o sistematisare de cunoştinţe nu maĭ este posibilă. Lucru evident, mi se pare, pentru toată lumea.

Răspîndirea maĭ departe şi aplicarea cunoştinţelor dobîndite prin activitatea conştientă a creieruluĭ omenesc, aŭ fost condiţionate de răspîndirea şi aplicarea acestuĭ postulat al identităţiĭ. Din momentul ce în conştiinţa maĭ multor indivizĭ fu stabilit acordul asupra înţelesuluĭ uneĭ seriĭ de noţiunĭ, din acel moment apăru colaborarea inter-individuală, o activitate cu mult maĭ rodnică de cît cea individuală de pînă aci; din acel moment conştiinţa omenească făcu un pas înainte în cucerirea terenuluĭ dominat pînă aci de tradiţiunĭ şi obiceiurĭ. Istoria culturiĭ omeneştĭ ne păstrează amintirea multiplelor greutăţĭ carĭ fură de învins. Cît de refractare eraŭ bunioară inteligenţele elinilor din anticitate la primirea postulatuluĭ identităţiĭ în domeniul valorilor morale, ne spune în destul condamnarea şi moartea luĭ Socrate. Acest filosof voia să înveţe pe contimporanĭĭ sĕĭ, că ceea ce trebue numit *bun* şi *rĕŭ*, urmează să păstreze un înţeles identic pentru toată lumea; dar contimporanĭĭ sĕĭ, cele maĭ frumoase exemplare ale genuluĭ omenesc de atuncĭ, vedeaŭ în aceste învăţăturĭ, şi cu drept cuvînt, o ştirbire adusă puteriĭ zeilor. Este cu neputinţă, ziceaŭ dînşiĭ, ca mintea omenească sa fixeze ea eternul, cînd lumea e guvernată de voinţa zeilor! Omul care aduse învăţăturĭ contrare

trebui să moară. Și cîți alți mulți martiri, pînă ce raporturile omului cu natura și cu semenii săi, fură scoase de sub puterea tradițiunilor, obiceiurilor și superstițiilor, pentru a fi lăsate pe seama activității conștiente! Cîte suferințe morale și materiale pînă ce, în special, să-și facă drum convingerea, că guvernarea raporturilor sociale poate fi lăsată și ea pe seama aceleiași activități! Tradițiunile, obiceiurile și toate deprinderile instinctive de pînă aci, fuseseră tot-d'auna legate în mintea omenească cu credința că ele sînt opera statornică a unei voințe divine, care le-a impus pentru a da o ordine mersului lumii. Iar înlăturarea lor, cu teama de a vedea societatea căzînd în desordine și anarhie.

Popoarele din Apusul Europii suiră însă și această din urmă treaptă a evoluțiunii. Raporturile sociale, regulate pînă aci de obiceiuri și tradițiuni, fură supuse controlului conștiinții. Aceste popoare deliberează astăzi asupra legilor și instituțiunilor ce voiesc să-și dee; ele sînt intrate, cum ar zice W. Bagehot, în etatea cea matură a discuțiunii. [1]) Activitatea conștientă tinde să cucerească și să dirijeze tot. [2]) Și cu întinderea acestei cuceriri, în loc ca teama de a vedea societatea căzînd în desordine și anarhie să crească, din contră ea scade din ce în ce mai mult; lumea s'a deprins cu guvernarea bazată pe libera discuțiune. Increderea în stabilitatea raționamentului omenesc, atît de nesocotită în trecut, astăzi sporește, și tinde să înlocuiască cu de-

---

[1]) *Lois scientifiques du developpement des nations* (1885) pag. 171.

[2]) A se vedea interesantul studiu al compatriotului nostru D. Drăghicescu, *Le problème du déterminisme social.* (1903).

săvîrșire încrederea de pînă aci în statornicia voinței divine.

Procesul psihologic al acestui succes îl cunoaștem științificește în destul. Dacă activitatea conștientă a reușit să înlocuiască într'o măsură așa de largă activitatea instinctivă, aceasta se datorește proprietății pe care o are sufletul omenesc de a-și fixa în deprinderi constante ceea ce se asociază sporadic în lumina conștiinței sale. Toate operațiunile prin cari omul obține o conclusiune raționamentelor sale; toate asocierile între stările sale de conștiință, cînd sînt des repetate, rămîn cu dispoziținea de a fi efectuate cu mai multă ușurință pe viitor și ast-fel să se transforme într'un fel de instincte secundare. Ele constituesc tocmai acea ce numirăm deprinderile constante sufletești. Prin mijlocirea acestor deprinderi, — ești din repetițiunea actelor conștiente, — influența conștiinței omenești se întinde asupra instinctului. «Așa ajungem iarăși la constatarea făcută mai «înainte, că ceea ce deosebește popoarele culte de po«poarele sălbatice, și omenirea în genere de lumea «animală, nu consistă numai în civilisațiune externă, «în tradițiunea orală și scrisă, ci mai ales în disposi«țiunile sufletești. Acum ne devine încă și mai înțe«leasă firea culturii: anume, o vedem că ea tinde a «înlocui activitatea inconștientă, care se baza pe in«stinct, prin o activitate conștientă, bazată pe înțele«gerea rațională a cauzelor și a scopului; și că această «înlocuire ea nu o poate face de cît transformînd cele «dobîndite prin conștiință, în deprinderi automatice «cari se aseamănă cu instinctele. Deosebirea între in«stincte și deprinderi rămîne totuși următoarea: pe «cînd instinctele rămîn în afară de controlul conștiinței,

«asupra deprinderilor formate în urmă, aceasta păs-«trează posibilitatea de a le controla mersul, şi la tre-«buinţă de a le schimba direcţiunea. Deprinderile for-«mate din repetirea actelor conştiente sînt aşa dar cea «mai scumpă comoară pe care aŭ moştenit-o popoarele «culte de astăzi de la strămoşii lor, căci fără ele orî-ce «altă avuţie ar fi ca o literă moartă» [1]).

Şi între aceste deprinderi, cea mai adîncă şi mai fundamentală este, după cum am văzut, aceea care rezultă din aplicarea însăşi a postulatului identităţii. Nici cooperaţiunea între diferiţii membrii ai societăţii, nici viaţa socială însăşi nu ar fi cu putinţă, înainte ca o asemenea deprindere să fie fixată. Ea este, dintre toate deprinderile căştigate pe urma activităţii conştiente, cea mai apropiată de natura instinctului. Cu sdruncinarea ei se sdruncină întreg edificiul clădit de cultura societăţii.

Pentru clarificarea acestui adevăr, să ne fie permis a face o ipoteză. Să ne închipuim, că în sufletul unui popor din Apusul Europii, — a celui francez, bunioară, — o cauză extra-naturală ar veni să sdruncine această deprindere bazată pe postulatul identităţii. Valorile elaborate, saŭ o parte din valorile elaborate de conştiinţa acestui popor, să nu se regăsească avînd acelaş înţeles în capetele membrilor lui. Şi să luăm două cazuri. Intîi un caz din domeniul ştiinţei exacte. Să presupunem că înţelesul unui semn matematic, al lui *minus* (—) bunioară, ar suferi de pe urma sdruncinării aceleĭ deprinderi, şi în loc ca el să fie înţeles de toţi, saŭ aproape de toţi

[1]) H. Schurz, *Urgeschichte der Kultur*, pag. 9—10; Leopold Ziegler, *Das Wesen der Kultur*, pag. 15.

franceziĭ, în acelaş fel, ar fi cu un înţeles deosebit pentru fie-care din eĭ. Cine nu simte ca într'un asemenea caz întreaga viaţă economică şi socială a Franţiĭ ar stagna? Siguranţa activităţiĭ eĭ industriale ar dispare: nicĭ un inginer mecanic n'ar maĭ fi capabil să dirijeze o maşină cît de simplă, nicĭ o prevedere matematică n'ar fi cu putinţă; formele energieĭ naturale ar eşi de sub stăpînirea omuluĭ, etc. Şi dacă deprinderea bazată pe principiul identităţiĭ nu s'ar restabili, poporul francez saŭ ar pieri saŭ s'ar reîntoarce la vechia viaţă instinctivă a popoarelor sălbatice.

Al doilea caz, să-l luăm din domeniul moraleĭ sociale. «Dreptatea», bunioară, orĭ «dignitatea omenească», orĭ «cinstea», etc. să fie pentru fie care membru al poporuluĭ francez cu un înţeles deosebit. Ceea ce unul laudă, să critice cel-l'alt; ceva maĭ mult încă: ceea ce unul a lăudat ierĭ, să critice tot el astăzĭ. Cine nu simte că şi în cazul acesta o mare perturbare s'ar produce în viaţa socială a poporuluĭ francez? Ea n'ar fi poate aşa de profundă cum a fost aceea în cazul precedent, căcĭ viaţa economică a individuluĭ isolat ar putea să se continue maĭ departe, susţinută de alte valorĭ rămase constante, dar ceea ce n'ar putea să maĭ existe ar fi propriu zis viaţa publică, cooperaţiunea conştientă a indivizilor pentru a dirija fenomenele sociale. Discuţia din regimul representativ care se fundează pe ea, ar fi cu neputinţă, şi în cazul acesta cel maĭ bun serviciŭ pe care cine-va l-ar putea aduce poporuluĭ francez ar fi să-ĭ înapoieze vechile tradiţiunĭ şi obiceiurĭ, după carĭ el a fost guvernat cu cîte-va secole în urmă. El ar găsi în acestea stabilitatea pe care nu-ĭ i-ar putea-o da activitatea conştiinţeĭ sale.

In aceste două cazuri, nu atît schimbarea înţelesului cîtor-va noţiuni saŭ valorĭ sufleteştĭ este fenomenul care atrage după sine nişte consecinţe aşa de însemnate; înţelesul lor s'ar restabili dacă deprinderea intelectuală pe care o lasă după sine aplicarea postulatuluĭ indentităţiĭ ar fi rămas intactă; fenomenul important consistă în sdruncinarea deprinderiĭ sufleteştĭ însăşĭ. In fapt, nicĭ la poporul francez, nicĭ la cele l'alte popoare din Apusul Europiĭ, noĭ nu găsim valorĭ morale şi sociale carĭ să deştepte un înţeles tot-d'auna identic în *unanimitatea* capetelor omeneştĭ. Aceasta, dacă s'ar întîmpla, ar însemna că valorile morale şi sociale aŭ ajuns la exactitatea valorilor pe carĭ ni le dau ştiinţele exacte — şi încă şi la acestea nu poate fi vorba de o absolută unanimitate, fiind-că sînt şi aci de exceptat exemplarele capetelor patologice. O absolută unanimitate, este un ideal care nu poate fi atins, şi care nicĭ nu este de nevoie să fie atins. E suficient ca valorile moralo-sociale să se păstreze identice ca înţeles în majoritatea capetelor cugetătoare, să formeze cu un cuvînt, un curent al opiniuniĭ publice. Chiar dacă ele sînt la început împărtăşite *numaĭ* de o minoritate a societăţiĭ, este încă în deajuns; ele de la sine îşĭ vor face cu timpul drum. Căcĭ esenţialul cooperaţiuniĭ sociale nu stă atît în conţinutul acestor valorĭ, cît în deprinderea sufletească pe baza căreia aceste valorĭ se formează. Cînd această deprindere este identică în capetele majorităţiĭ, curînd are să urmeze şi identitatea de conţinut a valorilor. Şi aceasta se întîmplă tocmaĭ la popoarele din Apusul Europiĭ.

Aceste popoare, dacă aŭ rĕuşit să introducă lu-

mina discuțiunii în guvernarea vieții lor publice, apoi această reușită nu o datoresc unei prealabile înțelegeri asupra termenilor cari vor servi în discuțiune, adică adoptării unui fel de dicționar portativ pentru fiecare cetățean —, ci reușita o datoresc în primul rînd metodei lor de cugetare; metodă care transformată în deprindere a înlocuit vechile credințe instinctive. Termeni, fie ei cît de bine definiți, nu servesc la nimic, dacă lipsește metoda de cugetare care să-i fructifice. Dicționare portative pentru explicarea terminilor de «libertate», «constituție», «democrație», etc. se pot răspîndi cît de multe printre cetățenii unui popor neformat, ele nu vor aduce nici un folos; precum nu aduc nici un folos și miile și milioanele de evangelii răspîndite printre sălbaticii din centrul Africei. Cooperațiunea socială se bazează pe o identitate de deprinderi, iar nu pe o identitate de termini.

O asemenea cooperațiune socială bazată pe o identitate de deprinderi sufletești, găsim noi la fiecare popor din Apusul Europii. De aceea la aceste popoare viața politică și morală, activitatea științifică și creațiunile artistice, urmează un fir de continuitate. De aceea, mai presus de toate, sentimentul responsabilității pe care îl găsim înrădăcinat în sufletul fie-cărui cetățean. Acest sentiment asigură respectarea lucrului public și transformă multiplele forme externe ale civilisațiunii acestor popoare în tot atîtea realități sufletești. Viața politică se îmbracă în haina care-i este comodă ei: cetățeanul deliberează asupra afacerilor de Stat, fiind-că deliberațiunea acolo e posibilă și e rodnică. In mintea majorității cetățenilor domnind aproape aceleași deprinderi, opinia publică

este aci o realitate care se impune. Ea influenţează întreaga viaţa publică a acestor popoare. Ea dă şi un prestigiu regimului parlamentar. In lăuntrul acestuĭ regim formele acopăr maĭ totd'auna un fond real. Representantul pe care şi-l alege cetăţeanul pentru Parlament este cu drept cuvînt mandatarul acestuia, fiind-că între el, cetăţeanul alegător, şi representantul pentru Parlament, există o comunitate de ideĭ. Representantul continuă modul de a vedea al cetăţeanuluĭ, aşa că legile pe care el le votează sînt indirect cerute de către cetăţean. In genere întreaga viaţa politică a representantuluĭ, în parlament este desfăşurarea logică a unor principiĭ impuse de partid saŭ în orĭ-ce caz de opinia publică. Cetăţeanul prin mijlocirea preseĭ are putinţa de a o controla urmărind-o. In cele maĭ dese cazurĭ el o şi prevede. Fiecare cuvînt, fie-care vot al representantuluĭ este reflexul natural al înrădăcinatelor deprinderĭ pe carĭ le găsim în corpul electoral care l'a ales. Excepţiile sînt şi aci, dar în adevăr, ca excepţiĭ. Cetăţeanul le suportă, dar nu le aprobă. Ce ar zice, bunioară un socialist francez din zilele noastre, cînd i s'ar insinua că mandatarul săŭ a părăsit partidul socialist în urma uneĭ întrevederĭ ce a avut cu şeful statuluĭ? Ce ar zice el, cînd i s'ar insinua că mandatarul şi-a schimbat modul de a vedea, chiar într'o cestiune maĭ secundară? Ce ar zice, este poate greŭ de prevăzut, dar ce ar face la o viitoare alegere cu acest mandatar caricatură, cînd insinuarea s'ar adeveri, este lucru sigur.

Apoĭ, la aceleaşĭ popoare, criteriul de a judeca între ceea ce este drept şi nedrept, moral şi imoral, util şi păgubitor, etc., este aşa de intrat în deprinderile intelec-

tuale și morale ale cetățenilor, în cît el formează ca un fel de etalon obiectiv, înțeles de toți. Din această cauză la dînsele justiția se distribue prea puțin după noroc... In bilanțul întreprinderilor industriale, eventualitatea unuĭ proces judiciar nu compteză ca un risic de 100 % care să facă indispensabilă influența bine recompensată a unuĭ domn avocat.

Instituțiunile de Stat a acelor popoare, de asemenĭ, sînt nepărtinitoare față de interesele cetățenilor. Ele au rezultat, ce e drept, și acolo, din lungĭ și grele sforțărĭ; s'aŭ întocmit cu prețul a multor sacrificiĭ individuale; dar odată ce sînt ridicate la rangul de instituțiunĭ de stat, ele încetează de a maĭ fi prigonitoare sau favorabile pentru unele interese individuale. Aceasta o știe și o simte fie-care cetățean din Apusul Europiĭ. Incearcă de spune, bunioară, unuĭ negustor francez care calcă peste pragul uneĭ instituțiunĭ de credit, că n'are ce căuta aci, fiind-că opiniunile sale politice sînt deosebite de ale Directoruluĭ aceleĭ Instituțiunĭ, și aĭ să vezĭ cu ce exuberanță de veselie are să-ți răspundă francezul... Dar de sigur că n'aĭ să fiĭ așa de ridicol să te adresezĭ negustoruluĭ francez, ci aĭ să păstrezĭ cuvintele tale pentru negustoriĭ altor țărĭ! Cunosc eŭ uniĭ, carĭ n'aŭ să rîdă de loc...

In distribuirea justițiĭ, în funcționarea instituțiunilor publice, vechile deprinderĭ înrădăcinate în sufletul cetățenilor garantează pe fie-care individ în contra abuzuluĭ și a nedreptățiĭ. Cu cît aceste deprinderĭ sînt maĭ puternice, cu atît ele produc o maĭ strînsă solidaritate în jurul individuluĭ. In asemenea condițiunĭ un caz de abuz sau nedreptate nu maĭ izbește pe individ isolat, ci pe toți aceĭa carĭ împărtășesc aceleași

deprinderĭ sufleteştĭ. Persoana nedreptăţituluĭ dispare chiar înaintea principiuluĭ de solidaritate socială. Aşa se explică emoţiunea pe care a produs-o în Franţa sentinţa nedreaptă dată de justiţia militară în contra căpitanuluĭ Dreyfus, şi perseverenţa cu care opinia publică a cerut reabilitarea acestuia. Un oriental ar fi dispus să exclame în asemenea cazurĭ: «Ce atîta zarvă pentru un individ!» — «Maĭ bine un individ nedreptăţit de cît să se turbure ordinea societăţiĭ.» — «Nu o să schimbăm noĭ acum lumea!» — Şi din punctul sĕŭ de vedere, orientalul are dreptate; fiind-că pentru dînsul ordinea societăţiĭ e un ce deosebit de dreptatea ce se dă individuluĭ. In mintea şi chiar în realitatea vieţiĭ luĭ, aceste două subsistă una fără cea alta. La occidental este însă o altă înţelegere şi prin urmare şi o altă purtare. Pentru dînsul ordinea societăţiĭ consistă tocmaĭ în respectarea drepturilor individuluĭ. Cînd aceste sînt nesocotite, se sdruncină însăşĭ baza edificiuluĭ social.

Dar caracterul cultureĭ pe care o aŭ popoarele din Apusul Europiĭ, din nimic nu iese maĭ bine la lumina ca din examinarea ştiinţeĭ şi arteĭ acestor popoare. Nimic nu caracterisează maĭ bine pe aceste popoare, ca deprinderile şi tendinţele sufleteştĭ pe care le găsim la baza activităţiĭ lor ştiinţifice şi artistice!

Dar carĭ deprinderĭ şi tendinţe în materie de ştiinţă? Ştiinţa este una şi aceiaş, fie la Paris, fie la Peking! Prin urmare aceleaşĭ trebuesc să fie şi deprinderile saŭ tendinţele sufleteştĭ a celor ce o cultivă. Poate fi vre-un raport între voinţa individuluĭ şi adevărurile universale ale ştiinţeĭ? Se poate pune şi căştigarea adevărurilor ştiinţifice pe seama încordăriĭ sufleteştĭ a individuluĭ? Orientalul are şi în această privinţa

punctul sĕŭ de vedere. Ştiinţa pentru dînsul este un lucru dăruit de pronia cerească. Omul o primeşte pasiv, precum primeşte din mîna vrăjitoruluĭ toate băuturile miraculoase. O închide apoĭ în buteliĭ, o sigilează cu pecetia autorităţiĭ şi o distribue. Ea este un talisman care ajută la nevoie. «Aĭ carte, aĭ parte.» Distribuirea eĭ se face după anumite regulĭ, cîte odată şi din motive creştineştĭ. Boala uneĭ mame văduve saŭ a unuĭ tată bătrîn şi orb, orĭ sărăcia, orĭ serviciul militar care ameninţă să fie prea lung, şi altele multe, sînt motive suficiente carĭ să determine pe cel ce distribue buteliile sigilate să împărtăşească cu darul cărţiĭ şi pe unul a căruĭ inteligenţă este curată întocmaĭ ca a mĭeluluĭ nevinovat. Noul împărtăşit distribuie şi el maĭ departe cu aceaşĭ milă creştineasca din băutura miraculoasă. Deprinderĭ şi tendinţe sufleteştĭ? La ce nevoie, cînd cel de sus distribue?!

Occidentalul gîndeşte însă şi aci alt-fel. Pentru el ştiinţa nu este un talisman căzut din cerurĭ, ci o cucerire a minţiĭ sale propriĭ. In timp de secole a dăinuit în conştiinţa strămoşilor săĭ lupta între adevăr şi ignoranţă; şi încă ce luptă! Fie-care adevăr ştiinţific a fost cucerit şi apărat cu sacrificiĭ şi suferinţe; fie-care afirmare a conştiinţeĭ a fost consfinţită prin sînge de martir. Aceste suferinţe şi sacrificiĭ aŭ săpat adînci şi neşterse brazde în sufletul luĭ strămoşesc. Dar de sub asemenĭ brazde, sămînţa adevăruluĭ a răsărit în urmă maĭ puternică şi maĭ roditoare. Occidentalul de astăzĭ culege ceea ce strămoşiĭ săĭ, cu preţul atîtor suferinţe, aŭ sădit în sufletele lor! Asemenea lucrurĭ însă orientalul nu le simte şi nu le înţelege.

In activitatea ştiinţifică a popoarelor din Apusul Europiĭ se păstrează maĭ departe tendinţele şi deprinderile căştigate prin o muncă de veacurĭ; ele constituesc cel maĭ puternic îndemn spre progres. In entusiasmul filosofilor carĭ propagă o direcţie spiritualistă saŭ materialistă, teistă saŭ ateistă, optimistă saŭ pesimistă, etc.; în entusiasmul fie-căruĭ om de ştiinţă care apără un ideal; în puterea de sacrificiŭ a savantuluĭ, care pentru descoperirea unuĭ adevăr îşĭ petrece viaţa întreagă în laborator, uitîndu-se cu desăvîrşire pe sine; în curajul publicistuluĭ care se devotează binelui public; în respectul pe care mulţimea îl arată omuluĭ de ştiinţă...; în toate aceste manifestărĭ, principiul care dă viaţă şi susţine curentul este pornit din trecut. Sacrificiile şi suferinţele de altă dată vibrează maĭ departe în sufletul urmaşilor. Astă-zĭ sămînţa de odinioară a crescut şi dă rod; dar ea e tot sămînţa care s'a sădit odată în brazdele durerĭĭ şi sacrificiuluĭ.

De aceea locul însemnat pe care îl ocupă ştiinţa în mijlocul culturiĭ popoarelor din Apus. Ea este simbolul culturiĭ lor întregĭ. Munca oamenilor de ştiinţă, — muncă cooperativă în cel maĭ înalt înţeles al cuvîntuluĭ, — designează idealul organizaţiuniĭ sociale prin excelenţă.

Ştiinţa mijloceşte în primul rînd cucerirea naturiĭ şi adaptarea eĭ la scopurile conştiente ale omuluĭ. Ea luminează şi raporturile între om şi om. Adevărurile eĭ abstracte, sugerează aplicaţiunile practice, prin mijlocirea cărora traiul material al societăţiĭ se ameliorează. In sfîrşit în munca oamenilor de ştiinţă se întrevede icoana pe care va sfîrşi să o realiseze munca socială în viitor. Spiritul de sacrificiŭ; respectul pentru

adevăr și dreptate; și mai pre sus de toate entusiasmul pentru ideal și iubirea aproapelui, în sufletul omului de știință își găsesc ele cea mai deplină actualitate!

O singură emulă are știința în această din urmă privință, anume arta. Interesul popoarelor occidentale pentru artă este tot așa de vechiu ca și cel pentru știință. Luptele sufletești de odinioară s'au resfrînt și asupra formelor artistice, asociându-le în mod permanent deprinderilor căștigate. Fie-care epocă de înaintare în desvoltarea sufletească a acelor popoare se poate citi din manifestările lor artistice. Stilul arhitecturii în care se clădea altă dată, și stilul în care se clădește astă-zi; picturile cari delectaŭ ochii odinioară și picturile cari delectează ochii astă-zi; muzica, literatura din trecut, și muzica, literatura de astă-zi, etc., toate aceste manifestări ale artei staŭ într'o legătură strînsă cu cultura pe care aŭ avut-o aceste popoare în fie-care moment al istoriei lor. Arta cu deosebire, este între elementele culturii aceea care a pregătit în modul cel mai eficace bazele cooperațiunii sociale. Ea a lărgit cercul de simpatie al omului, deschizînd orizonturi noi emoțiunii sale. Ea a făcut interesantă, și prin urmare simpatică, viața altuia, — viața tuturor. Ea a realisat sub punctul de vedere al sentimentului, ceea ce știința a realisat sub punctul de vedere al rațiunii abstracte: deprinderea ca individul să se asocieze la munca semenului; sĕŭ una și aceași fiind logica sentimentului, întocmai cum una și aceași este logica rațiunii abstracte.

XI. — Așa se desfășură viața popoarelor din Apusul

Europiĭ; acestea sînt deprinderile lor; în spre acest ideal se îndreaptă ele.

Dar la noĭ?

Postulatul identităţii în logica raţionamentuluĭ şi a sentimentuluĭ?

Cooperaţiunea socială bazată pe un fond identic de deprinderĭ?

Priviţĭ la viaţa politică. Aci găsim realizat cazul al doilea din ipoteza ce făceam maĭ sus. Noţiunile de morală socială variază de la individ la individ. Cetăţeanul alegător gîndeşte una, representantul sĕŭ alta. Apoĭ acest representant, nicĭ el nu este obligat să gîndească toată viaţa în acelaş chip. Logica luĭ nu este internă, în creierul sĕŭ, ci externă, în împrejurărĭ. Astăzĭ noţiunea despre patriotism — bunioară, — îĭ dictează sprijinirea directă a Românilor din Ungaria; mîine însă aceaşĭ noţiune îĭ dictează contrariul. Astăzĭ, noţiunea de «luptă legală politică» se împacă cu noţiunea de «agitaţie legală pe stradă»; mîine, aceste două noţiunĭ se resping Astăzĭ, noţiunea de imoralitate şi noţiunea de demnitate bisericească se resping; mîine se împacă. Astăzĭ, noţiunea de falş patriotic şi de moralitate se resping; mîine, poate, se vor împăca... Ce mînă demonică vine să sdruncine continuitatea înrădăcinateĭ identităţĭ de judecată? Nicĭ o mînă, fiind-că nicĭ o aşa deprindere nu există. S'aŭ schimbat pur şi simplu împrejurările externe. Dar în viaţa politică a ţărĭĭ nu survine o perturbare în urma acesteĭ sdruncinărĭ? De loc. Perturbarea survine acolo, unde este o viaţă politică reală bazată pe asemenĭ deprinderĭ, dar nu acolo unde nu există. Viaţa politică a ţărĭĭ, în care asemenea sdruncinărĭ de logică se pot comite fără

pericol, stă mai jos, mult mai jos, de cît nivelul pe care-l indică aceste noțiuni de morală socială. Gradul de perturbare pe care o pot aduce în genere schimbările de înțeles ale unei noțiuni, este direct proporțional cu gradul de actualitate pe care o are înțelesul noțiunii în sufletul societății. Așa dacă bunioară în Franța o mînă demonică ar veni să schimbe înțelesul noțiunii de infinit matematic, ar rezulta, bine înțeles, o oare care perturbare în viața economică a poporului francez, dar nu prea mare. Căci industria mică, agricultura, comerțul, ar merge aproape neatinse înainte. Aceași schimbare în Turcia însă n'ar produce absolut nici o perturbare. Poate nici la noi. De asemenea și cu noțiunile morale. Pentru ca să ajungi a produce o perturbare morală în Turcia, trebue să alegi o noțiune fundamentală de morală practică, căreia să-i schimbi înțelesul ; căci cu schimbarea înțelesului la noțiunile pe cari le întrebuințează popoarele din Apus în viața lor politică, nu aduci nici o perturbare. Noțiunile cari n'au viață, adică n'au actualitate în sufletul unui popor, schimbîndu-li-se înțelesul nu produc nici o comoțiune ; ele sînt lucruri moarte, vorbe goale, pe cari le poți arunca cum vrei, fără să rănești moralmente pe nimeni.

Așa este cazul la noi. Vorbele de parlament, alegător, representant, democrație, libertate, egalitate, etc., întru cît considerăm în ele înțelesul pe care-l au aceste noțiuni la popoarele de unde le-am împrumutat, sînt vorbe goale, scoase dintr'un dicționar de ocazie Dar ele totuși trăesc în mintea societății noastre! Se întrebuințează zilnic! Negreșit, însă ele nu trăesc viața lor proprie, ci o viață de împrumut: ele sînt masca altor deprinderi, — acelea în adevăr reale! —

străine de acelea cu carĭ se leagă dînsele în ţările din Apus. Aceste alte deprinderĭ, — în adevăr reale, — le vom vedea maĭ tîrziŭ.[1]) Ele sînt reale, negreşit; masca lor însă nu. De aceea ele sînt stabile, pe cînd fisionomia pe care o ia masca variază după împrejurările externe.

Justiţia! Instituţiunile publice!.. «Aĭ pe *cineva* la Tribunal?» — «Aĭ pe *cineva* la Prefectură?» — «Aĭ pe *cineva* la Primarie?» — «Aĭ pe *cineva* la Bancă?» — «Aĭ pe *cineva* la Credit?» — O! maĭ ales la Credit! — «Aĭ pe *cineva* la Ministerul de instrucţie, de finanţe, de interne?..» Acest veşnic *cineva!* El face şi desface toate! El este realul, actualul. — «Nu pot iubitule, se opune legea. — Dar cînd vrea *cineva!* Fă-mĭ te rog hatîrul»... — Instituţiunea însăşĭ, o formă! Dacă aĭ pe acest *cineva*, atuncĭ aĭ dreptate, aĭ credit, aĭ libertate, aĭ autoritate, eştĭ cetăţean suveran... Dacă aĭ pe acest *cineva*, maĭ aĭ strade curate, aĭ gaz de luminat, aĭ loc rezervat pentru copilul tĕŭ în şcólă, aĭ pe comisar amabil şi pe judecător complesant, aĭ în jurul tĕŭ în sfîrşit o sumă de oamenĭ bine crescuţĭ... Şi puterea luĭ acest *cineva* nu s'a sfîrşit.

Acest *cineva* te sacrează om de ştiinţă şi chiar artist. El are jurnalul sĕŭ în care scribiĭ te latră saŭ te slăvesc. El are cenaclu, şi Academia sa. El are cu dînsul opinia publică şi de sub mîna luĭ nu scapĭ nicĭ odată. Numaĭ cîţĭ-va maĭ şireţĭ reuşesc să-i se strecoare printre degete. Anume aceia carĭ sĕ duc în străinătate şi vin de acolo cu o brumă de reputaţie şi cu ceva cărţĭ tipărite[2]). Omnipotentul *cineva* se dă

[1]) In capitolul urmator.

[2]) Prima condiţie pe care trebue sa o îndeplinească aceste

atuncĭ puţin la o parte şi zice: poftim trecĭ. Dar acum în urmă, din ce în ce maĭ rar. .

Aşa ajungĭ om de ştiinţă, aşa ajungĭ artist. Spiritul de sacrificiu? Respectul pentru adevăr şi dreptate? Şi maĭ pe sus de toate entusiasmul pentru ideal şi iubirea aproapeluĭ? . . Mila ta, Doamne! Scoate-ne din visul urît în care ne sbatem!

— Domnul A a scris un volum asupra higieniĭ ţăranuluĭ român! — E interesant? — Maĭ mult de cît interesant. Are să aducă o adevărată revoluţie în serviciul sanitar. Mi-e teamă că o să se schimbe chiar Ministrul! — L-aĭ citit? — Nu. Mi-a spus Domnul B.

— Aşa dar Domnul A a scris un volum important? — Dar de unde Domnule! O plagiare după rapoartele medicilor de plasă! O inepţie! — L'aĭ citit? — Nu. Mĭ-a spus Domnul C...

— Auzit-aĭ că Domnul D a scris un volum asupra luĭ Cuza-Vodă. O adevărată capo-d'operă. — L'aĭ citit? — Nu. Mĭ-a spus Domnul E . . .

— Aşa dar cunoaştem în sfîrşit meritele luĭ Cuza-Vodă. A apărut volumul domnuluĭ D. — Volumul Domnuluĭ D? Dar e un volum de comandă! Mĭ-a spus mie Domnul F că volumul e ridicol...

Şi ast-fel cu tot ce se publică. Este interesant; este capo-d'operă; este o excepţie; este o scriere ridiculă ...fiind-că aşa a spus Domnul B, saŭ Domnul C, saŭ Domnul E..'. Toată lumea este cu urechia gata

---

cărţi tipărite pentru a-şĭ face efectul dorit, este să fie voluminoase şi pe cît se poate maĭ multe. Omnipotentul *cineva* judecă prin sensaţiuniile sale de pipăit. Să fie volumul mare, cu hîrtie groasă, greu la cîntar; de conţinut el nu se preocupă. Avis celor interesaţĭ.

la ce se spune, şi nimenĭ nu deschide publicaţia să se convingă de cuprinsul eĭ adevărat... Aşa se petrec lucrurile de altmintrelĭ şi în satul... cutare dinspre munte, locuit de compatrioţiĭ noştri analfabeţĭ.

— Auzit-aĭ vere Ioane de ce spune lumea? — Nu. Ia spune-mĭ vere! — Şi vărul Ghiţă începe să istorisească ceea ce a auzit şi el de la alţiĭ...

Cine ar pretinde luĭ văru Ghiţă să-şĭ claseze ideile şi să-şĭ controleze afirmaţiunile?.. Ce pretenţie! Aşa nu e de mirare că minciunile cele maĭ sfruntate se plimbă liber prin cele ce spune Domnul B, C, E... Sînt aceştiĭ Domnĭ iubitorĭ de minciună? Eĭ nu atît, cît sînt ceĭ carĭ îĭ ascultă. Inregistrînd toate sgomotele carĭ să produc, — sgomote carĭ se multiplică îndată ce omul părăseşte mediul sătesc, — urechia acestora constitue o perpetuă tentaţiune pentru ceĭ mincinoşĭ.

O! dacă iubirea de adevăr ar cădea din cerurĭ, ca mana despre care ne vorbeşte Biblia!

Din nenorocire, ea trebue cucerită — prin forţele noastre propri.

Va veni şi vremea eĭ odată

. . . . . .

De asemenea va fi şi cu arta.

Sărmane artist român! Trista ta odissee o cunoaştem de mult.

— Sînt un tînăr poet, Domnule, rătăcit într'o lume pe care nu o înţeleg şi nu mă înţelege. Dascăliĭ meĭ din şcoală mă deprinseseră cu ilusiunea că aş avea un talent ce ar fi de folos ţărĭĭ In cărţile mele citisem că literatura şi arta înalţă şi dă prestigiu popoarelor. M'am încrezut lor şi ast-fel s'a înrădăcinat în sufletul meŭ dorul de a munci pentru literatură. Eram încre-

dințat că am găsit ținta care să-mĭ călăuzească viața întreagă! Doamne! cine ar fi bănuit că idealul ce mi-l alesesem mă va condamna maĭ tîrziŭ să pierd întru atîta stima concetățenilor meĭ!

— Leneșule, îmĭ zicea unul, care-'mĭ voia de alt-fel binele, eștĭ destul de sănătos și inteligent ca să-țĭ cîștigĭ viața. Ce umbliĭ cu versurĭ și cu cerșetoriĭ? Te sfătuesc ca să te apucĭ de o muncă cum se cade, serioasă...

Am plecat de la dînsul mîhnit, văzînd că nu ne vom putea înțelege.

Am apelat la mintea și patriotismul tuturor Românilor pe carĭ eram obișnuit a-ĭ vedea represintînd puterea Statuluĭ.

— Sîntem în criză, Domnule, mi se răspundea pretutindenĭ, nu avem vreme să ne gîndim și la trîntoriĭ carĭ visează. Țara are nevoie de economiĭ urgente!

— Dar și criza literară e o înjosire pe care trebue să o evităm.

— Criza literară! Cine se ocupă de criza literară? La Berlin nimenĭ nu întreabă de ea. La Berlin, important este să se știe dacă avem recoltă saŭ nu. De o fi lipsă de poeți n'are să ne vină controlul european, dar de o fi lipsă de banĭ, desigur.

— Dar o țară fără cultură proprie, fără aspirațiunĭ sufletești întrupate în forma eternă a frumosuluĭ, este o țară barbară, este o zestre pregătită altor neamurĭ, un simplu grînar la dispoziția străinătățiĭ... Apoĭ literatura nu este nicĭ ea fără o utilitate imediată! Aț uitat oare serviciile aduse de literațiĭ noștri din trecut?

— Aŭ fost timpurĭ de poezie acelea; acum nu maĭ sîntem în ele.

Si am plecat maĭ departe: pretutindenĭ am găsit pe Romînĭ ocupaţi. Uniĭ cu politica, alţiĭ cu alte micĭ daraverĭ... Pretutindenĭ am fost un inoportun.

«Cultul pentru artă», «mîndria naţională», «unitatea de aspiraţiunĭ»..., toate aceste cuvinte, carĭ în sufletul meŭ eraŭ legate de emoţiunĭ adîncĭ şi mă mişcaŭ pînă la lacrămĭ, în eĭ nu deşteptaŭ nicĭ un ecou. Pe cînd eŭ le vorbeam, vedeam pe uniĭ încreţindu-şĭ fruntea, pe alţiĭ clipind din ochĭ şi făcînd grimasurĭ; uniĭ îşĭ netezeaŭ părul, alţiĭ se frecaŭ pe pîntece..., nicăerĭ însă o înţelegere simpatică. Eram maĭ mult de cît un inoportun.

In toate casele prin carĭ am intrat am auzit vorbindu-se o limbă străină, şi am simţit că ceea ce interesează pe vorbitorĭ nu are nicĭ o legătură cu cultura naţională. Bibliotecile asupra cărora mi-am aruncat ochiĭ eraŭ pline de romane franţuzeştĭ şi de toate produsele uneĭ imaginaţiunĭ aţîţate de sensaţiunĭ erotice. In puţine saloane am găsit vre-o carte saŭ revistă română; în schimb însă am găsit în foarte multe: *Fin de siècle, L'indiscret, L'amour, Le chic, Le Frou-Frou, Le vieux marcheur, Le Pêle-Mêle...*, şi toate picanteriile sensibilităţiĭ parisiene. Pentru adevărata artă nicĭ un loc. Românul nu arată nicĭ un interes pentru dînsa. — «Noi gustăm numaĭ literatura amoroasă, şi încă şi pe aceasta sub forma aceea care dă maĭ multe plăcerĭ suculente... In oraşe românul civilisat găseşte această literatură în romanele şi jurnalele franceze, iar românul de la ţară în glumele şi anecdotele piperate carĭ fac ocolul satuluĭ. Şi în această preferinţă noĭ Românii de astăzĭ sîntem consecinţĭ cu gusturile strămoşilor noştri. Căcĭ să nu uiz[illegible]

tăm: aceştia aŭ fost în primul rînd *procreatorĭ* şi numaĭ arare-orĭ *creatorĭ*...» — îmĭ zicea, jumătate în glumă, jumătate în serios, un bun cunoscător al firiĭ poporuluĭ nostru. Şi dînsul va fi avînd poate dreptate. Literatura adevărată să maĭ aştepte pînă ce simţurile Românilor se vor maĭ potoli sub disciplina şcoaleĭ şi bisericeĭ...

In aşteptarea acestuĭ moment, un gînd îmĭ străfulgeră prin minte. Dacă Românii sînt prea ocupaţi de alte interese, de ce n'aş încerca apelul meŭ pe lîngă streiniĭ împămînteniţi? Poate că recunoştinţa pentru noua patrie să-ĭ facă pe aceştia maĭ primitorĭ.

Şi am bătut la uşa acestora. Un armean bogat, reputat ca un Mecena în cercurile politice, şi cu o poziţiune socială excepţională, mi s'a părut a fi cel maĭ indicat. M'am dus la dînsul.

Armeanul era în cele maĭ bune dispoziţiĭ.

— Literaţiĭ sînt foarte folositorĭ ţăriĭ, şi de aceea eu i-am încurajat în totdeauna, începu dînsul; eĭ sînt singurĭ chemaţi ca să scrie pentru poporul de jos istorioare morale şi să tipărească cărţi religioase pentru a întreţine printre ţăranĭ gustul citituluĭ.

— Dar nobile Domn, îndrăsneĭ eŭ, un asemenea rol nu se potriveşte pentru literaţiĭ noştri. Aşĭ înţelege acest rol atuncĭ cînd neamul nostru ar fi periclitat în existenţa limbiĭ şi naţionalităţiĭ sale; aş înţelege atuncĭ cînd ne am găsi în Asia mică între Ruşĭ şi Turcĭ, dar aşa cum din fericire ne aflam, sub scutul civilizaţiuniĭ europene, socot că literaţiĭ noştri pot avea un rol maĭ preţios. Eĭ ar putea să creeze din originalitatea lor o plăsmuire nouă pentru cultura naţională...

— Patriotismul meŭ nu-mĭ dictează să fac de cît ceea ce fac; şi sînt mulţumit cu atît. Am ajutat să se tipărească istorioare morale pentru sătenĭ, şi acum mă preocup să înfiinţez un teatru sătesc...

— Dar ce valoare artistică poate avea un aşa teatru?

— Nicĭ una, se poate. Dar aşa cred eŭ că este maĭ bine.

Toate stăruinţele mele de a deschide în mintea nobiluluĭ armean alte orizonturĭ aŭ fost de prisos. Am înţeles atuncĭ că un ideal comun nu se poate altoi în mentalitatea a doĭ oamenĭ de rase diferite, şi m'am retras.

Alăturĭ era vila unuĭ german îmbogăţit... dar bunul simţ îmĭ spunea să renunţ a apela maĭ departe. De ce străiniĭ să se preocupe eĭ maĭ mult de arta şi literatura naţională de cît Româniĭ eĭ înşişĭ?

La Berlin nimenĭ nu întreabă de aşa ceva! La Berlin important este să se ştie cît grîŭ şi porumb avem... Şi de ce patrioţiĭ românĭ să-şĭ impună eĭ o datorie, pe care nu o cere Berlinul?

Sărmane poet, odissea ta e tristă, e foarte trista. Dar îţĭ rămîne totuşĭ o cale care să-ĭ pună un sfîrşit: este calea pe care ţi-o deschide politicianismul! Cîntă gloria acestuia!

Calea a fost bătătorită de mulţĭ alţiĭ. Ea este totuşĭ singura care te va duce pe sub arcurĭ de triumf.

XII. — Poporul nostru n'a putut cîştiga, ce e drept, în trecutul sĕŭ, nicĭ deprinderile uneĭ muncĭ disciplinate, carĭ fac înflorirea activităţiĭ industriale de aiurea; nicĭ deprinderile comerciale şi spiritul de prevedere cu carĭ sînt înzestrate alte popoare; nicĭ ajutorul pe

care religiunea, ştiinţa şi arta, l-ar fi putut da destoinicieĭ sale sufleteşti; nicĭ una din acele deprinderĭ superioare carĭ daŭ o actualitate culturiĭ desăvîrşite, aşa cum s'ar înţelege o asemenea cultură în Apusul Europiĭ! Dar lipsa acestor deprinderĭ nu a fost împlinită cu deprinderile pe carĭ le vedem la dînsul astăzĭ. In viaţa luĭ artistică, era naivitatea, dar nu grotescul; în viaţa sa intelectuală limitarea, dar nu minciuna; în viaţa sa morală simplitatea, dar nu totala pervertire a caracteruluĭ! Deprinderile sale din trecut eraŭ deprinderile eşite în mod natural din viaţa unuĭ popor pastoral şi de mică agricultură; obişnuit să conteze maĭ mult pe liberalitatea naturiĭ de cît pe disciplinarea munciĭ sale; restrîns în obiceiurile miculuĭ grup de familie; stîngaciŭ, de şi cu simţul răspunderiĭ, în actele vieţiĭ publice. Cu aceste modeste deprinderĭ totuşĭ, ce popor răsboinic; ce popor patriot! Activitatea sa de pe toate terenurile, era cîrmuită de motive modeste, dar în schimb motive eşite din propriul săŭ fond sufletesc. Cultura luĭ era mică, foarte mică, dar era o prelungire a proprieĭ sale fiinţe, iar nu caricatura unuĭ gigant. Conştiinţa luĭ nu se ridicase pînă la idea de naţionalitate pe care o găsim cu mult înainte la popoarele culte. Conştiinţa poporuluĭ nostru proceda maĭ intuitiv, dar şi maĭ convingător. Ea întrupase în idea de «moşie», de «vatră strămoşească», o energie sufletească tot atît de nobilă ca şi cea cuprinsă în ideile străine. Pentru apărarea eĭ curgea sîngele în şiroae!

Toate aceste începuturĭ de cultură naţională, privite însă de departe de ochiul unuĭ străin european, aveaŭ negreşit să apară ca prea localnice şi prea în-

chise marilor interese ale civilizaţiunii apusene... Străinul care se găsea în mijlocul lor nu se simţia ca la dînsul acasă. Ele formaŭ tot atîtea îngrădirĭ carĭ limitaŭ confortul vieţiĭ internaţionale. In schimb însă ele dedeaŭ celor obişnuiţĭ cu dînsele o călăuză sigură şi un reazîm practic. Ele îşĭ aveaŭ rostul lor.

Un istoric din anticitate ne povesteşte despre o ţară, al cărei climat avea curioasa proprietate de a întrupa din jocul luminei şi din umbrele de nourĭ tot felul de forme a unor animale fictive, care proiectate apoĭ în zare făceaŭ groaza străinilor carĭ vizitaŭ ţara. Dar locuitoriĭ indigenĭ să obişnuiseră aşa de mult cu aceste forme de animale în cît după ele eĭ să călăuzeaŭ în viaţa lor practică. [1])

Aşa şi formele culturei noastre rudimentare. Sufletul poporuluĭ nostru să regăsea în mijlocul lor ca într'un vestmînt croit pentru dînsul. Ele ocroteaŭ fondul stramoşesc al vieţiĭ noastre naţionale.

Şi tot acest fond strămoşesc a fost părăsit şi uitat prin influenţa politicianismuluĭ...

Prin carĭ mijloace aŭ isbutit eĭ politicianiĭ, să transforme într'un timp aşa de scurt sufletul poporuluĭ nostru ? Prin ce farmec aŭ isbutit eĭ să momească şi să robească atîtea capete carĭ s'aŭ alipit lor, şi ne aŭ adus astfel pseudo-cultura de astăzĭ ?

---

[1]) Citat de E. Lytton Bulwer, *England and the english*, pag. 4.

CAPITOLUL V

I — O sofismă ingenioasă. Politicianiĭ cer ca reformele introduse de dinșiĭ să nu fie judecate după realitatea lor însăși, ci după valoarea unuĭ pretins ideal pe care ele l-ar indica pentru viitorul țăriĭ. II — Explicarea psihologică a succesuluĭ pe care l-a avut politicianismul la noĭ. Starea sufletească a popoarelor ce trăesc din păstorie și agricultură primitivă. Legatura între această stare sufletească și promisiunile revoluționarilor politicianĭ. III — Felul de studiĭ pe carĭ le făcură primiĭ tineri românĭ duși în străinatate. Instituția bursierilor. Carte bună pentru orĭ-ce. Știința prin care se improvisează fericirea țăriĭ. Raționalizarea legilor și instituțiunilor.

I. — Dar înainte de a răspunde la această întrebare, este maĭ nimerit a elucida o nedumerire, care, susținută prin o ingenioasă sofismă de judecată, a reușit să se comunice unuĭ mare număr din inteligențele publiculuĭ nostru: nedumerirea următoare. Foarte bine, vor fi gîndind mulțĭ din cititoriĭ noștri, formele externe pe carĭ politicianiĭ noștri le-aŭ împrumutat culturiĭ apusene n'aŭ fost cerute și n'aŭ deșteptat un fond sufletesc corespunzător în viața poporuluĭ; ele aŭ rămas la suprafață; — dar totuși, nu pot ele servi de azĭ înainte ca un ideal pentru desvoltarea poporuluĭ român? Nu pot ele forma albia, — astăzĭ poate nesigură, dar mîine din ce în ce maĭ stabilă, — care să determine cursul vieții poporuluĭ nostru? Și atuncĭ, — dacă este astfel, — critica ce aĭ făcut nu se îndreaptă ea la urma urmelor contra poporuluĭ român însuși? Cum, nu-ĭ

crezĭ pe el capabil să se adapteze culturiĭ apusene? N'aĭ încredere în puterea luĭ de viaţă? Urmezĭ exemplul Fanarioţilor de odinioară carĭ se îndoiaŭ că Româniĭ pot avea un stat şi chiar o limbă?..

Sofisma este ingenioasă, recunosc, şi ea poate servi ca tip altor sofisme pe carĭ le găsim prin tratatele de Logică.

Adică ce susţine în aparenţă sofisma? Că idealul este necesar pentru desvoltarea unuĭ popor. Poate fi tăgăduit adevărul cuprins în această afirmare? Nu, negreşit. A-l contrazice, ar fi să contraziceĭ toate învăţămintele istorieĭ şi întreaga direcţie a ştiinţeĭ sociale de astăzĭ. Nimenĭ nu s'a gîndit la aceasta. Acum însă, care este fondul pe care sofisma il ascunde? Iată-l. Anume forme, pe carĭ le găsim la popoarele culte din apusul Europiĭ şi carĭ luîndu-se drept ideal de alte popoare ar putea fi negreşit utile, fiindcă ar deştepta în conştiinţa acestora străduinţa spre maĭ bine, — se găsesc astăzĭ din anumite împrejurărĭ nu ca ideal ci ca o realitate în trup şi oase pe pămîntul ţărĭĭ Româneştĭ; — ca realitate ele sînt detestabile; dar noĭ sa nu le judecăm după realitatea lor, ci după ceea ce ar fi ele ca ideal! Adorabil. Adică cum oare?

Formele culturiĭ apusene, carĭ s'aŭ întrupat la noĭ în anumite instituţiunĭ, din carĭ anumiţĭ oamenĭ, saŭ anumite coteriĭ politice, trag profite personale în paguba ţărĭĭ întregĭ [1]), să nu influenţeze viaţa politică a

[1]) Ca un exemplu tipic de cum procedeaza politicianiĭ noştri pentru favorizarea unor anumite instituţiunĭ la carĭ eĭ sînt direct interesaţi, ne poate servi legea de prelungire a privilegiului Bancii Naţionale votata în 1901. Politicianiĭ aŭ acordat Băncĭĭ avantagiĭ de cîte-va zecĭ de milioane în paguba ţării, şi aceasta chiar fără ca Banca să le fi cerut măcar!

poporuluĭ nostru prin realitatea lor, ci prin idealul pe care ele l-ar putea constitui? Asupra moraluluĭ nostru să nu influenţeze exemplele detestabile, singurele reale, pe carĭ le avem din partea politicianilor, ci exemplele ideale pe care eĭ le scriŭ prin gazete? Asupra desvoltarii economice a ţariĭ noastre sa nu influenţeze practica reală a institutelor noastre de credit, ci practica ideala pe care ele ar putea să o aibă? In sfîrşit, nu ceea ce se vede şi se petrece în fapt, ci ceea ce ar trebui să se vadă, saŭ să se petreacă, are o influenţă hotarîtoare asupra noastră? Iar peste cîteva zecimĭ de anĭ, să nu ne aşteptam la tristele rezultate pe carĭ le aduce realitatea lucrurilor, ci la niŝte rezultate ideale pe care le va aduce cu sine, el, din sfera luĭ senină, idealul?

Foarte igenios, nu este aşa?

Aĭ un copil de şcoală şi vreĭ să-ĭ daĭ o bună educaţiune. Dar din diferite împrejurărĭ nu găseştĭ omul căruia să-l încredinţezĭ. Atuncĭ te gîndeştĭ la următoarea combinaţie: laşĭ copilul pe mîna primuluĭ venit şi te mulţumeştĭ să scriĭ pe păreţĭ camerii sale de studiu toate preceptele pedagogice. După puţin timp constaţĭ la copilul tĕŭ cele maĭ urîcioase deprinderĭ. Te alarmezĭ. Improvizatul pedagog însă ţĭ dă curaj, zicîndu-ţĭ n'avea grijă, preceptele pedagogice staŭ încă scrise pe perete!

Saŭ alt exemplu; — acela chiar luat prin analogie după un fapt real.

A fost o bună idee, că s'a constituit un Domeniu al Coroaneĭ care pe lîngă alte scopurĭ, prin agricultura sistematică ce se va face pe dînsul, va avea să servească drept model cultivatorilor învecinaţĭ. Munca organisată

pe dînsul dirijată după ultimele cerinţe ale ştiinţeĭ, să fie ca un ideal pentru fie-care agricultor român. Excelent. Coroana a şi înţeles acest scop şi s'a grăbit să-l realiseze pe cît i-a fost cu putinţă. Să presupunem însă că în locul celuĭ care poartă coroana regală română, ar fi fost un altul, un oare-care Milan Obrenovicĭ, bunioară, care s'ar fi grăbit să arendeze toate terenurile sub orĭ şi ce condiţiĭ, numaĭ banĭ să iasă, mulţumindu-se cu semnarea legiĭ de înfiinţare a Domeniuluĭ, şi publicarea eĭ peste tot locul, adică cu afirmarea idealuluĭ ... Tot acelaş lucru ar fi fost?

Nu vĭ se pare că această sofismă reaminteşte judecata unor funcţionarĭ europenĭ de prin coloniile africane, carĭ spoliază şi jefuesc bietele populaţiunĭ indigene în numele principiilor democratice?

Şi cel puţin aceştia aŭ o scuză, — tristă scuză, — pentru urîtele lor fapte, pe aceea de a fi representanţiĭ uneĭ rase superioare, cu drepturĭ acordate de civilizaţie de a trăi din munca uneĭ rase inferioare.

Dar politicianiĭ noştri? Care le este origina? Carĭ le sînt drepturile?

Sporit-aŭ eĭ cu ceva puterea de muncă a acestuĭ popor? Nu; eĭ sînt de preferinţă consumatorĭ iar nu producătorĭ de muncă. Atuncĭ ce înţeles să aibă cuvintele lor de a avea încredere în puterea de viaţă a poporuluĭ român? Lăsînd la o parte ingenioasa sofismă, nicĭ un înţeles altul de cît următorul: ţara este bogată şi poporul blajin, iar noĭ politicianiĭ putem duce încă multă vreme viaţa de paraziţĭ de pînă acum. A suportat el, bietul Român, alte multe poverĭ pe umeriĭ luĭ în trecut. Credeţĭ că n'are să suporte el şi pe acelea pe carĭ i-le impunem noĭ cu pseudo-civilisaţiunea de

azĭ? Nu-l cunoașteți bine, Domnilor! N'ați voit nicĭ odată să vă scoborîți pînă la el și să vă convingeți de puterea luĭ, nemărginita lui putere de ..răbdare!

A! fără îndoială, dacă din rîndurile acestor politicianĭ s'ar recruta oamenii carĭ să dea exemplul corectitudineĭ în conducerea afacerilor publice! Dacă frumoasele lor cuvinte ar începe să aibă o actualitate în însăși faptele lor! O! atuncĭ s'ar putea vorbi de ideal și de binefacerile luĭ!..

Dar acest ideal, care de altmintrelĭ întreține în toate cazurile viața societăților, nu întreține din nenorocire tot-deauna și fericirea indivizilor în parte. El cere maĭ adesea sacrificiĭ de cît dă avantagiĭ acestora din urmă! De aceea el este greŭ de cultivat, maĭ ales de către politicianĭ!

Oare găsit-aŭ politicianiĭ noștri mijlocul de a alege un ideal care să înceapă prin a da avantagiĭ personale înainte de a se simți binefacerile luĭ pentru societate?

II. Prin ce mijloace aŭ isbutit politicianiĭ noștri să robească într'un timp așa de scurt *sufletul poporuluĭ* român? Prin ce farmec aŭ știut eĭ să momească atîtea capete, carĭ s'aŭ alipit lor și ne-aŭ adus ast-fel în starea de pseudocultură în care ne găsim astăzĭ?

Răspunsul la asemenea întrebărĭ mi se pare a fi numaĭ unul; acela care în teză generală s'a adeverit a fi o lege urmată în desvoltarea tuturor popoarelor carĭ s'aŭ aflat în condițiunile în carĭ ne-am aflat și noĭ. Adevărul anume: că orĭ ce popor, — și decĭ cu foarte multă probabilitate și al nostru inclusiv, — se robește cu ușurință unuĭ gen noŭ de viață, de cîte orĭ în acest gen noŭ de viață se exaltă viții saŭ

relele sale deprinderĭ din trecut. Virtuţile saŭ deprinderile bune sînt ca zidurile de apărare ale individualităţiĭ unuĭ popor; ele sînt uneorĭ greŭ de dărîmat şi în toate cazurile greŭ de reconstruit; viţiile saŭ deprinderile rele însă, sînt tot-deauna ca niște porţi, deschise orĭ-căreĭ inovaţiunĭ venite din afară. Alegĭ mijlocirea celor dintîĭ, atuncĭ aĭ nevoie de timp pînă să schimbĭ genul de viaţă al unuĭ popor; căcĭ virtuţile saŭ deprinderile bune cer tot-dea-una sacrificiĭ, şi poporul nu e dispus să le acorde într'un timp prea scurt; alegĭ însă mijlocirea viţiilor, saŭ relelor deprinderĭ, atuncĭ calea ţi-e scurtă; momeala reuşeşte. Poporul te primeşte chiar cu entusiasm. Noul gen de viaţă pe care tu-l aducĭ, este un simplu decor, care vine să poleiască saŭ să rafinezе o veche slăbiciune.

Aşa se explică şi izbînda politicianismuluĭ nostru. El a intrat în viaţa poporuluĭ român pe poarta cea larg deschisă a uneĭ vechĭ, nenorocite deprinderĭ... Am amintit această deprindere de cîte-va orĭ în cursul acestor paginĭ; ea este de alt-fel destul de răspîndită în mijlocul omenirĭĭ. Această deprindere este comună maĭ tuturor popoarelor carĭ trăiesc, cum a trăit pînă acum de curînd şi poporul nostru, din păstorie şi din munca agricolă primitivă. Ea poate fi descrisă ast-fel: In organisaţia popoarelor carĭ trăiesc din păstorie şi muncă agricolă primitivă, individul găseşte un mediŭ puţin prielnic pentru desvoltarea energieĭ sale economice. Tehnica producţiunĭĭ obişnueşte pe individul acestor popoare cu o inexactă preţuire a timpuluĭ şi cu o prea slabă responsabilitate personală. Ca membru al unuĭ popor de păstorĭ şi de agricultorĭ primitivĭ, individul găseşte în comunitatea familiară, precum şi

în uşurinţa cu care se pot dobîndi cele necesare vieţiĭ, nişte sprijine carĭ îl scutesc de o prea mare încordare; el e maĭ curînd înclinat să pună pe seama liberalităţiĭ naturiĭ de cît pe a munciĭ sale propriĭ, rodul pe care-l culege. Şi pînă la un oare-care punct, cu multă dreptate. In faza în care se găseşte tehnica producţiunii luĭ, influenţa natureĭ este în adevăr covîrşitoare. O ploaie venită la timp, saŭ o primăvară fără îngheţ, preţuesc maĭ mult de cît orĭ-ce muncă depusă de om. In asemenea condiţiunĭ, cum n'ar fi înclinat individul să creadă că natura face totul şi omul nimic? Belşugul ca şi sărăcia vin de sus, ca ploaia şi îngheţul; individul le suportă, fără să li se poată împotrivi. De fapt el nicĭ nu riscă pe socoteala sa proprie să braveze pe una saŭ pe alta, ci de regulă se încorporează unor comunităţi strîns unite, carĭ îl adăpostesc în timpurile grele [1]).

Această lipsă de energie în cîştigarea vieţiĭ, nu exclude însă orĭ ce fel de alte calităţi. Poporul constituit din păstorĭ saŭ din agricultorĭ primitivĭ, poate fi din punctul de vedere al moravurilor de familie, al obiceiurilor şi al patriotismuluĭ, un popor foarte ridicat;—şi aşa a şi fost poporul nostru. Indolenţa cu care el aştepta culegerea fructelor, saŭ creşterea vitelor, nu atrăgea după sine aceeaşĭ indolenţă în întîmpinarea vrăjmaşilor carĭ călcaŭ hotarele ţăriĭ! De asemenea nicĭ zilele de muncă pe care el le abătea de la scopurĭ economice, nu eraŭ puse la dispoziţia desfătărilor corporale. Poporul nostru fără îndoială n'a dus viaţa pe care a dus-o cetatea Sybaris!

[1]) O ilustrare a acestuĭ adevăr prin fapte este dată de către

Dar deprinderea luĭ nenorocită de a-şĭ înfăţişa producţiunea economică în tocmaĭ ca o mană cerească venită de sus, era pentru el o poartă deschisă care avea să-l expună la multe ademeniri nenorocite în viitor. Cel dintîĭ care s'ar fi ridicat să-ĭ zică: «Fraţilor, «am găsit mijlocul să fim cu toţiĭ fericiţi. Ascultaţĭ de «mine, căcĭ poveţele mele sînt spre folosul tuturor şi «spre paguba nimenuĭ»...; el, blîndul popor român, avea să-l privească încrezător şi să-l asculte pînă la sfîrşit. Iar acesta ar fi continuat, exaltîndu-ĭ nenorocita sa deprindere ast-fel: «Fraţilor, voĭ n'aţĭ cunoscut «pînă acum de cît o parte din fericire, căcĭ partea cea «maĭ mare v'a fost ascunsă de răuvoitoriĭ voştri! «Dacă a-ţĭ cunoaşte-o însă şi pe aceasta! Ea este aşa «de nemărginită, că poate mulţumi pe toţĭ Românĭĭ de «o potrivă: sătean, meseriaş, preot, neguţător, soldat, «student, boer, Domn... Ea vine de la Dumnezeŭ, ca «soarele, ca aerul, ca apa; ea este proprietatea uni«versală. Dacă voĭ aţĭ putea-o atinge şi gusta!» — «Dar cum? Dar cum? Vorbeşte Făt-frumos, şi dă-ne «această fericire nemărginită». — «Nimic maĭ uşor fra«ţilor! Decretăm egalitatea tuturor la drepturile poli«tice! Raţionalisăm instituţiunile publice. Decretăm pe «popor suveran, şi atuncĭ el câştigă şi dreptul la feri«cire! Se poate ceva maĭ uşor? Nu vă cerem, cum «vedeţĭ, nicĭ vre-o osteneală, nicĭ vre-o obligaţie... «De bună voie. frăţeşte! Toţĭ sîntem fiiĭ luĭ Dumnezeŭ! «Toţĭ avem acelaş nume de Român! De ce uniĭ să su«fere şi alţiĭ să aibă prea mult, cînd eŭ am mijlocul «să-ĭ fac pe toţĭ fericiţi?..»

Ed. Démolins. *Les français d'aujourd'hui, les types sociaux du midi et du centre*, pag. 1—265.

Sărmane blînd popor, cum erai tu să nu fii fermecat de aceste dulcĭ cuvinte? Acel care le rostea era conducătorul tĕŭ natural: un *Făt-frumos* din poveste, care venea să-ţĭ deschidă o grădină cu poame încă neculese!..

Această învechită a ta deprindere de a aştepta îmbunătăţirea traiuluĭ de la buna-voinţa Celuĭ de sus, de la ploaie, aer şi soare, a fost poarta cea larg deschisă prin care a intrat în mijlocul tĕŭ primul politician periculos. Luĭ îĭ urmară în curînd alţiĭ, apoĭ alţiĭ, din ce în ce maĭ nesinceriĭ, maĭ speculatoriĭ, pînă ce în cîţĭ-va anĭ eĭ ajunseră să pună stăpînire pe destinele tale. Acum tu eştĭ robul acestor politicianĭ. Nemărginita fericire promisă n'a venit; tu aĭ rămas tot la buna-voinţa naturiĭ: la ce-ţĭ aduce o ploaie şi o primăvară fără îngheţ; în schimb însă eĭ, politicianiĭ, culeg roade dulcĭ din raţionalisarea instituţiunilor create de dînşiĭ, atît pe timp de secetă, cît şi pe timp de îngheţ!

Eĭ, paraziţiĭ raneĭ tale, urmează să te adoarmă cu vechiul cîntec care te-a fermecat timp de o jumătate de veac. Şi tu-ĭ asculţĭ şi le facĭ pe voie, fiind-că în cîntecul lor recunoştĭ urmele slăbiciuniĭ tale sufleteştĭ...

Să fi venit oare vremea, dragul meŭ popor român, sa înţelegĭ în sfîrşit de acum înainte ce primejdioasă amăgire pentru viitorul tĕŭ se ascunde în cîntecul lor?..

III. — Iată pe primiĭ pioniĭ aĭ aceluĭ lung convoi de emigrare spre şcolile Apusuluĭ, pe care îl începe tinerimea română încă înainte de 1848! Să încercăm a ne apropia de felul lor de judecată, să intrăm în sufletul

lor. Ce cereaŭ aceştĭ tinerĭ românĭ de la şcolile şi cultura Apusuluĭ? Ce gol sufletesc aveaŭ eĭ de împlinit? Ce dorinţĭ de realizat?

Interesantă problemă şi nu îndestul de studiată de istoricĭĭ noştri!

Ce cereaŭ într'adevăr aceştĭ tinerĭ? O armă de luptă pentru a apăra libertatea conştiinţeĭ în contra unor tradiţiunĭ susţinute de dogmele bisericeştĭ? De loc. Certe saŭ persecuţiunĭ religioase eĭ nu cunoscuseră în ţara lor, şi prin urmare nu aveaŭ nevoie de toată această armatură pe care ştiinţa Apusuluĭ o punea la dispoziţia libereĭ cugetărĭ!

Cereaŭ eĭ de la ştiinţa Apusuluĭ o călăuză pentru întreprinderile industriale şi comerciale? Şi maĭ puţin Tineriĭ noştri mergeaŭ în Apus fără gîndul de a începe, reîntorşĭ în ţară, o întreprindere industrială saŭ comercială!

Atuncĭ eraŭ eĭ representanţiĭ unor curente sociale bine definite şi cereaŭ de la şcolile Apusuluĭ o iniţiare pentru înţelegerea şi susţinerea maĭ departe a drepturilor lor politice şi sociale? Nicĭ aceasta. Tineriĭ românĭ, eşiţĭ din păturа săracă a ţărĭĭ noastre, ajunşĭ în străinătate nu întîrziaŭ să se înfrăţească cu fiiĭ celor maĭ cunoscuţĭ boerĭ. Străinătatea îĭ înfrăţea pe toţĭ. Bogaţĭ şi săracĭ, nobilĭ şi plebeĭ, eĭ făceaŭ deopotrivă parte din acelaşĭ societate; contribuiaŭ cu toţiĭ pentru întîmpinarea cheltuielilor la studiĭ a compatrioţilor lipsiţĭ de mijloace materiale [1]). Şi numărul acestor lip-

[1]) A se vedea Regulamentul şi Statutele Societaţiĭ studenţilor românĭ din Paris, precum şi mersul acesteĭ societăţĭ pe aniĭ 1846—1847. In *Anul 1848 in Principatele române, acte şi documente*, I, pag. 16 şi urm.; de asemenea I. Bianu, Intliĭ bursierĭ romînĭ în străinătate, în *Revista nouă* I, 421—431.

siţĭ de mijloace creştea necontenit... Să fi fost între eĭ în adevăr atîtea talente, carĭ fără acest ajutor de a vedea străinătatea eraŭ să fie perdute pentru ţară? Aceasta nu ne preocupă. Faptul important pe care trebue să-l reţinem este că dreptul la un ajutor saŭ la o bursă fu acordat încă de atunci de către ceĭ bogaţĭ cu multă uşurinţă; iar maĭ pe urmă, aruncat acest drept asupra statuluĭ, el deveni o instituţiune. Aşa fiind realitatea lucrurilor, nu vedem cum să fi fost cu putinţă o serioasă întărire a revendicărilor saŭ a curentelor sociale, dupe urma cunoştinţelor pe carĭ avea să le aducă cu dînşiĭ aceştĭ tinerĭ bursierĭ trimişĭ în străinătate pentru studiĭ?!

Nu, desigur. Nicĭ apărarea libertăţiĭ de conştiinţă; nicĭ avîntul întreprinderilor industriale potrivite ţărĭĭ noastre; nicĭ vre-o revendicare precisă pe terenul politic şi economic; nimic din toate acestea nu stă în sufletul acelor tinerĭ carĭ mergeau în Apus. Scopul lor era mult maĭ înalt şi maĭ vag. Eĭ mergeaŭ în străinătate ca să înveţe *carte*; adică *carte bună pentru orĭ-ce*. Eĭ cereaŭ ca şcolile Apusuluĭ să le dea o formulă prin care se poate improviza fericirea ţărĭĭ lor! Fĭ voiaŭ, — după tipica expresiune a unuia dintre eĭ,[1]) — ca «învăţătura să le plouă în cap», ca pe urmă întorşĭ în ţară să o reverse şi eĭ asupra iubiţilor compatrioţĭ! Ce ploaie mănoasă în adevăr! Ea este maĭ mănoasă şi de cît aceea pe care o trimete bunul Dumnezeu ca să rodească holdele; căcĭ aceea pe care o trimete bunul Dumnezeŭ, nu poate să profite de cît

[1]) Scarlat V. Vîrnav: *Biblioteka Roméné din Paris fundaté în anul 1846*. Paris 1846. Ed. Bautruche; republicată în *Anul 1848, acte şi documente*, I, pag. 24.

aceluia care are un pămînt în posesie, pe cînd ploaia venită din învăţătură profita tuturor; ea cade în adevăr spre binele tuturor şi spre paguba nimenuĭ!

Cu o asemenea învaţătură erau siguri eĭ, tineriĭ plecaţi la studiĭ, că la înapoiarea lor în ţară aŭ să fie primiţi cu braţele deschise! Eĭ aveaŭ să faca pe compatrioţiĭ lor sa-şĭ vadă visul cu ochiĭ!

Dar unde aveau să găsească eĭ o asemenea învaţătură miraculoasă? Şi dacă se găsea unde-va, cine să povăţuiască pe tineriĭ romînĭ să se îndrepte spre ea şi sa nu rătacească pe căĭ lăturalnice?

Cine altul dacă nu povăţuitorul nedeslipit de lîngă fie-care om: instinctul?

Primiĭ pionĭ aĭ acestuĭ lung convoiu de emigrare nu stătură mult timp la îndoială; în majoritate eĭ ascultară de instinct şi merseră la şcoala de *drept*.

Colegiĭ le călcară pe urme.

Manoasa ploaĭe nu întîrzia să se arate. După puţinĭ anĭ ţara fu plina de politicianĭ şi de avocaţi.

Acum visul se văzù cu ochiĭ.

Ce este tehnica de producţiune a păstoruluĭ şi a agricultoruluĭ primitiv faţa de tehnica pe care şĭ-a apropiat-o avocatul şi politicianul?!

In tehnica de producţiune a păstoruluĭ şi a agricultoruluĭ primitiv, improvisaţia naturiĭ joacă negreşit un rol destul de mare, dar munca omuluĭ totuşĭ are şi ea un oare-care rol, în orĭ-ce caz acela de a se repeta cîte-va lunĭ în fie-care an; pe cînd în tehnica de producţiune a avocatuluĭ şi politicianuluĭ, improvisaţia naturiĭ e tot şi munca aproape nimic. Ciţi-va anĭ — 3—4 — pînă la luarea diplomeĭ, — pîna ce s'a umplut rezervoriul cerebral, — şi de aci înainte manoasa ploaie

începe să rodească. Cunoștința cîtor-va terminî juridicî este de ajuns pentru a asigura fericitului posesor un cîștig convenabil fără multă muncă: ai carte, ai parte.

Alte popoare, vaĭ! cît de nenorocite sînt ele în această privință! Nicĭ unde cartea nu revarsă atîta fericire asupra oamenilor. Pretutindenĭ luptă și muncă încordată cu tot ajutorul cărțiĭ... Nicĭ unde cartea nu inprovisează fericirea omenească!

Dar la noĭ? La noĭ cartea pe care o aduceau cu dînșiĭ avocațiĭ și politicianiĭ, avea o putere miraculoasă. Ea era de altă natură, saŭ maĭ bine zis, era altoita pe alte deprinderĭ sufletești ca în Apus.

Efectele eĭ fură în adevar uimitoare.

Intemeiați pe dînsa, politicianiĭ și avocațiĭ noștri începură a raționaliza obiceiurile și instituțiunile țărĭĭ; — negreșit, spre folosul tuturor și spre paguba nimănuĭ!

Raporturile juridice ale țărĭĭ eraŭ guvernate de legĭ defectuoase. Aceste legĭ nu conveneaŭ unuĭ popor cult și bogat, — cum trebuia să fie poporul român. Ele fură înlocuite cu legile franceze, fiind-că aceste legĭ eraŭ potrivite unuĭ popor cult și bogat. Avocațiĭ și politicianiĭ își făcurà astfel cartea lor indispensabilă, și traseră marĭ beneficiĭ de pe urma acesteĭ înlocuirĭ[1])

[1]) «Ce au facut acești, nu voĭ zice avocațiĭ, dar oameni spe-«cial devotați la legiferare... Ce au făcut acești oameni? Au «rasturnat în țara noastra de odată toate formele de stat ale «vieții publice, toate legile sale, și au înființat faimoasa — ierta-«ți-mĭ expresia — fabrică de legĭ, care numaĭ în decursul unuĭ «an de zile, de la 1864 la 1865, ne-a inundat cu codul civil, cu «procedura civilă, cu codul penal, cu procedura penală și cu o «sumă de alte legĭ. A schimbat totul de odată; a făcut a se «schimba toți termeniiĭ obișnuiți din legile noastre, a făcut ca «nimic din acest nomol de legĭ să nu maĭ fie înțeles de poporul «nostru... După ce i-am luat legile vechĭ și le-am înlocuit cu «cele nouă și l-am silit să se adreseze la noĭ pentru a i-le ex-

Dar, negreşit, direct ei nu păgubeaŭ pe nimeni: beneficiile lor fură spre folosul tuturor şi paguba nimănuĭ.

Ţara era lipsită de instituţiuni raţionale! Avocaţiĭ şi politicianiĭ se însărcinară să le creeze. Ei deteră maĭ întîĭ poporuluĭ român o constituţie politică pe baza căreia Românul îşĭ asigura suveranitatea sa de cetăţean, iar ei politicianiĭ îşĭ asigurară un mod de cîştig fără prea multă muncă. In curînd însă baza constituţieĭ deveni nefndestulatoare pentru numărul lor tot crescînd. Atunci politicianiĭ, conduşi tot de raţiune, creară şi alte instituţiuni economice pe care le îmbogăţiră cu privilegiĭ acordate gratis de stat, — adică tot de ei, — şi î-şĭ mărira sfera beneficiilor personale. Direct ei nu păgubiră, negreşit, pe nimeni. Raţionalisarea instituţiunilor era spre folosul tuturor şi paguba nimănuĭ.

Cînd şi instituţiunile economice ajunseră insuficiente, — numărul celor cu carte creştea necontenit! — atunci politicianiĭ şi avocaţiĭ îşĭ aduseră aminte că raţiunea cere, ba chiar impune, să se solicite aducerea în ţară a capitalurilor străine pentru întemeiarea uneĭ industriĭ naţionale! Şi ei se grăbiră a invita capitalurile străine să vină, oferindu-le scutiri de vamă şi prime maĭ marĭ decît în ţara lor. Pentru aceste serviciĭ ei se mulţumiră cu beneficiile ce se cuvin de drept unor samsarĭ cinstiţi. Astfel, în modul cel maĭ cinstit din lume, ei încasară tantieme convenabile în calitate de membri aĭ consiliilor de administraţie de pe lîngă

«plica, i-am pus şi condiţiĭ grele de plată pentru această explicare, un bir meşteşugit, cu care ne-am îmbogăţit noĭ şi l-am «sărăcit pe el». Titu Maiorescu, *Discursurĭ Parlamentare*. I, pag. 434-444.

diferite fabrici, societăți de asigurare, întreprinderi petrolifere, etc. Păgubesc ei pe cine-va direct? Negreșit că nu. Beneficiile industriei lor sînt spre folosul tuturor și paguba nimanuĭ!

Dumnezeule, ce carte miraculoasă adus-aŭ cu ei tinerii veniți din școlile Apusuluĭ! Ce misterioasa tehnică descoperit-aŭ ei ca sa-și creeze rente, fara sa depună muncă și capital, și totuși spre folosul tuturor și paguba nimănuĭ...

Cum s'ar fi putut oare ca acești vrajitori ai cărții să nu momeasca ei sufletul poporuluĭ român? Se poate cine-va opune unuĭ om care împrovizeaza fericirea și bogăția?

Și fie-care politician putea sa fie un asemenea om!

In lunga sa viață de atîtea secole, poporul român a trecut prin multe momente grele, dar a trecut și prin momente de belșug. Natura a fost adeseorĭ miloasa cu dînsul. In nenumarați anĭ, ea acoperea munții și vaile țariĭ cu o mîndrețe de ĭarba pe care turmele păscînd-o creșteau și se înmulțeau spre fericirea și bogăția a zecĭ de miĭ de Românĭ. Și tot natura înzecea și însutea samînțele aruncate maĭ mult la voia întîmplariĭ de mîna agricultorilor încă neinstruiți... Dar nicĭ odată n'a fost natura așa de miloasă pentru poporul român, ca din momentul ce în sînul luĭ s'a aratat politicianismul!

In maĭ puțin de o jumătate de veac, natura îl copleși de toate bunătațile pe carĭ atîtea secole dearîndul i-le refuzase pîna aci. Astazĭ «cînd vorbim de «niște vremurĭ de carĭ nu ne desparte de cît o jumă«tate de veac, de niște vremurĭ despre carĭ sînt înca «în mijlocul nostru cetațenĭ carĭ ne pot vorbi, cacĭ le

«aŭ apucat şi făcut, facem istoria contimporană. Şi «totuşi tinerii, carĭ n'aŭ apucat acele vremurĭ, abia ar «putea să şi le închipuiască, iar bătrînii, carĭ s'aŭ «obişnuit cu libertăţile de carĭ ne bucurăm astăzĭ, gă- «sesc atîta deosebire între ce era atuncĭ, şi ce este «astăzĭ, în cît starea politică a ţărĭĭ şi a poporuluĭ ro- «mân de atuncĭ par a fi nişte amintirĭ depărtate din «istoria veacurilor».

«Ţara era îngenunchiată, umilită şi supusă capriciu- «luĭ Puteriler vecine; masa poporuluĭ asuprită, lipsită «de drepturĭ, lipsită de libertăţĭ, birnică şi muncită «numaĭ ca să îmbogăţească pe cîte un fanariot şi pe «o clasă privilegiată carc-şĭ însuşise drepturĭ fără să-şĭ «impună şi datoriĭ...

Astăzĭ, «opera gigantică, făcută de bărbaţiĭ de atuncĭ «neîntrecuţi în patriotism şi iubire de ţară, s'a desă- «vîrşit cu încetul, în cît *toate punctele carĭ în proclama- «ţiunea din Iunie 1848 eraŭ enunţate ca nişte legitime «aspiraţiunĭ, sînt toate realisate, ba încă unele aŭ depăşit «chiar aspiraţiunile de atuncĭ*».

«Proclamaţiunea de la 1848 stabilea egalitatea şi «frăţia...

«Tot atuncĭ s'a ridicat ideia de a avea toate stratele «societăţiĭ representanţi în Adunarea generală; şi «astăzĭ vedeţi în representaţiunea naţională, Cameră «şi Senat, strălucind fiiĭ poporuluĭ maĭ mult decît ur- «maşiĭ vechilor clase privilegiate...

«Proclamaţiunea a dorit pentru prosperitatea noas- «tră economică, să avem o Bancă Naţională şi astăzĭ «această instituţiune înfloreşte,.. pentru binele şi pros- «peritatea comerciuluĭ şi creditului nostru...

«Mişcarea de la 1848 fu generoasă şi iubitoare cu

«toți Românii, ea ne luă de mînă, ne călăuzi mintea, «ne încălzi inima, ne deschise ochii și ne făcu să vedem, «că precum Dumnezeŭ făcuse pe toți oamenii de o «potrivă, tot astfel, e drept, e bine, e folositor tuturor «ca de opotrivă înaintea legilor, înaintea drepturilor «și a sarcinilor să fie și Românii toți

«Comerciantul cetățean este rodul cugetării și iu- «birii oamenilor de la 1848...

. . . . . .

«*Astăzi în epoca de progres și civilisațiune la care «am ajuns, în mijlocul libertăților largi de care ne fo- «losim, întoarceți-vă privirea numai cu 50 ani înapoi și «lăudînd pe Dumnezeŭ, aduceți prinosul vostru de ad- «mirațiune și recunoștință giganților redeșteptării na- «ționale...*»[1])

Mărire Vouă politicianilor Români! Voi ne-ați dat un nume și o patrie! Voi ne-ați dat bogăție și fericire! Voi ați creat România de astăzi!..

Și toate aceste măreție fapte, numai prin puterea concepțiunilor voastre, cu un singur gest. Nici un om care să se înpotrivească; nici o vărsare de sînge! Ați zis și s'a făcut, în locmai după cuvîntul Evangeliei!

De accea nu e de mirare, că în urma minunilor săvîrșite de voi, s'a înrădăcinat în mintea poporului nostru credința că la Dumnezeŭ și în țara românească toate sînt cu putință!

---

[1]) Din discursurile pronunțate la serbarea din 11 Iunie 1898 pentru aniversarea a 50 ani a revoluțiunii din 1848.

CAPITOLUL VI

I. — Creşterea de bogăţie depe urma reformelor introduse de politicianĭ. Martirii de la 1848. Suferinţă pasivă şi sacrificiu. Numaĭ sacrificiul contribue la binele public. II. — Creşterea de bogăţie explicată prin împrumuturile făcute de Stat în străinătate Statele puternice sînt state tentaculare. Reformele introduse de politicianĭ sînt spre paguba reală a generaţiunilor viitoare.

I. — A necesitat o vreme îndelungată pînă cînd în inteligenţele de elită ale omenirĭĭ să prindă şi să se întemeieze adevărul că din nimic nu poate să rezulte ceva. *Ex nihilo nihil!* Chiar astăzĭ imensa majoritate a omenirĭĭ — şi o bună parte din populaţiunea europeană, deşi compusă din popoarele cele maĭ culte, — păstrează încă credinţa că fenomenele naturiĭ se pot improviza prin voinţa unor fiinţe supranaturale. Dar cu toate acestea, adevărul, întrevăzut de inteligenţele de elită, a pătruns şi reformat întreaga ştiinţă omenească ; şi prin mijlocirea acesteia el îşĭ are răspîndirea asigurată. Fie-care şcoală nouă este pusă în serviciul luĭ ca o fortăreaţă care-ĭ asigură înaintarea. Unul după altul se desprind din masa compactă a celor inculţĭ capetele acelor carĭ rup cu credinţa de pînă aci şi primesc adevărul fundamental al ştiinţeĭ moderne: din nimic nu poate să rezulte ceva. Fenomenele naturiĭ, deşi veĭnic sub înfăţişărĭ variate, în

fond ele nu adaogă şi nicĭ nu ridică nimic din suma constantă a energieĭ universale. Legea conservăriĭ energieĭ stă la baza tuturor explicărilor pe care ni le dă ştiinţa asupra fenomenelor naturiĭ. *Ex nihilo nihil.*

Numaĭ faptele politicianilor românĭ aŭ pretenţiunea de a face excepţie de la această lege a determinismuluĭ universal. Ele rămîn în afară din cadrul fenomenelor asupra cărora se poate da o explicare ştiinţifică. Ele sînt adevărate minunĭ...

O ţară săracă, fără burghezie, fără comerţ, se transformă de odată într'o ţară avînd în frunte o burghezie care scontează pe piaţa financiară un portofoliŭ de milioane! O ţară căreia nu i s'a adăogat nicĭ teritoriŭ noŭ nicĭ colonii; şi în care nu s'a schimbat aproape de loc tehnica producţiunii, — omul producător rămînînd la aceleaşi deprinderĭ; — o asemenea ţară se trezeşte de odată cu un budget de sute de milioane şi cu instituţiunĭ financiare carĭ daŭ în comparaţie cu cele-l'alte instituţiunĭ similare din Europa, cele maĭ ridicate beneficiĭ!

De unde această creştere de bogăţie? De unde această *plus-valoare* care a umplut lazile burghezilor, ale instituţiunilor financiare şi ale visterieĭ Statuluĭ?

Misterul acesta îl explică politicianiĭ noştri, cu toată candoarea inocenţiĭ care se cuvine pentru asemenea ocaziĭ, în chipul următor:

Am raţionalisat instituţiunile Statuluĭ; şi cu această raţionalisare s'a improvisat şi bogăţia! Am ridicat depe grumajiĭ naţiunii lanţurile de sclavie şi cu aceste lanţurĭ am ridicat de odata şi sărăcia! Naţiunea de îndată ce a putut respira aerul libertăţiĭ, a dobîndit i credit şi fericire. În aceste stă misterul îmbogăţiriĭ

noastre. Ne-am culcat săracĭ, şi ne-am sculat a doua-zi bogaţĭ, fiind-că noĭ ceĭ d'intîĭ am respirat a doua-zi din aerul cel dulce al libertăţiĭ... Dar este destul aer ca să respire tot Românul!

Aceasta este explicarea pentru ceĭ de tot naivĭ.

Maĭ este şi alta, ceva maĭ şireată.

Am suferit, Domnilor, noĭ (saŭ părinţiĭ noştri) ceĭ de la 48, pentru libertăţile şi instituţiunile de care ne bucurăm astăzĭ! Nu vă miraţĭ de bogăţiile improvizate! Ele aŭ fost rescumpărate de noĭ cu exiluriĭ şi suferinţe de tot felul! Ele sînt rodul atîtor fapte de martiriĭ! Dacă aţĭ fi fost atuncĭ în rîndurile noastre, nu ne-aţĭ maĭ critica astăzĭ. Aţĭ fi văzut cîte aveam de îndurat. Dar nu, voĭ (saŭ părinţiĭ voştri) se găseaŭ în rîndurile vrăjmaşilor, a acelor cariĭ n'aveaŭ încredere în vitalitatea poporuluĭ român! Şi aşa cum aţĭ fost atuncĭ aţĭ rămas pînă acum: neîncrezătoriĭ şi duşmaniĭ aĭ prosperităţiĭ poporuluĭ!.. Ne întrebaţĭ de origina bogăţiilor noastre? Noĭ vă răspundem: am avut destuĭ martiriĭ!..

Să ne înţelegem, Domnilor politicianiĭ! Martirologia voastră nu v'o contestă nimenĭ; dar nu vedem ce legătură poate fi între ea şi improvizarea unor bogăţaşĭ dintr'o zi pe alta? Suferinţele voastre, saŭ ale părinţilor voştri, la 48, aŭ putut fi reale, admitem, dar realitatea lor nu implică şi necesitatea consecinţelor de prosperitate pe cariĭ le-aţĭ dobîndit; ele aŭ putut fi suferinţe curat individuale, fără efecte sociale; aşa cum sînt de altmintrelĭ multe pe suprafaţa pămîntuluĭ. Este o diferenţă fundamentală între suferinţa impusă de împrejurăriĭ, suferinţa pasivă, şi suferinţa pe care şi-o dă omul singur cu voinţă, aceea pe care o nu-

mim de obiceiŭ: *sacrificiŭ*. Suferința pasivă este lipsită de consecințe sociale. Ea este ecoul unuĭ suflet individual; fenomen interesant de cunoscut din punct de vedere psihologic, dar foarte indiferent pentru binele altuia. Numaĭ sacrificiul făcut cu voință este dătător de roade; numaĭ el contează în viața socială. Acest adevăr n'are nevoie de multe comentariĭ; el se impune judecățiĭ orĭ-căruĭ cugetator. Este drept că din nenorocire acest adevar nu este de natură să înlăreasca optimismul omenesc. Ar fi fost maĭ bine ca din orĭ și ce suferință, fie cît de pasivă, să rezulte un bine oarecare social... Dar realitatea este odată dată, și nimenĭ nu o poate schimba.

Omul care sufere, bunioară, de lipsă, din cauza neprevederiĭ sale, sufere real (cine se îndoiește?), dar din suferința sa nu rezultă nicĭ un sprijin pentru prosperitatea publică. Altfel, ce fericite ar fi popoarele constituite din cetățenĭ carĭ ar suferi depe urma neprevederiĭ! Numaĭ suferința pe care și-o impune omul singur, prin sacrificiul voluntar, numaĭ aceea e spornică. Bunioară sacrificiul de a renunța la o plăcere imediată, în vederea unuĭ bun îndepărtat, folositor nu numaĭ ție, ci și celor din jurul tĕŭ.

Tot așa este cazul și cu suferințele din viața politică. Suferințele pasive sînt și aci reale (cine se îndoește?), dar tot așa de indiferente binelui public. Drepturile și instituțiunile politice nu se consfințesc prin suferințele acelora carĭ n'au nimic de pierdut și totul de primit, ci prin sacrificiile acelora cari aŭ ceva de perdut; a acelora carĭ nu numaĭ suferă, ci sĕ sacrifică. Altfel lupta politică s'ar asemăna prea mult cu aventurile haiducești. În adevăr, să judecăm puțin asu-

pra acestei asemănări. Răstorni o alcătuire socială care nu corespunde interesului şi ambiţiunii tale, pentru a aduce o alta mai corespunzătoare. Îţi expui viaţa, este drept; duci o luptă grea pe riscul şi pericolul tĕu. Treci prin multe primejdii, negreşit; dar prin aceleaşi primejdii trece şi haiducul. Ai învins. Ce-ţi rămîne ţie acum de făcut pentru a te deosebi de haiducul aventurier? Să-ţi impui sacrificii. Stăpîn pe noile instituţiuni să dai exemplul de supunere şi moralitate. Să subordonezi interesele tale interesului public în vederea căruia acele instituţiuni aŭ fost create. Să fii tu primul care să crezi în realitatea acelor instituţiuni. Să consolidezi prin fapta ta rolul lor social. Să faci din funcţionarea lor o binefacere pentru popor. Aşa ceva nu va face haiducul, se înţelege. Acesta tolerează mai departe crime şi asasinate; tu însă nu. Ai putea şi tu să abuzezi de instituţiunile pe cari le-ai creat; ai putea să-ţi organizezi un mare partid din budgetul statului, în fruntea căruia tu stai; ai putea să-ţi votezi recompense naţionale ţie şi prietenilor tĕi... dar tu nu faci nimic din toate acestea. Tu lucrezi pentru prosperitatea publică, ştiind că prin aceasta indirect lucrezi şi pentru prosperitatea ta personală. Tu eşti un om politic, iar nu un haiduc!

Aşa procedat-aţi însă domnilor politicianî?

Să lăsăm la o parte martirologia voastră politică. Ea explică multe, dar numai ceea ce voiţi voi — nu!

II. — Explicarea fenomenului ce cercetăm nu trebue cerută de la politicianî, caci ar fi să nu o avem nicî odată. Să ne adresăm pentru aflarea eî, judecăţiî des-

interesate din care decurg în genere toate explicările științifice.

De unde această creștere de bogăție, pe care de o dată cu introducerea civilizațiunii apusene o constatăm la o parte din publicul nostru și chiar la Stat? Care este cauza căreia i se poate atribui *supra-valoarea* de care dispune astăzi o minoritate a poporului românesc? Cine a produs mai mult de cît producea înainte, pentru ca să înlesnească în urmă unei minorități să consume mai mult de cît se consuma înainte?

Și în răspunsul la aceste întrebări facem abstracțiune de modalitatea distribuirei acestei *supra-valori*. In ori-ce mod s'ar fi făcut ea, cinstit saŭ necinstit, enigma rămîne aceiași: înainte de a fi distribuită, de unde a venit această creștere de bogăție?

Din însăși faptul introducerii legilor și instituțiunilor apusene? Nu. Legile și instituțiunile, ori-cît de bine concepute ar fi ele, prin ele însăși nu sînt un isvor de bogăție. Ele pot să devină însă, întru cît se adaptează lor deprinderile sufletești ale unei societăți; întru cît adică, legii scrise pe hîrtie corespunde o lege de conduită a omului, singura lege creatoare de bogăție. Dar aceasta nu s'a întîmplat la noi. Legile și instituțiunile apusene, este drept, s'aŭ votat și tipărit în *Monitorul oficial* al Regatului, dar de viața practică a Românului ele aŭ rămas încă departe. Nici o deprindere, din cîte ni le-a consolidat trecutul în sufletul nostru, nu s'a resimțit prea adînc de publicarea lor. Legile și instituțiunile apusene sunt încă într'o sferă de ideațiune transcendentă pentru practica de toate zilele a poporului nostru. Creșterea de bogăție în tot cazul nu provine din faptul introducerii lor.

Să provină ea din spoliaţiunea pe care minoritatea, purtătoarea aşa ziseĭ civilizaţiunĭ, o exercită asupra majorităţiĭ poporuluĭ român? Pînă la un oare-care punct da; aceasta ar fi o explicare. Totuşĭ nu o explicare suficientă.

Este drept că minoritatea purtătoare a civilizaţiuneĭ, reţine pentru dînsa din budgetul Statuluĭ un beneficiŭ prea mare, disproporţionat de mare, în comparaţie cu valoarea serviciilor pe carĭ ea le aduce poporuluĭ român. Ea formează clasa stăpînitoare în toată puterea cuvîntuluĭ. In consecinţă ea-şĭ plăteşte din punga contribuabiluluĭ un confort material relativ destul de bun. Are strade curăţele; teatre în carĭ se distrează; şcolĭ carĭ eliberează diplome pentru generaţiunile menite a o continua; se îngrijeşte de igiena oraşelor în care ea trăeşte; de funcţie; de pensie, şi de poliţie; iar în schimb dă foarte puţin. Minoritatea purtătoare de civilizaţiune îşĭ permite chiar capriţiĭ şi gusturĭ de milionar american. Işĭ construeşte pentru uzul sĕŭ personal vagoane de dormit cu duşurĭ scoţiene, poduri de piatră de Bohemia, gărĭ şi palate inpunătoare . . . şi toate din punga contribuabiluluĭ. Acesta din urmă, — adică imensa majoritate a poporuluĭ român, — trăeşte la ţară în bordeie, fără igienă şi fără poliţie, decimat de mizerie. Disproporţia între beneficiul reţinut şi serviciul adus este mare, extra-ordinar de mare. Minoritatea maĭ apropiată de budget, împarte şi-şĭ face netăgăduit o parte prea mare.

Cu toate acestea, spoliaţiunea esercitată asupra imenseĭ majorităţi a poporuluĭ nostru, nu explică creşterea învederată a bogăţieĭ publice. Ea ar explica-o numaĭ într'un singur caz, anume: cînd elementele mi-

norităţiĭ stăpînitoare ar găsi în calităţile lor înăscute mijloacele de a multiplica beneficiurile spoliate; — cînd aceste elemente ar aparţine uneĭ rase cu mult superioare raseĭ poporuluĭ spoliat, cum sunt de pildă engleziĭ faţă de indigeniĭ Indieĭ! Dar acesta nu este cazul de la noĭ... Elementele minorităţiĭ noastre sînt maĭ mult forţe de consumaţiune de cît de producţiune [1]).

---

[1]) Marele nostru poet Mihail Eminescu, admite chiar că aceste elemente din minoritate, — *păturile superpuse*, cum le zicea dînsul, — sînt cu mult inferioare raseĭ poporuluĭ român. Reproduc dintr'un remarcabil articol al seu publicat în ziarul *Timpul* din 8 Aprilie 1882, cîte-va pasagiĭ foarte interesante în această privinţă. Mihail Eminescu nu-şĭ întemeia părerile sale pe cercetărĭ ştiinţifice conduse în mod sistematic, ele eraŭ însă izvorite dintr'o intuiţiune bogată de poet, care de multe orĭ în studiile antropologice înlocueşte cu succes judecata analitică. Iată acele pasagiĭ: «Am avut neplăcuta datorie de a constata un adevăr «despre care mă mir că nu-l formulaseră alţiĭ înaintea mea, de «vreme ce plutea în aer şi se impunea de sine însuşĭ, d -a con«stata adecă că tocmaĭ în România poporul românesc n'a ajuns, «— de cît cu rare excepţiĭ, — *de a da expresie fiinţeĭ sale pro«prii*. In viaţa publică, în şcoală, în literatură chiar, s'a superpus «o promiscuitate etnică, din părinţi ce nu vorbeaŭ în casa lor «româneşte, şi această pătură superpusă e cuprinsă de un fel «de daltonism intelectual faţă cu calităţile unuia din cele maĭ «inteligente şi din cele maĭ drepte popoare, poporul românesc. «Intîmplarea m'a făcut ca, din copilărie încă, să cunosc poporul «românesc *din* apele Nistruluĭ începînd, în cruciş şi în curmezi«pînă la Tisa şi la Dunăre, şi am observat că modul de a fi, ca«racterul poporuluĭ este cu totul altul, absolut altul de cît acela «al populaţiunilor din oraşe din care se recrutează guvernele, «gazetariĭ, deputaţiĭ ş. a. m. d. Am văzut că Românul nu sea«mănă nicăeră cu aceştia, că acest popor este întîĭ fisic cu mult «superior celor numiţi maĭ sus, intelectual asemenea, căcĭ are «o inteligenţă caldă şi deschisă adevăruluĭ, iar în privirea ones«tităţiĭ cugetărĭ şi înclinărilor e incomparabil superior acestor «oameni. Am observat şi maĭ mult: că clasa veche superioară, «rea bună cum o fi fost, seamănă în toate cu mult maĭ mult «poporuluĭ; că are maĭ multă francheţă de caracter şi incompa«rabil maĭ multă onestitate, că sînt în ea rămăşiţe de vrednicie

Rămîne o singură explicare. Ea nu e nouă; a fost mai ales în timpul din urmă chiar prea des repetată. Nou la ea este doar conștiința gravității ei, pe care nu toți Românii o au.

Creșterea bogăției noastre a venit de unde-va evident: *ex nihilo nihil*. Ea a venit din economiile străinilor; din împrumuturi. Acestea s'au revărsat cu belșug asupra noastră cum se revărsa odinioară Nilul asupra cîmpiilor egiptene. Ele ne-au ameliorat confortul material în orașe și ne-au ridicat cifrele budgetului. Eram săraci pînă mai ieri, și nimic nu făcea să se întrevadă bogăția de astăzi. Dar cu introducerea civilizațiunii apusene, ni se întinse de odată și o mînă bine-voitoare: poftiți, luați ce vă lipsește!

Ce armonie divină în lumea aceasta! Un riu care își adună apele din țări depărtate, trece întîmplător prin cîmpii expuse a fi năpădite de nisipurile deșertului, și el se revarsă asupra lor, prefăcîndu-le în cîmpii fertile, în paradis de viață pentru om! Economii

---

«dintr'o vreme anterioară epocei Fanarioților. Din cîte-va isvóre is-«torice m'am convins că în decursul evului mediu, care pentru noi «a încetat cu venirea Fanarioților, n'am avut clasă de mijloc de-«cît cu slabe începuturi și că această clasă. — excepție făcînd «de olteni și ardeleni, — e cea mai mare parte de origine «străină. De aci abia am putut să-mi explic revoluția socială «petrecută în zilele lui Cuza-Vodă, al cărei apogeu este sub «domnia Regelui Carol-Ingăduitorul. Este în realitate, nimic mai «mult, nimic mai puțin, decît proclamarea perpetuă a predomi-«nării elementelor straine asupra poporului istoric, compus «pînă astăzi din țărani mici și mari. Odată ajuns la această con-«vingere totul era hotărît pentru mine; era o datorie de a fi și «de a rămîne în partea poporului istoric din care însumi fac «parte și în contra păturii superpuse de venetici. M'am convins «că acea ură în contra trecutului, acea aruncare în apă a tu-«turor tradițiilor, acel abis creat între trecutul de ieri și pre-«zentul de azi, nu este un rezultat organic și necesar al istoriei «române, ci ceva factice și artificial».

adunate cu atîta amar de sacrificiĭ de către locuitoriĭ unor ţărĭ vechĭ şi puternice, se revarsă de odată, ca o mană cerească, asupra uneĭ ţărĭ micĭ, aproape necunoscute! Ce armonie divină!

Ce uşoară ar fi viaţa... dacă ar fi aşa.

Din nenorocire acel care a creat lumea, n'a creat-o după concepţiunea politicianismuluĭ român.

Cîmpiile egiptene aŭ devenit fertile nu prin simpla revărsare a Niluluĭ ci prin munca omuluĭ care a ştiut să canalizeze darul naturiĭ în profitul sĕŭ. In momentul cînd această muncă a dispărut, a dispărut şi fertilitatea depe cîmpiile egiptene. Astăzĭ Nilul este acelaş, şi totuşĭ Egiptul este o ţară săracă.

Economiile adunate de locuitoriĭ ţărilor marĭ şi puternice nu se revarsă asupra ţărilor micĭ, cu scopul de a veni în ajutorul acestora, ci pentru a-şĭ întregi ele procesul lor de desvoltare. Ele sînt ca nişte uriaşe fiinţe tentaculare carĭ caută peste tot locul hrană şi adăpost. Ele vin împinse de legea lor de creştere, iar nu de hatîrul celor săracĭ...

«In starea actuală a desvoltariĭ noastre economice «şi a vieţeĭ noastre sociale, nu este adevăr care să fie «maĭ adînc intrat în carnea şi sîngele generaţiuniĭ de «aztăzĭ, ca adevărul că un capital moare dacă nu «este întrebuinţat: el nu este destul să fie, ci trebue «sa aducă procente. Teritoriul german nu este însă sufici«ent pentru sporul capitaluluĭ german. Poporul german «înaintează şi dincolo peste hotare. Aşa fiind, este de «datoria conducătorilor sĕĭ să ştie plasa conştient şi «sistematic în ţările streine prisosul de capital şi munca «ce trebue să rămînă în favoarca germanismuluĭ; «aceasta pe lîngă datoria încă şi maĭ înaltă, pe care

«o aŭ aceiaşi conducătorĭ, de a proteja în ţările străine şi toate interesele ideale ale Germanieĭ» — scrie cel maĭ însemnat istoric contimporan al poporuluĭ de la care am împrumutat, germanul Karl Lamprecht. [1])

Şi tot dînsul ne maĭ lămureşte cu următoarele: «Imperiul german nu sfîrşeşte ca organism politic la hotarele sale. Francezii aŭ denumit în mod poetic Parisul *la ville tentaculaire,* oraşul care întocmaĭ ca un polip întinde asupra ţării tentaculele sale, îmbrăţişînd-o şi sugînd-o. In înţelesul cel bun al cuvîntuluĭ «se poate denumi şi imperiul german, *un État tentaculaire*». [2]) «Chiar astăzĭ dreptul politic german deosebeşte în afară de organismul propriŭ zis al Statuluĭ «german, ca nişte prelungirĭ ale acestuia: *coloniile*, «carĭ sînt cu totul supuse suveranităţiĭ sale; *teritoriile «protejate; sferele de influenţă,* etc. La aceasta se maĭ «adaogă controlul politic asupra ţărilor independente «străine, control care decurge ca o consecinţă din «fructificarea capitaluluĭ pus în liniĭ ferate şi alte «Investitionen» conduse de germanĭ, etc.; în sfîrşit toate «acele alcătuirĭ şi teritoriĭ în care germanul îşĭ poate «spune cuvîntul sĕŭ; adică tot locul unde se poate «influenţa prin legăturile de comunicaţie, prin privilegiĭ stabilite în convenţiĭ comerciale, prin *drepturile de creditor* . . . [3])

Economiile adunate de locuitorĭĭ mareluĭ imperiŭ trebuiaŭ să se reverse în mod inexorabil asupra noastră. Eram de altmintrelĭ indicaţi atenţiuniĭ lor încă de mult. Invăţatul istoric german ne-o spune precis:

---

[1]) *Zur jüngsten deutschen Vergangenheit,* II, 2, pag. 595.
[2]) *Op. cit.* pag. 593.
[3]) *Op. cit.* pag. 603.

«Dacă a înțeles cine-va forma cea nouă a Statuluĭ «și maĭ ales imperioasa necesitate a națiunii de a trăi «și în afară de strîmtele hotare teritoriale ale germa- «nismuluĭ, atuncĭ va înțelege ușor că în prima linie «nu atît țările din Extremul-Orient, cît țările interme- «diare între Orient și centrul Europeĭ sînt cele maĭ po- «trivite pentru întinderea neamuluĭ german... Aceasta «ne-o arată și curentul emigrărilor de pînă acum, «care cu toată atracțiunea pe care o exercită Apusul, «totuși a întins influența și expansiunea germanis- «muluĭ peste tot în Răsărit: în țările balcanice, în «România, în Galiția, în Rusia, și maĭ ales în Podolia» [1]).

Pe la anul 1880, în special, — zece anĭ după victo- riosul războiŭ purtat contra Francezilor, — poporul german, în plină creștere a forțelor sale politice și financiare, era în cautarea unor nouĭ debușeurĭ. Ca- pitalurile luĭ trebuiaŭ să fructifice, industria sa sa se desvolte. Nilul căuta o gură să se verse. El o găsi în apetiturile născînde ale tînaruluĭ popor român atras pe drumul civilizațiunĭ. Și acesta înghiți:

48 milioane leĭ în 1881.
400 milioane leĭ în 1881—1888.
32 milioane leĭ în 1889.
50 milioane leĭ în 1889.
274 milioane leĭ în 1890.
45 milioane leĭ în 1891.
75 milioane leĭ în 1892.
50 milioane leĭ în 1894.
120 milioane leĭ în 1894

Maĭ bine de un miliard în 13 anĭ!

---

[1]) *Op. cit.*, p. 537.

Ce ploae mănoasă pentru politicianĭ!

Imprumuturile aŭ continuat şi după 1894, şi ele ar maĭ fi continuat încă şi astăzĭ, dacă financiarĭĭ germanĭ, ca niştе inteligenţĭ creditorĭ ce sînt, nu ar fi pus o stavilă.

Ce uriaş instrument de producţiune ar fi reprezentat însă aceste capitaluri, dacă ele ar fi fost puse la dispoziţiunea unor braţe deprinse cu munca disciplinată şi conduse de o minte prevăzătoare! Din nenorocire ele aŭ fost puse la dispoziţia politicianilor.

Hazardul îngăduitor care ĭ-a ajutat pe aceştia să dispună de destinele politicc ale ţarĭĭ, le-a permis să facă tot eĭ şi distribuirea milioanelor... Politicianiĭ aŭ operat cum ştim. Nenorocit hazard îngăduitor!

Iată dar isvorul bogăţieĭ aparente în care se găseşte o minoritate a poporuluĭ nostru...

Stradele bine pavate, cu iluminatul lor electric; palatele administrative; teatrele şi şcolile; gările luxoase şi vagoanele cu duşurĭ scoţiene; etc., etc.; tot confortul material de care se bucură astăzĭ o parte a orăşenilor noştri şi la vederea căruia se extaziază toate capetele superficiale; toate acestea sunt rezultatele împrumuturilor: un fel de zgură rămasă depe urma foculuĭ mistuitor de milioane...

In tot acest interval cultura romînă a rămas aceiaşĭ [1]).

---

[1]) O atestare a acestuĭ adevăr se poate deduce şi din faptul că mîna care a scris «Memoriile M. S. Regeluĭ Carol I». *(Aus dem Leben König's Karl von Rumänien)* şi care pare a fi aceea a uneĭ conştiinţe foarte minuţioase şi sincere, nu a găsit niciodată ocaziunea să se exprime asupra aşa numiteĭ culturĭ române. In schimb «memoriile» sînt foarte amănunţite asupra drumurilor de fier, podurilor, împrumuturilor, publicaţiunilor din «Monitor», corespondenţelor, etc.

Sub aparența sclipitoare a civilizațiunii externe trăește mai departe în poporul nostru același suflet din trecut, numai că acum este mai deschis la toate solicitările simțurilor și la toate hatîrurile!

Dar împrumuturile vor trebui odată plătite. Cine le va plăti? Politicianii cari le-au cheltuit? Aceasta ar fi drept, dar prea riscat pentru creditori. Și aci e momentul să intervină civilizația.

Legile și instituțiunile pe cari politicianii noștri le-au imitat după legile și instituțiunile apusene și le-au impus apoi Țării, dacă n'au avut vre-o influență asupra culturii române, ele au totuși un mare efect politic: ele obligă legalmente generațiunile viitoare de Români să suporte consecințele greșelilor de pînă acum. Ele asigură îndeplinirea procedurei cu acoperirea creanțelor. Civilizația are în adevăr un mare rol: ea este unul din multiplele brațe *tentaculare* a Statelor puternice.

Politicianii noștri, din punctul de vedere al intereselor lor, sunt îndreptățiți să zică: reformele noastre sînt *spre folosul tuturor și paguba nimănui*; — căci ei se gîndesc la prezent. Adevărul istoric complect este însă acesta:

Reformele săvîrșite în România de către politicianî sînt, unele, spre folosul aparent al generațiunilor de astăzi; și toate, spre paguba reală a generațiunilor de mîine.

CAPITOLUL VII

I. — Procesul de disoluție a individualității poporului român sub influența politicianismului. Ștergerea distincțiunilor de clasă și rasă. Sufragiul universal. II. — Rolul proprietății mari. Proectata ei disolvare prin Casa Rurală. III. — Proclamația de la 1848 și electivitatea Domnului. Incercarea politicianilor de a sili pe Suveran să abdice în 1871. Nădejdea într'o reacțiune sănătoasă care să ne salveze viitorul de sub influența politicianismului parasitar.

I. — Cînd un individ se lasă a fi tîrît de plăcerea ce întovărășește practica unei rele deprinderi, atunci acest individ este plecat pe povîrnișul pieirii sale. Ceea ce forma pînă aci tăria sa personală intră de aci înainte în disoluțiune. Reaua deprindere are de efect să slăbească stăpînirea de sine; să coboare simțul responsabilității, și cu acesta, pe acela al individualității. Caracterul individului se macină, după ce mai întîi se destrunchiază.

Tot acelaș efect îl are și practica unei rele deprinderi asupra organismului social. Poporul captivat ei, se desmembrează și se pierde ca individualitate.

Un exemplu îl avem în opera desăvîrșită de politicianismul român.

Această plantă parasitară, răsărită din deprinderea «unei munci ușoare», a distrus într'un timp relativ scurt, elementele cele mai sănătoase din sufletul po-

poruluĭ nostru. Ea se întinde şi înăbuşe tot ce e bun şi nobil românesc.

Pentru a avea monopolul dreptuluĭ de a represinta politiceşte pe oameniĭ de jos, politicianismul a sămănat în mijlocul acestora apetiturĭ şi speranţe nerealisabile. El a făcut din ţăranul român, cunoscut pînă aci ca un om de «bună cuviinţă», o fiinţă slugarnică şi falşă. La sate, peste tot locul unde a pătruns nenorocita luĭ influenţă: vrajbă şi ură. Bisericile s'aŭ golit şi s'aŭ umplut cîrciumile. Aci vine şi preotul transformat în agent electoral ca să ţină rătăciţilor predica botezuluĭ politic. Politicianiĭ aŭ stîrpit toate sentimentele bune din sufletul acestor asupriţi de soartă. Nicĭ o încredere, nicĭ o mîngăere pentru dînşiĭ. Cultul familieĭ chiar, întemeiat pe vechĭ obiceiurĭ strămoşeştĭ, şi în practica căruia găsea şi cel maĭ nenorocit o clipă de mulţumire şi linişte, acum s'a distrus; vocabularul politicianismuluĭ a înlocuit rugăciunile şi formulele prietineştĭ cu vorbe veninoase, carĭ amintesc nenorocituluĭ în toată vremea că este, şi trebue să persiste a fi, un animal invidios. Legăturile, pe carĭ le crease obiceiul şi le consfinţise Biserica ortodoxă şi carĭ pînă acum ,de curînd asiguraŭ săraculuĭ într'o măsură destul de largă protecţiunea celuĭ puternic şi bogat, politicianismul le-a transformat astăzĭ în legăturĭ de clientelă politică, şi prin urmare le-a ridicat toate efectele bune pe carĭ le aveaŭ ele odinioară. Protecţiunea patriarcală creată de Biserică în favoarea săraculuĭ, şi care se înprospăta în decursul anuluĭ la fie-care sărbătoare mare, astăzĭ se înprospătează numaĭ la fie-care 3—4 anĭ, cu ocaziunea alegerilor politice, şi atuncĭ nu în favoarea săraculuĭ, ci a patro-

nuluĭ, candidat de deputat. Din deplorabilele urme de astăzĭ, abĭa se maĭ recunosc folositoarele instituţiunĭ de odinioară...

In lumea de sus a oraşelor încă maĭ trist. Politicianiĭ sînt aci la eĭ acasă. In jurul lor creşte pustiul răutăţiĭ şi josniciеĭ!

Vechile tradiţiunĭ şi deprinderĭ carĭ individualisaŭ clasele noastre sociale de pînă acum, s'aŭ degradat, dispar. Negustoriĭ, funcţionariĭ, boeriĭ se strivesc astăzĭ cu toţiĭ la o l'altă în dorinţa de a parveni cu orĭ ce preţ la un rol politic. Pentru atingerea acesteĭ ţinte eĭ îşĭ uită, unii de cinste, alţiĭ de datorie, alţiĭ pînă şi de omenie. Toţi îşĭ mortifică sufletul pentru a se scoborî la nivelul noroiuluĭ de prin cluburile politice. Ne apropiem probabil de epoca în care ameninţarea afişată la 1848 de proclamaţiunea revoluţionară, — *Biblia politicianismuluĭ român,* — nu maĭ este departe de a se realiza. In adevăr astăzĭ ne vedem siliţĭ să repetăm după dînsa: «Vorbele nobil, nobilitate, sînt «necunoscute între poporul român. Fapta asemenea «şi maĭ necunoscută». [1])

Pretutindenĭ degradare şi disoluţie în individualitatea poporuluĭ nostru.

Şi opera politicianismuluĭ nu este încă sfîrşită.

Maĭ sînt şi alte ameninţărĭ pe carĭ *Biblia* luĭ le cuprinde, şi la a căror realisare trebue să ne aşteptăm.

Am perdut sentimentul distincţiunĭ de clasă, sentiment eşit din legea naturală a selecţiunĭ sociale şi care în trecut constituea una din forţele de cohesiune a neamuluĭ nostru, şi am primit în schimb să ne în-

[1]) *Din scrierile şi cuvîntările luĭ Ion C. Brătianu.* pag. 5.

toarcem la obiceiul populaţiunii balcanice, acela de a merge cu toţi *otova:* totuşi ne mai rămînea încă sentimentul distincţiunii de rasă. Poporul nostru a avut tot-deauna acest sentiment. El a fost tolerant faţă de streini, dar numai întru cît aceştia s'aŭ mărginit strict în domeniul activităţii economice. Românul a tolerat pe grec, bulgar, sîrb, ovreŭ, etc., în meseria lor de cultivatorĭ de pămînt saŭ de negustorĭ; căcĭ ţara era bogată, şi braţele lipseaŭ. Dar toleranţa luĭ n'a mers mai departe. Obiceiul de a suferi pe străinĭ în rolul de conducătorĭ politicĭ, el nu l-a practicat nicĭ odată de bună voie. Şi era natural să fie aşa. Rolul politic era în mintea poporuluĭ nostru strîns legat de rolul comandantuluĭ în războaie. Aşa cunoscuse el pe boerii luĭ Ştefan-Vodă şi pe aĭ luĭ Mihai-Viteazu: pe aĭ tuturor Domnilor marĭ din trecut. Mai în urmă, este drept, împrejurările s'aŭ schimbat. In locul boerilor adevăraţi aŭ venit, întîĭ fanarioţii, şi acum tîrziu, descendenţii acestora, politicianii. Dar în judecata poporuluĭ a rămas totuşi vechia înrudire de înţeles: rolul politic este exclusiv un drept al elementuluĭ nobil, şi el este cu totul deosebit de rolul economic pe care îl pot avea şi cele-l'alte elemente străine. Pentru a avea drepturĭ politice nu este destul să munceştĭ pămîntul ţării, ci trebue să şi aparţiĭ prin origină la aceia carĭ şi-aŭ vărsat sîngele pentru apărarea neamuluĭ românesc. Judecata poporuluĭ nostru nu se conformează teorieĭ socialiste care confundă calitatea de cetăţean cu calitatea de muncitor în genere, ci ea admite o distincţiune între aceste calităţi; o erezie care va dispărea odată cu întinderea industrialismuluĭ —, se poate, dar de o cam dată ea este aşa cum aŭ

făcut-o împrejurările, și noi nu o putem schimba depe o zi pe alta.

Biblia politicianismului, negreșit, fiind concepută pentru un viitor îndepărtat, nu recunoaște o asemenea distincțiune. Ea proclama la 1848:

«Cetățeni în general, preoți, boeri, ostași, negustori, «meseriași de ori-ce treaptă, *de ori-ce națiune*, de ori-«ce religiune, ce vă aflați în Capitală și prin orașe, «Greci, Sirbi, Bulgari, Germani, Armeni, Israiliți, ar-«mați-vă spre a ține bună orînduială și a ajuta la fapta «cea mare. *Patria este a noastră și a voastră.* Vouă vă «place a ședea într'însa și ea vă primește. Sistema «cea veche nu v'a chemat și pe voi la masa de obște. «De azi înainte o masă vom avea cu toții, un ospăț «de frăție ni se întinde, *aceleași drepturi vom avea cu toții!* [1]).

Dispară dar și sentimentul distincțiunii de rasă, cum a dispărut și acela de deosebire între clasele sociale! Preoți, boeri, ostași, neguțători, meseriași, de ori-ce treaptă, de ori-ce națiune, de ori-ce religiune... mergeți la ospățul comun al patriei române [2]); votați în aceeași urnă pentru politicianul reformator și socialist! Credeți în idealul «sufragiului universal» căci în el stă mîntuirea patriei.

Sfărîmă-se ori-ce instituțiune care ar putea să dee o alcătuire coherentă vieții politice a poporului român! Cu cît drepturile vor fi mai egale, mai pulverisate; cu

---

[1]) *Din scrierile și cuvîntările lui Ion C. Brătianu*, pag. 9.

[2]) E caracteristic cît de des se repetă cuvîntul de *ospăț* în proclamațiunile de la 1848. Drepturile politice par să fi fost în gîndul revoluționarilor ca un fel de invitațiune la ospăț. După psihologia populară s'ar putea deduce că acești revoluționari erau foarte flămînzi.

atît ele vor fi mai ușor de călcat în picioare. La o parte cu orî-ce distincție de clasă și de sînge! Inaintea meseï de ospăț, să proclamăm egalitatea apetiturilor...

Parasiții nu pot să prospere de cît în corpurile intrate în descompunere.

II.—O neclintită forță de cohesiune în alcătuirea noastră socială a fost în toată vremea marea proprietate rurală. In secolele trecute, ea a făcut cu putință rolul claseï boerești, și mult-puțina cultură română ce am avut, prin mijlocirea eï s'a dobîndit. Dar mai ales însemnătatea eï este și mai mare pentru viitor. In marea proprietate rurală stă virtualitatea uneï marï industriï agricole, singurul isvor din care țara noastră ar putea deveni o țară bogata. Ea este instrumentul cel mai potrivit pentru expansiunea noastră economică, și prin urmare, instrumentul care ne-ar grăbi emanciparea de sub robia în care ne găsim fața de creditoriï țăriï! Ea poate fi în viitor și pîrghia selecțiuneï noastre sociale; cetatea care ne-ar apăra în contra utopiilor socialismuluï agrar, din nenorocire atît de ademenitoare pentru imaginațiunea poporuluï nostru, care a cunoscut în parte instituțiunile comunitare ale lumeï slave...

Pe această mare proprietate rurală politicianul o urăște din instinct. El ar prefera în locul eï incoherențele asociațiuniï sătești, în mijlocul cărora el s'ar face indispensabil, și ar putea pescui ca într'o apă turbure. Imprumuturile la Credit, cu insistențele și hatîrurile indispensabile, cestiunile de procedură, etc., sînt destule mijloace prin carï politicianul ar putea să domine politicește și economicește masa incoherentă a asociaților.

Ah! dacă s'ar raționalisa și raporturile proprietățiï

rurale, precum s'aŭ raționalisat și cele l'alte raporturĭ economice ale țărĭĭ! Sus la oraș instituțiunile de credit dînd sinecure și dividende, pe urma privilegiilor acordate în mod gratuit de Stat; jos la țară *Casa rurală*, cu o armată întreagă de funcționarĭ, avocați și samsarĭ de tot felul... Un mare ospăț de la Severin pînă la Dorohoĭ! Fericite timpurĭ îți sînt rezervate ție politicianule, apostol al *Bibliei* de la 1818!

Casa Rurală și *Sufragiul universal* sînt încoronarea pe care o așteaptă de mult opera ta așa de bine condusă.

Isbuti-veĭ și cu acestea?

III. — Organismul poporuluĭ nostru are încă destulă vigoare, și în această vigoare stă nădejdea noastră, a acelora carĭ privim cu durere la progresele politicianismuluĭ. Cînd organismul social e viguros, atuncĭ îndreptare maĭ este cu putință. Boala poate fi alungată prin una dinĭ acele reacțiunĭ de sănătate carĭ survin brusc ca să deschidă un drum vieții înăbușite. In urma reacțiuneĭ forțele se reculeg și întregesc din noŭ individualitatea amenințată să se descompună. De așa ceva avem noĭ Românii atîta nevoe!

O puternică reacțiune de sănătate, și individualitatea neamuluĭ nostru s'ar întregi iarăși. Treziți din visul urît al pseudo-culturiĭ de astăzĭ, am reîncepe firul de continuitate al vieții noastre normale. Ne-am aminti cu groază de timpurile în care politicianiĭ de la 1848, se ridicară, vorbiră, și ne orbiră, cu fantaziile lor de improvisatorĭ de ospețe! Am renaște iarăși în rîndul popoarelor cinstite și harnice.

O puternică reacțiune de sănătate!

Avem credința că ea se va arăta! Un semn vestitor despre dînsa ne-a fost dat să-l avem încă din anul 1871.

In anul acesta politicianiĭ încercară să realizeze un alt punct principal din programul lor revoluționar, — amenințarea de căpetenie a *Bibliei de la 1848:* — electivitatea Domnitoruluĭ Suveran. Politicianiĭ doreaŭ să raționalizeze și această instituție supremă. Monarhia constituțională, avînd de Suveran un principe străin, nu le convenea. Interesele lor cereaŭ să se îndeplinească întocmaĭ cuvintele din *Biblie:*

«Poporul român leapădă de la sine orĭ-ce titlu ce «i s'a introdus prin corupție de la străinĭ în potrivă «vechilor sale datine. Domnul este ales unul dintre «cetățenĭ și după Domnie rămîne iar cetățean, fiŭ al «patrieĭ. Domnul nicĭ nu a fost, nicĭ nu este Prinț; «Domn e tot cetățeanul, Domn e și capul țărĭi. Acesta «e titlu cunoscut de toți Românii. Vorba de Prinț e «cunoscută numaĭ de ceĭ ce știŭ din limbile Europeĭ» [1]).

Incercarea însă nu izbuti. Prințul Carol, șovăitor un moment în fața dificultăților ce-i fuseseră create de către politicianiĭ republicanĭ, reveni în ziua de 11 Marte 1871 asupra hotărîrĭĭ sale de a abdica și de a părăsi țara. Devotamentul pe care i-l asigurară bărbațiĭ din jurul luĭ Lascar Catargi, îl determină să primească a continua maĭ departe nobila misiune ce-ĭ fusese încredințată de poporul român [2]). Din acea zi politicianiĭ perdură un teren mănos de exploatare. Vîntul uneĭ reacțiunĭ sănătoase le răci pentru tot-deauna aspirațiunile de a maĭ năzui la treptele tronuluĭ...

[1]) *Din scrierile și cuvîntările luĭ Ion C. Brătianu,* pag. 5.
[2]) Titu Maiorescu, *Discursurĭ parlamentare,* I, pag. 34.

Ei continuară din nenorocire să realizeze aspiraţiunile lor alăturĭ, — prea alăturĭ.

Dar Dumnezeŭ va avea în cele din urmă milă şi de noĭ.

El a sădit în sufletul poporuluĭ nostru, ca în sufletul atîtor alte popoare, o rază din A-tot-Puternicia sa: raţiunea!

Toate reacţiunile marĭ şi sănătoase aŭ pornit aiurea din înboldirea acesteĭ raţiunĭ.

Să avem încredere că aşa va fi şi la noĭ.

Va veni momentul cînd cetăţeanul român îşĭ va pune odată în forul conştiinţeĭ sale chinuitoarele întrebărĭ: Pentru ce trăĭesc? Care este menirea existenţeĭ mele? Pentru ce o patrie română, cînd sufletele acelor ce o compun nu se aseamănă între dînsele prin nimic ideal, ci numaĭ prin apetiturĭ josnice? Cînd religia strămoşească e batjocorită de primul politician reformator? Cînd şcoala este un cîmp deschis, în care se experimentează toate elucubraţiile citite prin cărţĭ? Cînd limba maternă, saŭ nu e vorbită, saŭ cînd e vorbită e pocită de primul venit? Cînd arta naţională e despreţuită, saŭ scoborîtă la rolul de excitant pentru eroticĭ? Cînd viaţa politică este un imens turn a luĭ Babel, unde fie-care îşĭ vorbeşte limba pasiunilor şi intereselor sale? Cînd singura unitate a poporuluĭ român residă în formele externe ale uneĭ civilizaţiunĭ de împrumut?..

Va veni momentul cînd cetăţeanul român se va întreba: de ce Român, şi nu Francez, Neamţ saŭ Englez? In numele căruĭ interes superior, mi se cere mie ca cetăţean român, sacrificiĭ şi obligaţiunĭ? La realisarea căruĭ ideal contribuesc eŭ, cu activitatea

mea stoarsă și chinuită de minciunile convenționale ale unuĭ politicianism parasitar?

Și în acel moment raza A-tot-Puternicieĭ divine, rațiunea, va tresări în sufletul cetățeanuluĭ român. Poporul nostru va avea din noŭ un gînd și o voință. Vîntul uneĭ puternice reacțiunĭ de sănătate va goni depe cerul culturiĭ române nouriĭ ceĭ groșĭ aĭ pseudoculturiĭ de astăzĭ.

Să avem încredere.

TABLA DE MATERIE

TABLA DE MATERIE

Pag.

Prefața autorului 1

Capitolul I. — I. — Problema culturiĭ române sub forma zefiemeleĭ. Critica negativă. O eră nouă. II. — Caracteristica sumară a culturiĭ. III. — Deosebirea între cultură, pseudocultură și semicultură. IV. — Cultură română în trecut. Irupțiunea politicianismuluĭ. Mimetismul social din a doua jumătate a secoluluĭ al 19-lea. Nouĭ orizonturĭ 1

Capitolul II. — I. — In ce consistă cultura, după H. Schurtz. Realitatea culturiĭ și actualitatea dispositiunilor sufleteștĭ. Raportul între evoluția intelectuală și tehnologia. Teoriile socialiste. II. — Excurs în domeniul psihologieĭ. Erorile psihologieĭ tradiționale. Substanțialitatea și individualitatea sufletuluĭ. Wilhelm Wundt. Teoria contractuluĭ social. Concepția psihologieĭ științifice despre suflet. III. — Aplicarea legilor psihologieĭ la problema cultureĭ. IV. — Importanța unității de cultură 26

Capitolul III. — I. — Gîndirea mitologică proprie popoarelor primitive. Religiunea, obiceiurile, instituțiunile la popoarele primitive și la cele culte. II. — Cultură și civilizațiune. Civilizațiunea chinezească. Mentalitatea nestabilă și ridicolă. III. — Falșificarea civilizațiuneĭ europene de către indigenii din colonii și de către Japonezĭ. IV. — Civilizația și politica internațională colonială a statelor Europeĭ 57

Capitolul IV. — I. — Greutățile pe carĭ le întîmpină un studiŭ științific asupra cultureĭ române. Metoda comparativă; avantajele și desavantajele eĭ. II. — Reformele datorite politicianismuluĭ apreciate de admiratorii revoluțiunĭ de la 1848. III. — Economia de timp și spațiŭ în viața economică a popoarelor culte. Munca disci-

Pag.

plinată ca bază materială a culturei. Agitația și nedisciplina în munca Românului. IV. — Valoarea de uz și valoarea de schimb în prețuirea lucrurilor. Valoarea de uz e singura cunoscută țăranului român. V. — Lipsa spiritului de economie. Vechiul suflet strămoșesc în consumatorul român de astăzi. VI. — Rolul religiunei și al moralei în pregătirea cetățeanului la practica drepturilor politice. Primele colonii europene în America de Nord. VII. — Diferența fundamentală între Biserica ortodoxă și Bisericile din Apus. Rolul operilor în justificarea credinței. Izbăvirea sufletului ca scop esențial al credinței ortodoxe. Părerea lui A. Harnack asupra spiritului creștinismului primitiv. Concordanța între Biserica ortodoxă și creștinismul primitiv. Ortodoxismul nu este o școală pentru viața politică cetățenească. VIII. — Menirea Bisericei ortodoxe în Orientul Europei. Rolul binefăcător al ritualului pentru popor. Sprijinul adus de Biserica ortodoxă în constituirea naționalității române. IX. — Politicianii și clerul. X. — Postulatul identității în logica individului și în logica societății. Perioada de constrîngere și perioada de liberă discuțiune în desvoltarea popoarelor. Procesul psihologic al formării deprinderilor sufletești și raportul acestora cu cultura. Cooperațiunea socială bazată pe o identitate a deprinderilor sufletești. Viața politică, justiția și funcționarea instituțiunilor publice la popoarele din Apusul Europei. Știința în trecutul popoarelor culte. Rolul științei și al artei la popoarele occidentale. XI. — Deprinderile sociale cari se găsesc la baza manifestărilor vieții poporului român pe terenul politic, științific și artistic, în comparație cu acelea aflate în Apusul Europei. XII. — Privire retrospectivă și comparativă asupra începuturilor culturei române din trecut 78

Capitolul V. — I. — O sofismă ingenioasă. Politicianii cer ca reformele introduse de dînșii să nu fie judecate după realitatea lor însăși, ci după valoarea unui pretins ideal pe care ele l-ar indica pentru viitorul țării. II. — Explicarea psihologică a succesului pe care l-a avut politicianismul la noi. Starea sufletească a popoarelor ce trăesc din păstorie și agricultură primitivă. Legătura între această stare sufletească și promisiunile revoluționarilor politicianî. III. — Felul de studii pe cari le făcură primii tineri români duși

Pag.

în străinătate. Instituţia bursierilor. Carte bună pentru orî-ce. Ştiinţa prin care se înprovisează fericirea ţării. Raţionalizarea legilor şi instituţiunilor 146

Capitolul VI. — I. — Creşterea de bogăţie depe urma reformelor introduse de politicianî. Martirii de la 1848. Suferinţă pasivă şi sacrificiu. Numaî sacrificiul contribue la binele public. II. — Creşterea de bogăţie explicată prin împrumuturile făcute de Stat în străinătate. Statele puternice sînt state tentaculare. Reformele introduse de politicianî sînt spre paguba reală a generaţiunilor viitoare 163

Capitolul VII. — I. — Procesul de disoluţie a individualităţii poporuluî român sub influenţa politicianismuluî. Ştergerea distincţiunilor de clasă şi rasă. Sufragiul universal. II. — Rolul proprietăţii marî. Proectata eî disolvare prin Casa Rurală. III. — Proclamaţia de la 1848 şi electivitatea Domnuluî. Încercarea politicianilor de a sili pe Suveran să abdice în 1871. Nădejdea într'o reacţiune sănătoasă care să ne salveze viitorul de sub influenţa politicianismuluî parasitar 177
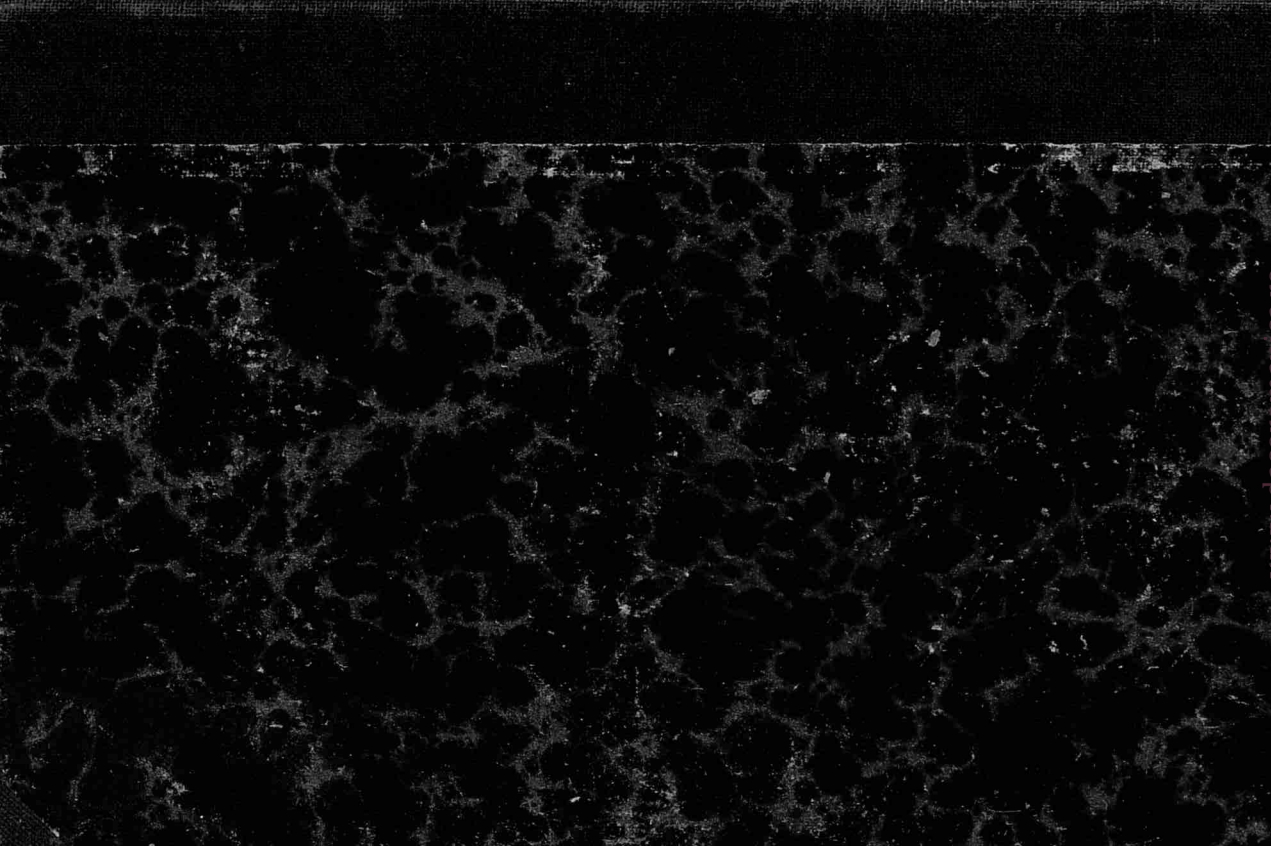
BUCUREŞTI
ATELIERELE GRAFICE I. V. SOCECU, STRADA BERZEÏ, 59
1904